

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Katja Fidler

**Etnografija strukturnega nasilja
v vsakdanjem življenju družin
s statusom dovoljenja za začasno prebivanje**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2024

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Katja Fidler

**Etnografija strukturnega nasilja
v vsakdanjem življenju družin
s statusom dovoljenja za začasno prebivanje**

Magistrsko delo

Študijski program: Socialno delo
Mentorica:izr. prof. dr. Jelka Zorn

Ljubljana, 2024

Etnografija strukturnega nasilja v vsakdanjem življenju družin s statusom dovoljenja za začasno prebivanje

Povzetek magistrskega dela

Pri socialnodelovnem sodelovanju z družinami, državljanke tretjih držav, sem opazila, da so njihove duševne in socialno-ekonomske stiske najpogosteje povezane s postopki za pridobivanje dovoljenj za začasno in stalno prebivanje v Republiki Sloveniji ter z dostopom do socialnih pravic. Med enajstmesečnim etnografskim opazovanjem vsakdanjega življenja družinskih članic štirih družin sem iz njihove perspektive raziskovala vpliv postopkov pridobivanja dovoljenj za prebivanje in dostopa do socialnih pravic na njihove vsakdanje življenjske razmere.

Ugotovitve, interpretirane po principih utemeljene teorije, iz perspektive zagovorništva in kritične teorije ponazarjajo, da součinkovanje migracijske zakonodaje z zakonodajo o državljanstvu, trgu dela in socialnem varstvu v vsakdanjem življenju udeleženk raziskave deluje kot mehanizem strukturnega nasilja. To posredno nasilje, vpeto v delovanje institucij in družbe nasploh, jim s pomočjo pravno predpisane negotovosti državljanskega statusa in verižnega pogojevanja pravice do prebivanja in socialnih pravic otežuje zadovoljevanje osnovnih življenjskih potreb. Življenje z dovoljenjem za začasno prebivanje jim omogoča legalno prebivanje v Sloveniji in dostop do nekaterih socialnih pravic samo pod določenimi pogoji in le za določen čas. Ti pogoji določajo, da ne smejo izgubiti zaposlitve, rednih prihodkov in prijave bivališča, kar pomeni, da v odvisnosti od zaposlitve vztrajajo v slabih delovnih pogojih. Ta pogojenost in kratkotrajnost dovoljenja za začasno prebivanje jih postavlja v podrejen in negotov položaj z nenehno grožnjo ilegalizacije in izгона iz države. Ilegalizacija pa za udeleženke raziskave pomeni izgubo zaposlitve kot edinega vira sredstev za preživljanje, izgubo stanovanja za bivanje, vzpostavljenih socialnih mrež, nekaterih socialnih pravic, možnosti oz. prekinitev zdravljenja ali rehabilitacije, prekinitev izobraževanja, ločitev otrok od staršev itd. Pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje bi udeleženkam raziskave omogočilo varnost glede osnovnih življenjskih potreb, saj velja za nedoločen čas, ni vezano na določen namen bivanja ali ekonomski status ter omogoča večji obseg socialnih pravic. Možnosti pridobitve dovoljenja za stalno prebivanje pa postajajo vse manjše zaradi restriktivnih pogojev (zadostnih sredstev za preživljanje in preizkusa znanja slovenskega jezika). Nekatero udeleženke raziskave, ki zaradi slabega ekonomskega statusa in nezmožnosti dokazovanja znanja slovenščine na zahtevani ravni teh pogojev ne morejo doseči, s svojimi družinami v Sloveniji živijo s statusom dovoljenja za začasno prebivanje za nedoločen čas. Ta začasen in pogojen status pa povzroča, da so v nenehni negotovosti glede izida prošenj za podaljšanje dovoljenja, ilegalizacije in svojih življenjskih razmer. Še večje težave pri zadovoljevanju osnovnih življenjskih potreb imajo tiste udeleženke raziskave, ki zaradi nedoseganja pogojev za pridobitev dovoljenja za začasno prebivanje živijo v Sloveniji brez pravnega statusa. Živijo z nenehno grožnjo deportacije in zgolj s pravico do nujnih zdravstvenih storitev in osnovnošolskega izobraževanja.

Tem nasilnim posledicam bi se lahko ognile, če bi Slovenija spremenila trenutni način upravljanja z državljanskimi statusi, ki po zgledu liberalnih držav-nacij svoje prebivalstvo deli na državljanke in »tujke«. Pri tem za slednje, predvsem državljanke tretjih držav predpisuje stroga merila pri legalizaciji prebivanja na ozemlju države in pri dostopu do storitev socialnega varstva. Za zmanjšanje strukturnega nasilja so nujne takšne spremembe v zakonodaji in delovanju institucij na vseh področjih, ki bi vsem prebivalkam Slovenije omogočale uresničevanje predvsem dveh temeljnih pravic: obče pravice do legalnega stalnega prebivanja ter dostopa do polnega obsega socialnih pravic. Čeprav so institucije, v katerih delujejo socialne delavke, vpete v strukturno nasilje in določene prebivalke Slovenije izključujejo iz omenjenih pravic, morajo socialne delavke te pravice argumentirano zahtevati za vse svoje uporabnice in sokrajanke.

Ključne besede: priseljenci, državljan tretjih držav, migracijska politika, dovoljenje za prebivanje, pravica do stalnega prebivanja, socialne pravice

Ethnography of Structural Violence in Everyday Life of Families with Status of Temporary Residency Permit

Master's Thesis Abstract

In my social work collaboration with families of third country nationals, I noticed that their mental and socio-economic hardships are most often related to the procedures for obtaining temporary and permanent residence permits in the Republic of Slovenia as well as access to social rights. During eleven months of ethnographic observation of the daily lives of family members of four families, I explored the impact of the procedures for obtaining residence permits and access to social rights for their everyday living conditions, from their perspective.

The findings, interpreted according to the principles of grounded theory, from the perspectives of advocacy and critical theory, illustrate that the interaction of migration legislation with citizenship, labour market, and social welfare legislation operates as a mechanism of structural violence in the daily lives of the research participants. This indirect violence, embedded in the functioning of institutions and society, creates difficulties for them to meet their basic needs through legally mandated uncertainty of their citizenship status and the conditionality of access to residence and social rights. Living with a temporary residence permit allows them to reside legally in Slovenia and access certain social rights only under certain conditions and for a limited period. These conditions stipulate that they must not lose their jobs, regular income or registered residence, which forces them to endure poor working conditions due to their dependence on employment. This conditionality and the short duration of temporary residence permits place them in a subordinate and precarious position, with the constant threat of being illegalized and expelled from the country. For the research participants, illegalization means loss of employment, their only source of income, housing, social networks, certain social rights, loss or interruption of health treatment or rehabilitation, interruption of education, separation of children and parents etc. Obtaining permanent residency would provide them with security for their basic needs, as it is valid indefinitely, not tied to a specific purpose of residence or economic status and allows for a broader range of social rights. However, the chances of obtaining permanent residence permits are becoming increasingly limited due to restrictive conditions (sufficient means of subsistence and language proficiency exam). Some research participants who, due to low economic status and inability to prove proficiency in Slovenian language at the required level, cannot meet these conditions, live in Slovenia with the temporary residence permits indefinitely. This temporary and conditional status causes them to live in constant uncertainty about the outcome of their permit renewal applications, illegalisation and their living conditions. Even greater difficulties in meeting basic living needs are faced by those research participants who, due to not meeting the conditions for obtaining a residence permit, live in Slovenia without legal status. They live under the constant threat of deportation, and with only the right to emergency healthcare and primary education.

These violent consequences could be avoided if Slovenia were to change its current approach to managing citizenship statuses. This approach, following the model of liberal nation-states, divides its population into citizens and »foreigners« by imposing strict criteria for legalizing residence in the country and accessing social rights for the latter, especially for third country nationals. To reduce structural violence, legislative changes in all areas are necessary that would enable all residents of Slovenia to realize primarily two fundamental rights: the general right to legal permanent residence and access to the full range of social rights. Although institutions where social workers operate are embedded in structural violence that excludes certain residents from these rights, social workers must advocate for these rights for all their users and fellow residents.

Key words: migrants, third country nationals, migration policy, residency permit, right to permanent residency, social rights

Kazalo

1. Uvod	1
2. Teoretski koncepti	4
2.1. Migracijska politika – mehanizem izključevanja?	4
2.1.1. Migracijska politika Evropske unije	4
2.1.2. Migracijska politika Republike Slovenije	8
2.2. Hierarhizacija državljskih pravnih statusov – mehanizem izključevanja?	14
2.2.1. Migracijska politika, državljanstvo in pravice tujk, državljanek tretjih držav, v Evropski uniji	14
2.2.2. Hierarhija državljskih pravnih statusov za tujke, državljanke tretjih držav, v Republiki Sloveniji	20
2.2.3. Hierarhija dostopa do socialnih pravic glede na državljski pravni status v Republiki Sloveniji	27
2.3. Preplet migracijske politike, politik državljanstva, trga dela in socialnega varstva – mehanizem izključevanja?	33
2.3.1. Kriminalizacija migracij v Evropski uniji kot prisila v prekarizirane delovne pogoje	33
2.3.2. Izključenost priseljenk iz tretjih držav iz dostopa do socialnih pravic v Evropski Uniji	37
2.3.3. Krožno pogojevanje pravic do prebivanja in socialnih pravic priseljenk iz tretjih držav v Evropski Uniji	39
3. Metodologija	42
3.1. Raziskovalna vprašanja in cilji	42
3.2. Etnografsko raziskovanje	43
3.2.1. Opredelitev etnografske metode	43
3.2.2. Raziskovalna perspektiva	45
3.2.3. Pasti in izzivi etnografske metode	48
3.3. Zbiranje podatkov	51
3.3.1. Vstop v raziskovalno situacijo	51
3.3.2. Opazovanje z udeležbo	56
3.3.3. Etična vprašanja	63
3.4. Analiza podatkov – utemeljena teorija	64
3.5. Refleksija raziskovalnega procesa	68

4. Analiza etnografskega gradiva	76
4.1. »Ko pridete na vrsto, boste dobili informacije.« – negotovost v dolgotrajnih, netransparentnih in zapletenih upravnih postopkih podaljševanja dovoljenj za prebivanje	76
4.2. »Doktor je rekel, naj se neham nervirati.« – negotovost, ki škoduje zdravju	84
4.3. »Če bi imela dovoljenje za stalno prebivanje, me v tej službi niti za sekundo ne bi več videli.« – podrejenost na delovnem mestu zaradi pogojenosti pravice do prebivanja z zaposlitvijo	86
4.4. »Smo brez dovoljenja, ker nimamo dovolj denarja. Nimamo dovolj denarja, ker smo brez dovoljenja.« – začaran krog revščine in nedoseganja pogojev za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje	91
4.5. »Najprej prijava bivališča, potem vse ostalo« – prijava bivališča kot pogoj za dostop do socialnih pravic	95
4.6. »Slovensko dobro razumem, a izpita A2 slovenščine ne bom nikoli naredila.« – vse težji dostop do dovoljenj za stalno prebivanje	98
4.7. »Ja, vem, da mi to kao pripada, ampak saj veš...« – sprejeta neenakost v dostopu do socialnih pravic	102
4.8. »Pa kaj, a se bom morala jaz albansko naučiti, a se boste vi slovensko?« – otežen dostop do socialnih pravic zaradi pomanjkanja prevodov, prevajalk in podpore v dostopu do socialnovarstvenih storitev	104
4.9. »Vidim, da nisem nora, ker nisem edina, ki misli, da to ni človeško« – skupinsko artikuliranje stisk kot krepitev moči	108
5. Razprava	112
5.1. Strukturno nasilje v vsakdanjem življenju družin s statusom dovoljenja za začasno prebivanje	112
5.2. Pomen ugotovitev za socialno delo	119
6. Predlogi	121
6.1. Predlogi za praktične ukrepe	121
6.2. Predlogi za načine in metode socialnega dela	122
7. Viri	124

1. Uvod

Tema pričujoče raziskave je etnografija migracijske politike Republike Slovenije (v nadaljevanju RS) v prepletu s politiko državljanstva, socialnega varstva in trga dela skozi prizmo vsakodnevnih izkušenj družin s statusom dovoljenja za začasno prebivanje. Temelji na etnografskem raziskovanju vsakdanjega sveta članic štirih družin, ki so se v Slovenijo preselile iz Severne Makedonije, Kosova ter Bosne in Hercegovine. V Sloveniji se želijo ustaliti. Tu več let živijo na podlagi pravnega statusa tujk – dovoljenja za začasno prebivanje v RS (z namenom zaposlitve ali združitve družine). Čeprav črпам ugotovitve iz raziskovanja vsakdanjega življenja migrantk, državljanek tretjih držav, v Sloveniji, je to pravzaprav etnografska raziskava o migracijski politiki, natančneje o postopkih za pridobivanje dovoljenj za prebivanje in o dostopu do socialnih pravic, ki jih ti statusi omogočajo. Ne orišem zgolj izkušenj njihovih konkretnih učinkov v vsakdanjem življenju udeleženk raziskave, temveč poskušam preko teh izkušenj tudi orisati, kako součinkovanje migracijske zakonodaje z zakonodajo o državljanstvu, trgu dela in socialnem varstvu deluje kot mehanizem izključevanja priseljenk iz dostopa do pravic. Raziskujem predvsem dostop do socialnih pravic ter pravice do stalnega prebivanja na ozemlju RS. V interpretaciji podatkov to součinkovanje zakonodaj v vsakdanjih življenjskih razmerah priseljenk, državljanek tretjih držav z začasnimi dovoljenji za prebivanje, identificiram kot strukturno nasilje. Kot tako je nasilje realnih učinkov teh politik nad udeleženkami raziskave vpeto v delovanje družbe (v zakonodajo, delovanje upravnih enot, centrov za socialno delo, zdravstva, šolstva, zavodov za zaposlovanje, ne/formalne odnose z ljudmi itd.). Je nevidno, statično, stabilno in se zdi naravna posledica delovanja družbe, četudi učinkuje kot neenako razmerje družbene moči in neenake življenjske možnosti. To ima za posameznice in skupnosti pogubne učinke, saj jim otežuje zadovoljitev osnovnih življenjskih potreb (Galtung, 1969, str. 171–174; McGill, 2017, str. 81). Tem nasilnim situacijam bi se lahko ognile, če bi Slovenija spremenila trenuten način upravljanja z državljanskimi statusi, ki po zgledu liberalnih držav nacij svoje prebivalstvo deli na državljanke in »tujke«. Pri tem za slednje, predvsem za državljanke tretjih držav predpisuje stroga merila pri legalizaciji prebivanja na ozemlju države in pri dostopu do storitev socialnega varstva.

Strukturno nasilje se v vsakdanjem življenju družin državljanek tretjih držav z dovoljenjem za začasno prebivanje v RS in nizkim ekonomskim statusom kaže kot niz socialno-ekonomskih in psihičnih stisk. Takšen začaran krog negativnih dogodkov so ponazarjali npr. anksioznost,

depresija, čir na želodcu, vnetje mišic itd. udeleženke raziskave R., ko je več kot enajst mesecev čakala na povratne informacije glede statusa vlog za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje zase in za svoje sinove. Čakala je, da se enajstmesečna negotovost glede njihove prihodnosti kljub tedenskim obiskom upravne enote in lovljenju referenta zaključi. Ker so pogoj za podaljšanje dovoljenja za prebivanje njenih sinov zadostna mesečna denarna sredstva v višini več kot dveh minimalnih plač, si ni mogla privoščiti, da bi vsaj za nekaj tednov prenehala delati. Zato si ni upala menjati službe, v kateri so jo vsak dan poniževali in ji niso plačevali nadur. Zakonodaja ji je sicer omogočala zamenjati delodajalca, a ni imela zaupanja v delovanje zavoda za zaposlovanje in upravne enote, da bi si zamenjavo uredila brez komplikacij za dovoljenje za prebivanje zase in za svojo družino. Kljub zdravniškim priporočilom si tudi po več mesecev ni upala iti na bolniški staž, saj jo je bilo strah, da bi jo lahko zaradi tega odpustili. Tudi ko naj bi dva tedna doma negovala moža, ki se je na delu poškodoval (padel iz petmetrskega gradbenega odra), so ji grozili, da ne sme na bolniški stalež.

Takšno nasilje se je kazalo tudi v psihičnih stiskah sedemletne udeleženke raziskave N. Njena mama F. jo je v RS, kjer živijo že pet let, pustila samo z očetom, sama pa se je z dojenčico morala vrniti v Severno Makedonijo in pričeti z dolgotrajnim postopkom pridobivanja dovoljenja za bivanje, kot da v RS prihaja prvič. Razlog za to je enodnevna zamuda vložitve prošnje na upravni enoti za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje po zakonsko določenem roku zaradi epizode multiple skleroze. Njena vloga je bila po več mesecih čakanja, ko je bila F. brez pravnega statusa v RS in posledično brez zdravstvenega zavarovanja, zavrnjena. Priložena zdravnikova potrdila in opravičila za enodnevno zamudo pa so ostala spregledana, saj Zakon o splošnem upravnem postopku (2006) in Zakon o tujcih (2023) takšnih opravičil ne opredeljujeta. Po besedah referentke iz upravne enote za to ni bilo »zakonske podlage«. Za sedemletno hčerko je pet mesecev skrbel samo oče, ki pa je moral za preživetje (in za dokazovanje zadostnih sredstev kot pogoj za dovoljenja za prebivanje) delati šest dni v tednu po deset do dvanajst ur na dan, zato je bila N. pogosto sama doma.

Strukturno nasilje sem prepoznala tudi v revščini in zdravstvenem tveganju udeleženke raziskave A., ki se je v šestem mesecu nosečnosti odločila, da zaradi zmanjševanja izdatkov ne zmore več plačevati 35 evrov za dodatno zdravstveno zavarovanje. Živeli so zelo skromno, saj je moral mož vsak mesec delodajalcu vračati plačo, ki jo je prejemal med bolniško odsotnostjo, ter obresti za denar, ki jim ga je delodajalec posodil, da so imeli na računu dovolj denarnih

sredstev za preživljanje. Ta sredstva za preživljanje so bila pogoj za podaljšanje njihovega dovoljenja za prebivanje. A. se je odločila, da bo nekaj mesecev brez dodatnega zdravstvenega zavarovanja. Upala je, da bo do osmega meseca nosečnosti že prejela stalno dovoljenje za prebivanje in uredila prijavo stalnega bivališča ter tako pridobila pravico do plačila celotnega zdravstvenega zavarovanja preko centra za socialno delo (v nadaljevanju CSD). Mož V. je betoniral predore za drugi tir na Črnem Kalu, delal dvanajst ur na dan šest dni v tednu. Kadar je primanjkovalo delavcev, je delal tudi sedem dni v tednu. Delodajalcu je bil hvaležen za denarno posojilo, vsaka dodatna nadura pa je pomenila manj dolga.

Kot posledico strukturnega nasilja sem interpretirala tudi strah udeleženske raziskave B., ki ga je doživela vsakič, ko je šla tresoč mimo lokalne CSD. Ob stavbi CSD je občutila strah, ker so jo tam zaposlene prepričevale, naj pusti osemletno hčerko C. v institucionalno varstvo. Socialne delavke so trdile, da je njihova garsonjera v Ljubljani premajhna za štiričlansko družino in da bodo sprožile postopek »zanemarjanja otrok«, če z možem ne bosta uspela najti večjega stanovanja in urediti C. »legalen« pravni status tujke. Slabi življenjski pogoji, ki so jima jih očitali, so bili posledica zavrjene vloge za podaljšanje dovoljenja za B. in C. Vlogi sta bili zavrjeni, saj B. in mož M., ki ima status »invalida na čakanju«, nista imela dovolj sredstev za preživljanje, da bi jima podaljšali dovoljenje za začasno prebivanje. Življenje »brez papirjev«, brez B.-jine pravice do dela in z M.-jevim poslabšenjem oviranosti, jih je pahnilo v vse hujšo revščino ter strah pred deportacijo in ločitvijo družine. B. in M. sta se počutila obupano, ko je pridobitev legalnega statusa za C. in B. delovala kot nemogoč projekt tudi ob pravni pomoči nevladnih organizacij in že podpisani B.-jini pogodbi za zaposlitev. Od socialnih delavk sta pričakovala pomoč pri urejanju pravnih statusov, ne pa grožnje, da bodo sprožile postopek »zanemarjanja otrok«.

2. Teoretski koncepti

2.1. Migracijska politika – mehanizem izključevanja?

2.1.1. Migracijska politika Evropske unije

Izraz migracijska politika Evropske unije (v nadaljevanju EU) v tej raziskavi uporabljam za poimenovanje sistema uredb, direktiv in sklepov Sveta Evrope in Evropskega parlamenta, ki ureja področje priseljevanj in politično, institucionalno in diskurzivno logiko teh dokumentov. Skupaj z opisovanjem značilnosti dokumentov migracijske politike opišem tudi analizo prevladujočih diskurzov, ki spremlja vzpostavljanje in vzdrževanje teh politik. Povzamem tudi nekatere raziskave, ki kritično obravnavajo migracijsko politiko EU s teoretično ali empirično utemeljitvijo, kako le ta vzpostavlja in ohranja produkcijo pravnega omejevanja članstva migrantk v EU ter s tem vzpostavlja način razslojevanja družbe in zanikanja pravice prebivalkam, ki niso državljanke članic EU (Balibar, 2007; Benhabib, 2010; Pistotnik, 2021; Učakar, 2017, str. 17; Calavita, 2005, str. 11-12; Zorn, 2013; Beznec, 2009; Bučar Ručman, 2016).

Odnos do priseljevanja

Priseljevanje in priseljenke so za Evropsko unijo ena do osrednjih tematik in izzivov že odkar se je vzpostavila kot prostor prostega pretoka blaga, storitev in ljudi. Odnos do vprašanj glede priseljevanja se je v diskurzu evropskih politik v zgodovini spreminjal od osredotočenosti na preprečevanje priseljevanj do upravljanja z migracijami ter povezovanja migracij z razvojnimi politikami in humanitarno dejavnostjo (Bigo, 2005; Babayan, 2011; Albahari, 2015 v Učakar, 2017, str. 13). Skupna migracijska in azilna politika EU je opredeljena kot prizadevanja k »oblikovanju učinkovite, humanitarne in varne evropske migracijske politike« (Migracijska in azilna politika EU, 2024), ki sledi različnim pravilom in okvirom za upravljanje zakonitih in nedokumentiranih migracij (Migracijska in azilna politika EU, 2024; Roos, 2013, str. 1). V številnih raziskavah o življenjskih razmerah priseljenk pa je vidno, da migracijska politika EU, četudi jo spremljajo afirmativni diskurzi o evropskih vrednotah, varovanju človeških življenj, humanosti in humanitarnosti, v praksi izključuje nezaželene migrantke in selektivno dopušča začasen vstop tistim, ki zadovoljujejo potrebe na trgu dela in prispevajo h gospodarski rasti (Rasnača in Bogoeski, 2023a, str. 13-14; Calavita, 2005, str. 11-12; Učakar, 2017, str. 13; Medica, 2010, str. 55, Pajnik, 2010, str. 26).

Kategorizacija ljudi

Prvo pomembno razlikovanje v politikah EU za migrantke izhaja iz kriterija njihovega »državljanstva«. Vzpostavljeno je namreč razlikovanje med državljanke EU, katerih prosto gibanje znotraj EU ni omejeno z migracijsko zakonodajo, in državljanke tako imenovanih tretjih držav (držav, ki niso članice EU, EGP ali Švicarske konfederacije), katerih vključevanje v družbo in socialno varstveni sistem opredeljuje nacionalno migracijsko pravo držav članic EU (Federico in Baglioni, 2021, str. 2). Državljanke tretjih držav so nadalje razdeljene še na politične, ekonomske in nedokumentirane migrantke. Pripadnost posamezni kategoriji pa vpliva na različne možnosti za vključevanje in dostopanje do socialnoekonomskih pravic (Rasnača in Bogoeski, 2023a, str. 7-8; Roos, 2013, str. 44; Zorn, 2013). Med državljanke tretjih držav imajo največ (socialnoekonomskih) pravic begunke, osebe s subsidiarno zaščito in »dolgoročne« ekonomske migrantke (tiste z dovoljenjem za stalno prebivanje), v slabšem položaju so začasne ekonomske migrantke (tiste z dovoljenjem za začasno prebivanje), na dnu so prosilke za azil in še nižje nedokumentirane migrantke (Schmelz, 2022, str. 215; Federico in Baglioni, 2021, str. 2; Zorn, 2013, str. 172).

Upravljanje migracij v EU sledi različni obravnavi posameznih kategorij migrantk, državljanke tretjih držav, ki se razlikujejo glede na razlog za migracijo in nacionalni izvor, in je povezano s politično, institucionalno in diskurzivno logiko ekonomske koristnosti migrantk in zagotavljanja varnosti (Učakar, 2017, str. 151). Učakar (2017, str. 13), Calavita (2005), De Genova (2002), Mezzandra in Neilson (2013), Bigo in Guild (2005), Andersson (2014) ugotavljajo, da se v povezavi s tem povečujejo prakse selektivnega, začasnega in delnega vključevanja migrantk, državljanke tretjih držav, ki zadovoljujejo potrebe evropskega trga dela in s svojim delom prispevajo h gospodarski rasti, ter izključevanja migrantk, ki veljajo za nezaželene, če niso koristne za evropski trg.

Diskurz varnosti in ogrožanja

Bigo (2005, str. 63) ugotavlja, da je podlaga za vse ukrepe evropske migracijske politike »anti-imigracijski« diskurz v EU, ki je usmerjen k zaježitvi in preprečevanju priseljevanja. Ta diskurz je v uradnih politikah in usmeritvah EU postal popolnoma normaliziran, sprejet kot dejstvo. Triandafyllidou (2010) pri tem dodaja, da so kot največja grožnja razumljene nedovoljene migracije, a izpostavlja, da konkretni ukrepi pogosto ne temeljijo na dejanskih podatkih o obsegu take migracije, temveč na občutku ogroženosti. Balibar (1991, str. 220) je že pred štirimi

desetletji pisal o »imigracijskem kompleksu«, ko naj bi bil vsak družbeni problem še dodatno otežen zaradi prisotnosti migrantk. K negativnemu dojetanju migracij v EU prispevajo številni diskurzivni elementi, ki migracije v EU danes konstruirajo kot izredno, ogrožajoče stanje. Migrantkam (pri tem mislimo državljanke tretjih držav) pa zapleten preplet mehanizmov izključevanja onemogoča polnopravno članstvo v evropski politični skupnosti (Guild, 2001; Benhabib, 2010). Čeprav se je v zadnjih letih diskurzu o varnosti pridružil tudi diskurz o razvojnem sodelovanju s tretjimi državami, je to sodelovanje še vedno tesno povezano z varnostnimi vprašanji preprečevanja nezakonitih imigracij ter s selektivnim pripuščanjem na trg delovne sile (Babayan, 2011).

Schain (2009 v Učakar, 2017, str. 14-15) ugotavlja, da imajo glavno besedo pri postavljanju evropskih politik upravljanja z migracijami strokovnjakinje za varnost in notranja vprašanja in agencija Frontex, ki naj bi skrbela za nadzor in obrambo zunanjih mej. Že na ravni poimenovanja še vedno obstaja opredelitev nezakonite migracije, ki vzpostavlja implicitno vez med migracijo in kršenjem zakona. Ilegalnost se tako povezuje s priseljenkami, čeprav jih v ilegalni položaj postavljajo šele restriktivni mejni režimi (Bigo in Guild, 2005; Pallitto in Heyman, 2008; Medica, 2010, str. 39). Guild (2001) piše, da so prek postavljanja mej in diskurza o teh mejah migrantke, nedržavljanke članic EU, predstavljene kot tiste, ki so zunaj in ki s svojim prihodom v omejeni prostor predstavljajo nevarnost za ustaljeni red znotraj meja. Ilegalizacija oz. kriminalizacija migrantk, državljanek tretjih držav, prispeva k njihovi marginalizaciji v družbi in onemogoča drugačna razumevanja njihovega položaja v Evropi (Učakar, 2017, str. 14-15). Produciranje nelegalnosti po Balibarju (2007, str. 82) opravičuje uporabo represivnih metod in diskriminatorne zakonodaje, kar omogoča ignoriranje načel človekovih pravic, kadar bi morale biti zagotovljene migrantkam.

Pallitto in Heyman (2008) ugotavljata, da identifikacijski postopki v migracijskih politikah EU ponavadi razvrščajo posameznice v različne rizične kategorije glede na njihove vzpostavljene vezi z državo. Na razvrščanje vpliva njihov ekonomski ali družbeni status, pogostosti stikov z državo, predvsem pa njihov status na premici »ekonomska elita – nezaželena migrantka – teroristična grožnja« (Pallitto in Heyman, 2008, str. 319-320). Oblikovanje različnih rizičnih skupin torej v veliki meri sledi obstoječim družbenim neenakostim, tveganje pa je torej bolj povezano z družbenim redom kot pa z dejansko nevarnostjo ali varnostno grožnjo. Guid (2001, str. 18) v raziskovanju dokumentov evropske migracijske politike, ki določajo način

podeljevanja schengenskih vizumov in dovoljenj za prebivanje, opaža, da je revščina kategorizirana kot glavni dejavnik za varnostno grožnjo. Osebe s slabšim ekonomskim statusom naj bi predstavljale grožnjo za sisteme socialne varnosti v državi priselitve. Pravila tako konzularnim uradnicam nalagajo, naj »bodo še posebej pozorne na brezposelne osebe, osebe s premalo ali nerednimi dohodki« (Guild, 2001, str. 18).

Diskurz zaželenih migracij državljanek tretjih držav za trg dela

Učakar (2017, str. 14-15) v analizi diskurzov temeljnih dokumentov EU na področju priseljevanj pokaže, da migracijsko politiko EU ne določajo zgolj prepovedi in zamejitve, ki migrantke, državljanke tretjih držav, izključujejo. V dokumentih evropske migracijske politike so pomembne tudi opredelitve zaželenih migracij, ki zelo jasno, čeprav implicitno, označijo katere kategorije priseljenk so zaželeni in katere nezaželeni. S tega vidika je pomemben npr. pojem mobilnosti, ki opredeljuje pravico do prostega gibanja evropskim državljanke znotraj prostora EU. Za državljanke EU vprašanje prostega gibanja ni problematično, problem pa se pojavi šele pri tistih, ki jim je mobilnost onemogočena – torej pri državljanke tretjih držav (Učakar, 2017, str. 14-15). Migracijska politika EU državljanke tretjih držav omogoča, da vstopijo v EU na tri načine: prek azilnega sistema (tistim, ki jim grozi politična nevarnost), prek sistema mobilnosti in zaposlitvenih partnerstev s tretjimi državami (tistim, ki dokažejo, da so upravičene do dela oz. bivanja na ozemlju EU), ali prek vizumskega sistema (tistim, ki želijo vstopiti zakonito za obdobje do devetdeset dni, s predložitvijo vseh dokumentov) (Učakar, 2017, str. 15). A kot so pokazale že številne raziskave (Guild, 2001; Triandafyllidou, 2010; Calavita, 2005), so vsi ti sistemi mnogim državljanke tretjih držav nedostopni. A tudi zaprtost navzven ne velja popolnoma, saj so meje delno prepustne za priseljenke, ki pokrivajo potrebe na trgu dela, a njihov status znotraj skupnosti ostaja prekaren (Triandafyllidou, 2010; Calavita, 2005; De Genova, 2012). Calavita (2005) ugotavlja, da so večinoma postavljene v položaj nadržavljanek, znotraj tega pa njihov status variira glede na status stalnega ali začasnega prebivanja, ki je pogosto vezan na zaposlitveni status, zato je legalnost njihovega statusa le začasna in negotova.

Čeprav so torej priseljenke prisotne v ekonomskem sistemu evropske skupnosti, so pogosto soočene z revščino in izključenostjo (Učakar, 2017, str. 64). Čeprav z vidika gospodarstva opravljajo koristno vlogo in so nepogrešljiv del trga dela, so označene kot sumljive, nevarne, potencialno kriminalne. Ta označenost jih ohranja v njihovem marginalnem statusu in jim

onemogoča stalnejšo in trajnejšo integracijo v državi priselitve (Calavita, 2005), kar pa jih ponovno izpostavlja kot nezmožne integracije (Bigo in Guild, 2005). Diskurze o migrantski delovni sili v migracijskih politikah vedno spremlja diskurzčasnosti, ki implicitno spodkopava vse ideje integracije in pripomore k vzpostavljanju družbene skupine izločenih (Calavita, 2005; Medica, 2010; Pajnik, 2016). A na drugi strani je prav ta različnost, pomanjkanje integracije, tista lastnost, ki je nujna za njihovo fleksibilnost, saj so zato pripravljene na težko delo, v slabih delovnih pogojih in za nizko plačilo (Pajnik, 2016). Calavita (2005) piše, da je njihova glavna »konkurenčna prednost« ravno njihova marginalnost. To je po Balibarju (2007) glavni razlog, da ukrepi za nadzor priseljevanja dejansko niso namenjeni rešitvi in preprečevanju nezakonitega zaposlovanja, ampak zgolj ohranjanju priseljene populacije v stanju stalne negotovosti. Balibar (2007, str. 82) meni, da učinkuje tako, da je priseljenka za vselej priseljenka, če že ne za vselej, pa vsaj za dolgo, k čemer seveda sodijo neomejene možnosti za izkoriščanje. Podobno piše Brown (2010, str. 99), da migracijske politike, naj se kažejo kot izključevalne, dejansko služijo regulaciji, ne pa izključevanju zakonite in nezakonite migrantske delovne sile, ki jo potrebuje fleksibilna produkcija. EU veliko podpora eksplicitno izraža tudi priseljevanju visoko kvalificirane delovne sile, ki naj bi prispevala k razvoju družbe znanja in večji konkurenčnosti EU na globalnem trgu (Parker, 2013 v Učakar, 2017, str. 6). A te priseljenke niso opredeljene kot priseljenke, ampak poimenovane s termini kot tuje strokovnjakinje, medtem ko je termin priseljenka rezerviran za nezaželene prišleke ali poceni delovno silo (Lavenex in Stucky, 2011 v Učakar, 2017, str. 64).

2.1.2. Migracijska politika Republike Slovenije

Nacionalno in nadnacionalno pravo

Državna migracijska politika obsega zakone, ukrepe in regulacije, ki jih s ciljem vplivanja na izvor, smer, obseg in selekcijo migracij sprejme in implementira posamezna država (Bardutzky, 2023, str. 18-19). Obstoječa slovenska migracijska politika je bila v veliki meri avtomatično prevzeta oz. določena od EU (Bardutzky, 2023, str. 18-19). Na podlagi sprejetih predpisov in drugih sprejetih podzakonskih aktov je pravni red v RS na področju azila, vstopa, gibanja in prebivanja tujk, njihovega vračanja in izгона, zaposlovanja tujk, nadzora državne meje in vizumskega režima ter sklepanja dvostranskih sporazumov o ponovnem sprejemu oseb usklajen s pravnim redom Evropske unije (Bardutzky, 2023, str. 18-19; Pistotnik, 2021, str. 87).

Prvi temeljni dokumenti

Temelji za slovensko migracijsko politiko so bili postavljeni leta 1999, ko je bila sprejeta Resolucija o imigracijski politiki Slovenije (ReIPRS, 1999), v kateri je država politiko priseljevanja želela uskladiti z lastnimi interesi ter mednarodnimi in humanitarnimi obveznostmi (Lesar in Peček, 2021, str. 15). Tovrstno politiko potrjujejo tudi Resolucija o migracijski politiki RS iz leta 2002 (ReMPRS, 2002), ki naj bi potrjevala in dopolnjevala temelje, načela in cilje prve resolucije ter skrbela za njihovo uresničevanje v kontekstu razvijanja nove skupne politike migracij in azila v EU. Resolucija opredeljuje naslednja področja migracijske politike: azilna politika, migracijska politika, politika upravljanja migracijskih tokov ter integracijska politika oz. priseljska politika do prisotnih in bodočih priseljenk. Integracijsko politiko opredeljuje kot sklop ukrepov, s katerimi naj bi se migrantkam zagotovili pogoji za kakovostno življenje (ReMPRS, 2002).

Na podlagi resolucije iz 1999 in skladno z Državnim programom Republike Slovenije za prevzem pravnega reda Evropske unije do konca leta 2002, je bil 2000 sprejet Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (2000), ki je med drugim zakoličil kvotni sistem zaposlovanja tujk. Ta deluje tako, da država na podlagi stanja na trgu delovne sile vsako leto določi kvoto delovnih dovoljenj za tujke, ki v skupnem številu ne smejo presegati pet odstotkov aktivnega prebivalstva (Bez nec, 2016, str. 152-153). Poleg določitve kvote je ta zakon uveljavil še regulacijo dostopa do trga dela v odvisnosti od vrste oziroma namena dela in trajanja dejavnosti (različna delovna dovoljenja ter obvezna prijava in odjava dela). V kombinaciji z Zakonom o tujcih (1999), ki zahteva, da mora začasno prebivanje nedržavljanek v Sloveniji temeljiti na enem od posebej določenih namenov (delo, študij, združitve z družino itd.), pa je prišlo do vzpostavitve tesne soodvisnosti dovoljenja za prebivanje in zaposlitve migrantske delavke in njihovih družinskih članic (Bez nec, 2009, str. 17; Pajnik, 2016).

Naslednja pomembna dokumenta sta Strategija ekonomskih migracij za obdobje od 2010 do 2020, ki je na ravni države opredelila cilje in ukrepe na področju ekonomskih migracij, in Strategija Vlade RS na področju migracij (Ministrstvo za notranje zadeve, 2019, str. 19). Slednja zasleduje načela oblikovanja migracijske politike, ki so opredeljena v Resoluciji o imigracijski politiki (1999) in Resoluciji o migracijski politiki (2002), nacionalno zakonodajo ter zakonodajo EU in mednarodnopravne akte, ki urejajo področje migracij. Strategija sestavlja šest stebrov, ki se povezujejo v celovit pristop k migracijam: ekonomske migracije kot del zakonitih migracij, mednarodna zaščita, nezakonite migracije in vračanje, varnostna komponenta, integracija ter

zunanja dimenzija migracij (Ministrstvo za notranje zadeve, 2019, str. 19). Glavna cilja te strategije sta zagotavljanje priseljevanja, ki bo blažilo učinke zmanjševanja delovno sposobnega in delovno aktivnega prebivalstva in zmanjševalo kratkoročna neskladja na trgu dela ter spodbujanje priseljevanja, ki bo povečalo inovacijsko in podjetniško aktivnost, ohranjalo oziroma spodbujalo konkurenčnost gospodarstva in povečevalo človeške vire (Medica in Lukič, 2011). Strategija ekonomskih migracij za obdobje 2010–2020 se je osredotočala predvsem na delo migrantskih delavk, ne pa tudi na njihovo kakovost življenja v Sloveniji, integracijo njihovih družin in sprejemanje njihove kulture. Zaradi tega so tuje delavke obravnavane predvsem z vidika dela in produktivnosti, ne pa tudi z vidika kakovosti življenja, integracije in participacije v družbenem, socialnem in kulturnem življenju (UMAR, 2021, str. 72).

Strategija vključevanja tujk, ki niso državljanke Evropske unije, v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije 2023 in Strategija na področju priseljevanj 2024

Novembra 2023 je bil prvič v Sloveniji sprejet dokument, ki ureja zgolj integracijo oz. vključevanje državljanek tretjih držav, imenovan Strategija vključevanja tujcev, ki niso državljani Evropske unije, v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije. Temeljni cilj ukrepov naj bi bil oblikovati pogoje, ki bodo državljanekam tretjih držav omogočali »dostojno, samostojno in neodvisno delovanje v družbi, v kateri se bodo počutili kot del celote« (Ministrstvo za notranje zadeve, 2023a). Resolucija se deklarativno zavezuje, da bo priseljenkam, državljanekam tretjih držav, zagotavljala možnost in priložnost, da se kot posameznice udeležujejo v »družbenih podsistemih in tako prispevajo k rasti družbe kot celote«, pri čemer poudarja, da je integracija dvosmeren proces (Ministrstvo za notranje zadeve, 2023a). To strategijo lahko povežemo z ugotovitvami Učakar na ravni EU (2017, str. 188), da so diskurzi v dokumentih, ki so na prvi pogled varni, vključujoči, pogosto diametralno nasprotni represivnim ukrepom oz. učinkom povezav različnih ukrepov migracijske in socialne politike na terenu. V 2023 je bil sprejet tudi Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o tujcih (2023), ki državljanekam tretjih držav za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje, ki omogoča več možnosti za vključevanje v družbo, dodaja nov pogoj, ki ga bodo dosegale le redke priseljenke, državljanke tretjih držav. Ta pogoj je potrdilo o opravljenemu izpitu iz slovenščine na osnovni ravni (Ministrstvo za notranje zadeve, 2023c). Ta dodatni pogoj lahko povežemo z omenjeno empirično ugotovitvijo Calavite (2005), da politične diskurze o migrantski delovni sili vedno spremlja diskurz začasnosti, ki implicitno, preko prepleta zakonodaje, spodkopava vse

ideje integracije in pripomore k vzpostavljanju družbene skupine izločenih (Calavita, 2005). Vključenost oz. uspešna integracija je v strategiji predstavljena kot vrednota sama po sebi, a Zakon o tujcih (2023) med pogoji za pridobitev dovoljenj za prebivanje posredno preko pogojev (zadostna sredstva za preživljanje) določa aktivno vključenost na trg dela, torej govori o integraciji predvsem na trg dela (Učakar, 2017, str. 113; Medica, 2010, str. 55).

Strategija Vlade Republike Slovenije na področju priseljevanja iz leta 2024 vsebuje štiri cilje, ki obravnavajo različne vidike priseljevanja (Ministrstvo za notranje zadeve, 2024a). Prvi je osredotočen na zunanje delovanje, usmerjeno v odpravo vzrokov za priseljevanje in posledic podnebnih sprememb. Drugi cilj je usmerjen v spodbujanje zakonitega priseljevanja, katerega vzrok je zaposlitev ali delo. Pri tem predvidevajo več podciljev, ki se nanašajo na sklepanje sporazumov o zaposlovanju. Med drugim vključujejo poenostavitev upravnih postopkov na področju tujk. V predlogu so se zavzeli tudi za zagotavljanje ustrezne zaščite pravic delavk priseljenk. Tretji cilj se osredotoča na zaščito življenja in na obravnavo vidikov prisilnih razselitev. V četrtem cilju pa strategija obravnava izzive z nedovoljenim priseljevanjem, s politiko vračanja ter pregonom organiziranih kriminalnih združb (Ministrstvo za notranje zadeve, 2024a). V drugem strateškem cilju kljub deklarativnim namenom »spoštovanja temeljnih človekovih pravic kot osnovno vodilo pri obravnavi priseljevanja za zaščito življenja in dostojanstva vseh« (Ministrstvo za notranje zadeve, 2024a, str. 9-10) ne skriva obravnave priseljenk kot delovne sile, kot nujen instrument za gospodarski razvoj države. Država s to strategijo potrjuje, da bo zagotavljala zaščito pravic delavk priseljenk (»krepiti sisteme nadzora nad spoštovanjem delovnopravne in socialne zakonodaje«), odpravo upravnih ovir pri pridobivanju dovoljenj (»zagotoviti ustrezno organizacijsko in kadrovske okolje za čim bolj optimalno delovanje organov, ki izvajajo predpise, predvsem s specializacijo kadrovske virov s področja upravnih zadev tujk na upravnih enotah«) in izboljšanje dostopnosti informacij (»izboljšati dostopnost pomembnih informacij za tuje delavke«) (Ministrstvo za notranje zadeve, 2024a, str. 15-21). Medica in Lukič v svojih ugotovitvah večletnega raziskovanja življenjskih razmer delavk migrantk, državljanek tretjih držav v RS (2011, str. 14-15) demonstrirata, da so tovrstne strategije obsojene na neuspešnost. Dokler pravico do prebivanja določa restriktiven pravni red migracijske politike, ki ob nezadoščanju določenih pogojev kriminalizira ljudi, so tovrstne strategije, ki tega ne odpravljajo, ampak se jim v praksi podrejajo, obsojene na neuspešnost (Medica & Lukič, 2011, str. 14-15).

Pristojni organi

V Sloveniji je migracijska (in integracijska) politika centralizirana, saj se večina ukrepov izvaja na ravni Ministrstva za notranje zadeve, ki je pristojno za azil in migracije. Leta 2017 je bil ustanovljen poseben Urad Vlade RS za oskrbo in integracijo migrantov (UOIM), ki je prevzel del odgovornosti. Kljub širokemu poimenovanju pa je UOIM s svojima Sektorjem za sprejem in oskrbo in Sektorjem za integracijo odgovoren le za prosilke za azil in ljudi s priznano mednarodno zaščito. Vendar pa velika večina tujk v Sloveniji ni prosilk za azil ali oseb z mednarodno zaščito, ampak tujke, ki so se v Slovenijo preselile zaradi zaposlitve ter njihove članice družine. Zato v tem oziru mnogi migracijski in integracijski ukrepi ostajajo brez javnega organa, ki bi bil odgovoren za njihovo izvedbo. V integracijo je vpletenih tudi več ministrstev, vsako za izvajanje posameznih postopkov, povezanih s svojo resorno pristojnostjo (npr. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo, Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, Ministrstvo za javno upravo itd.). Lokalne skupnosti nimajo formalne pristojnosti za izvajanje ukrepov na področju azila in migracij, čeprav se integracija dejansko izvaja na ravni lokalne skupnosti in jo vzdržujejo različni programi ali kratkoročni projekti nevladnega sektorja (večinoma jih financira država ali Evropska unija) (Ladić, Bajt, Jalušič in Kogovšek Šalomon, 2018).

Za ukrepe in odločitve ter postopke v zvezi s prebivanjem tujk v RS so na prvi stopnji pristojne upravne enote. Policija pa je pristojna za opravljanje mejne kontrole, za zavrnitev tujk na meji, izdajo vizuma za kratkoročno bivanje na meji, razveljavitev in preklic vizuma, označitev razveljavitve ali odvzem dovoljenja za prebivanje ter za izvajanje nadzorstva nad izvrševanjem določb Zakona o tujcih (2023) (Ladić in drugi, 2018).

Formalno razlikovanje tujk znotraj migracijske politike

Bučar Ručman (2014) v analizi učinkov slovenske migracijske politike problematizira razlikovanje tujk glede na državljanstvo oziroma glede na poklic, ki ga opravljajo, ter na narodno pripadnost njihovih prednic. Tujke lahko po migracijski politiki RS v grobem delimo v dve skupini, in sicer na tiste, ki so državljanke držav EU, in na tiste, ki prihajajo iz »tretjih« držav, ki niso članice EU. Državljanke tretjih držav lahko delimo še naprej, in sicer na tiste, ki potrebujejo vizum za vstop v EU, in na tiste, ki ga ne potrebujejo. Razlikovanje in razvrščanje prinaša različne pravice že za vstop v Slovenijo oz. EU. Tiste tujke, ki za vstop potrebujejo vizum, morajo

dokazovati namen vstopa in dostop do zadostnih sredstev za preživljanje. Kategorizacija in razlikovanje tujk pomeni tudi razlike v dovoljenem času bivanja v Sloveniji in še številnih drugih pravicah (Bučar Ručman, 2014). Posameznice, ki so v RS zaželeni (visokokvalificirane), so v ugodnejšem položaju, saj jim je omogočena enostavnejša pridobitev dovoljenja za prebivanje (imenovana modra karta). To pomeni, da migracijska politika RS (prevzeta po pravu EU) dopušča izjeme takrat, ko to koristi državam članicam EU (Bučar Ručman, 2014; Pistotnik, 2021, Beznec, 2009; Pajnik, 2016).

Migracijska politika RS je oblikovana tako, da tujke deli v dve kategoriji, in sicer v kategorijo privilegiranih tujk (državljanke članic EU in državljanek »dominantnih držav«, kot so ZDA, Kanada, Avstralija itd.) in v kategorijo nepriviligiranih tujk, državljanek tretjih držav (Bučar Ručman, 2014, str. 53; Zorn, 2008, str. 171). Razlika je v tem, da posameznice iz kategorije nepriviligiranih tujk nimajo možnosti prehoda v kategorijo privilegiranih, razen določenih izjem. To so v glavnem tujke, za katere je v interesu države, da bi bile vključene v družbo (visokokvalificirane delavke, vrhunske športnice, gospodarstvenice, kulturnice). Izjema so tudi tujke, ki se poročijo z osebami, ki so že vključene v privilegirano skupnost (Bučar Ručman, 2014 v Smaga in Urlep, 2019, str. 15). Bučar Ručman (2014 v Smaga in Urlep, 2019, str. 15-16) formalno razlikovanje tujk znotraj migracijske politike RS označi kot očitno institucionalno in strukturno diskriminacijo ter izkoriščanje. Migracijska politika RS jasno nakazuje, da so tujke, državljanke tretjih držav v glavnem dobrodošle le za obdobje, v katerem država dobi več od njih, kot jim da (Bučar Ručman, 2014 in 2016; Beznec, 2009).

Empirične študije o učinkih migracijske politike na življenjske razmere priseljenk v Sloveniji

Študije, ki problematizirajo politike migracije, integracije, socialne politike in politike trga dela, potrjujejo omejevanje in diskriminatorne učinke migracijske politike v Sloveniji (npr. Rasnača in Bogoeski, 2023b, str. 39-43; Rasnača in Bogoeski, 2023a, str. 175-181; Kogovšek Šalamon, 2011; Pajnik, 2016; Zorn, 2013; Pajnik in Bajt, 2011; Bajt in Frelih, 2019 v Ladić, Bajt in Jalušič, 2020, str. 6; Medica, 2010, str. 40-41; Pajnik, Bajt in Herič, 2010). Eden od glavnih virov stisk za ljudi, ki se preselijo ali prebežijo v Slovenijo, je, da so pogoji za pridobitev pravnega statusa zelo restriktivni, zapleteni in dolgotrajni. Posameznice živijo v strahu pred zavrnitvijo ali izgubo pravnega statusa ter so nenehno izpostavljene grožnjam ilegalizacije, zapiranja in deportacije (Lipovec Čebren in Zorn, 2023, str. 39). Retorika migracijske in integracijske politike, ki

zagovarja človekove pravice, socialno in politično državljanstvo vsem priseljenkam, je v nasprotju z raziskavami iz terena: državljanke tretjih držav ostajajo socialno izključene, marginalizirane, nevidne (Medica in Lukič, 2010, str. 9; UMAR, 2021, str. 73). V praksi se opaža vse več izključevanja v imenu vključevanja, nepripadnosti v imenu pripadnosti in alienacije v imenu integracije (Medica, 2010, str. 37-41). Prepletenost zakonodaje, ki ureja socialno varstvo in trg dela z migracijsko zakonodajo, tudi v primerih, ko so tujkam, državljanke tretjih držav, pravno določene enake pravice kot državljanke, v praksi povzroča učinke neenakosti in slabšega ekonomskega ter socialnega položaja. Slaba informiranost o pravicah, pogojevanje pravice do prebivanja z zaposlitvenim statusom oz. nezaupanje v delavske inšpekcije povzroča dejansko neenakost v udeleževanju delavskih in socialnovarstvenih pravic migrantk. S tem pa se prične zelo hitra verižna reakcija poslabševanja ekonomskega in socialnega položaja (Medica in Lukič, 2011, str. 111). Nadalje, ugotovitve Pajnik (2016, str. 19) v raziskavi izkušenj migrantk z migracijsko politiko in trgi dela kažejo razlike v življenjskih in delovnih razmerah med priseljenkami z različnimi pravnimi (državljanjskimi) statusi. Tiste z dovoljenjem za stalno prebivanje ali državljanstvom živijo in delajo v boljših razmerah.

2.2. Hierarhizacija državljanjskih pravnih statusov – mehanizem izključevanja?

2.2.1. Migracijska politika, državljanstvo in pravice tujk, državljanek tretjih držav, v Evropski uniji

Državljanstvo kot zbir praks ali kot zbir pravic in dolžnosti

Državljanstvo lahko identificiramo in razumemo v dveh smislih, kot zbir raznolikih praks (npr. politične, kulturne, gospodarske), hkrati pa kot cel kup pravic in dolžnosti, s katerimi in prek katerih se posameznica artikulira kot članica v določeni politični skupnosti. Mandelc in Banjac (2019, str. 2-3) v teoretični študiji pomena državljanstva v EU ugotavljata, da je potrebno prepoznavati oba omenjena vidika državljanstva. Pravno-formalni red državljanstva, skozi katerega deluje državljanstvo kot zbir pravic in dolžnosti, je oblika modernih načinov upravljanja političnih skupnosti, ki pa se je kot formiranje določenega načina vodenja populacije v določenih kontekstih oblikoval iz praks. Državljanstvo je na ta način potrebno misliti skozi to dvojnost pravne in politične dimenzije, ki sta obe konstitutivni za zagotavljanje članstva

posameznic v določeni populaciji (Mandelc in Banjac, 2019, str. 2-3). Številne raziskovalke ugotavljajo, da je državljanstvo tudi izključujoče, in sicer na ravni obeh dimenzij. Tiste prebivalke, ki ne uživajo državljanskih, političnih in socialnih pravic, prek katerih bi bile polnopravni del populacije državljanek, so že v izhodišču izločene iz možnosti, da postanejo konstitutivni del določenega političnega in družbenega okolja (Mandelc in Banjac, 2019, str. 2-3; Pajnik, 2016; Zorn, 2005b; Dedić, 2003; Joppke, 2010; Razsa in Kurnik, 2014).

Ključna oblika političnega povezovanja (vsaj od poznega 18. stoletja) je postala nacionalna država, ki je tudi najtesneje povezana s konceptom oz. kategorijo državljanstva kot pravno-politične dvojnosti. Vsaka nacionalna država ima določen zbir kriterijev, po katerih identificirajo posameznice kot članice oziroma ne-članice skupnosti (Zorn, 2005b; Mandelc in Banjac, 2019, str. 2-3). Države uporabljajo prakse identifikacije (npr. rojstni listi, potni listi, osebne izkaznice, ipd.), prek katerih se določa in izkazuje, kdo je članica in kdo ni članica določene skupnosti državljanek, kdo ima določene pravice in kdo jih nima. Vsaka država pa ob tem tudi določa, kako lahko nekdo, ki sicer ni državljanica, to postane. Pri tem so ključni postopki, pravila in vsebinska določila ter regulacije, s katerimi se določeni posameznici dopusti (ali pa ne), da postane državljanica specifične nacionalne države. Države tudi natančno regulirajo dostop ljudi na njihov teritorij, ki je skozi razvoj države postal eden od njenih bistvenih določujočih elementov, pri čemer je mogoče ločevati popolne zavrnitve dostopa, začasna ali stalna dovoljenja za bivanje v državi. Državljanstvo je postalo institucionalni mehanizem upravljanja populacij, vendar se sestava in razmerja med civilnimi, političnimi in socialnimi pravicami ter sferami kulturnih, simbolnih in gospodarskih praks v različnih državah razlikujejo (Janoski, 1998 v Mandelc in Banjac, 2019, str. 2-3).

Katalog civilnih, političnih in socialnih pravic v Evropski uniji

Pogled, da je državljanstvo status, ki daje posameznici pravice, koristi ter obveznosti, izhaja iz analize Marshalla (Benhabib, 2010, str. 117). Marshallov katalog civilnih, političnih in socialnih pravic temelji na logiki boja za širjenje demokracije v 19. stoletju. V tej analizi zapiše, da civilne pravice nastanejo ob rojstvu absolutistične države, v najzgodnejši in najosnovnejši obliki pa vključujejo pravico do zaščite življenja, svobode in lastnine, pravico do svobode vesti in določene pravice do združevanja (Marshall, 1950 v Benhabib, 2010, str. 117). Politične pravice v ožjem smislu Marshall (2012) opredeli kot pravico do samoodločanja, pravico do kandidature

in izvolitve v urad, pravico do ustanavljanja političnih in nepolitičnih združenj, vključno s svobodnim tiskom ter svobodnimi ustanovami znanosti in kulture. Socialno državljanstvo pa naj bi sovpadalo z nastankom države blaginje 20. stoletja in vključuje pravico do socialne varnosti in do deleža družbene blaginje, ki posamezniku zagotavlja dostojno življenje v skladu s socialnimi, ekonomskimi in kulturnimi standardi, ki prevladujejo v družbi (Dedić, 2003, str. 7). Socialne pravice vključujejo pravico do oblikovanja sindikatov ter drugih profesionalnih in trgovinskih združenj, pravice do zdravstvenega varstva, nadomestila za brezposelnost, pokojnine, varstva otrok, stanovanjskega varstva in dostopa do izobraževanja (Marshall, 1950 v Benhabib, 2010, str. 118). Te socialne pravice se močno razlikujejo med državami in so odvisne od kompromisov med socialnimi razredi, ki vladajo v določeni državi (Soysal, 1994).

Benhabib (2010, str. 124-130) s sklicevanjem na pravne režime sodobne EU, v katerih so pravice državljanek držav članic EU jasno ločene od pravic državljanek tretjih držav znotraj mozaika lokalnih, nacionalnih in nadnacionalnih pravnih režimov, opozori na razpad enotnega modela pravic za prebivalke določene nacionalne države. Enotni model pravic, ki je združeval stalno prebivanje na določenem ozemlju z nacionalno identiteto, uživanje političnih pravic in podvrženost skupnemu upravnemu sodišču, razpada. Benhabib (2010, str. 118) piše, da lahko imaš en niz pravic, vendar ne drugega: lahko imaš politične pravice, ne da bi bila državljanica, kot je to primer za državljanke EU; bolj pogosto pa imaš (nekatero) socialne pravice in koristi kot tuja delavka brez političnih pravic. Zgodovinsko gledano je bila npr. v EU ekonomska koncepcija državljanstva v ospredju, saj je bila sama ideja Evropske unije oblikovana na podlagi skupnega evropskega prostega trga. Stychin (1998 v Mandelc in Banjac, 2019, str. 47) ugotavlja, da je evropski državljan še vedno primarno definiran prek pravic, ki so vezane na delovanje trga (na primer enako plačilo za isto delo, pravica do svobode gibanja, ki je povezana s prostim trgovim delovne sile ipd.), in da tudi večina socialnih pravic izhaja iz bazičnih ekonomskih pravic (npr. pravica do nediskriminacije na delovnem mestu). Benhabib (2010, str. 118) o tem trdi, da je nevarnost, da nastane »trajno tujstvo«, ustvarjanje podrejene skupine ljudi v družbi, ki se udeležuje lastninskih pravic in civilne družbe, vendar nima dostopa do političnih pravic. Dedić (2003, str. 27) prav tako opozarja, da se v obdobju ekonomske globalizacije, ko igrajo suverene nacionalne države čedalje manjšo vlogo, neizogibno spreminja tudi koncept modernega državljanstva. Zato nekateri teoretiki (Kymlicka, Evans, Linklater, Young, Rosenfeld v Dedić, 2003, str. 27-28) govorijo o porajajočem se novem državljanstvu, ki naj bi na eni strani preseglo

navezanost na politično skupnost v okviru nacionalne države (prototip je državljanstvo EU), po drugi strani pa naj bi se fragmentiralo pod pritiski partikularnih družbenih skupin (ženske, LGBTIQ+ gibanja, verske, etnične in rasne manjšine itd.). Te skupine poleg formalne enakosti, ki jo zagotavlja državljanstvo, zahtevajo tudi substantivno enakost, ki pa je pogosto v nasprotju s konceptom državljanstva modernih nacionalnih držav. Balibar (1994, str. 53) v tem smislu povezuje »boj za državljanstvo« z »bojem za enako(pravno)st«.

Državljanstvo in migracijska politika

Na področju migracij in nadzora nad priseljevanjem sta status in koncept državljanstva ključna (Zorn, 2013, str. 170). Migracije ljudi postavljajo vprašanja o nacionalni identiteti in državljanstvu tujk v družbi (Roos, 2013, str. 196). Migracije in prebivanje ljudi brez državljanstva na državnem ozemlju določene države močno vplivata na vprašanja vključevanja priseljenk v socialne sisteme, kot tudi na delovne in izobraževalne trge. Nacionalne države ohranjajo močan nadzor nad tem, kdo pripada in kdo je kategoriziran kot tujka. Nacionalizacijski učinki državnih politik bolj prispevajo k ohranjanju članstva v izključevalni skupnosti naroda kot k učinkovitemu udejanjanju vključevalnega članstva v državi (Bajt, 2016, str. 49). Klasifikacija državljanek in nedržavljanek je ključni mehanizem za ustvarjanje razlik med zgolj prebivalkami in volilno upravičenimi državljanekami. Migracije so državljanstvo razkrile v novi, post-Maršalski luči, kot pravni status in prakso, ki izključuje, namesto da vključuje ljudi (Joppke, 2010, str. 14). Državljanstvo vključuje tiste, ki ga imajo, in hkrati izključuje vse, ki ga nimajo. Med tiste, ki so tako formalno izključene, štejemo priseljenke in njihove potomke. Te lahko živijo v državi, lahko so v njej celo rojene, plačujejo davke in prispevke, vendar nimajo državljanstva in imajo zato formalno omejene politične in socialne pravice (Joppke, 2010, str. 14; Balibar, 2007, str. 145).

Dodatne formalne razlike znotraj kategorije »prebivalke nedržavljanke« so vezane na njihov formalni status prebivanja. Tiste, ki imajo dovoljenje za stalno bivanje, imajo večji obseg pravic kot tiste, ki bivajo zgolj začasno, in seveda večji kot tiste, ki imajo nedokumentiran (»ilegalen«) status (Schmelz, 2022, str. 215-216; Schütze, 2021, str. 398-399). Prav zadnje so v najslabšem položaju. Njihov nedokumentiran status in strah pred kriminalizacijo in izgonom jim onemogočata sodelovanje z institucijami formalnega družbenega nadzorstva, kar jih naredi lahke tarče izkoriščevalcev, izsiljevalcev, nestrpnežev (Bučar Ručman, 2016, str. 20). Razsa in Kurnik (2014, str. 226) pišeta, da je državljanstvo postalo ključna institucija za razlikovanje

prebivalk na določenem ozemlju, ustvarjanje stopenj vključenosti in izključenosti iz socialnih, ekonomskih in političnih pravic ter segmentiranje in stratifikacijo družb. Pišeta, da živete realnosti priseljenk, državljanek tretjih držav, v EU vsebuje temeljno ironijo globalizma, saj svobodno kroženje kapitala in blaga spremlja naraščanje ovir za svobodno gibanje ljudi. Politična »ustava« globalnega trga ni bila usklajena z globalnim državljanstvom z enakimi pravicami (Razsa in Kurnik, 2014). Migrantska izkušnja državljanek tretjih držav je paradigmatična za te nove neenakosti, ki nastajajo zaradi neenakega dostopa do pravic, ki jih omogoča državljanstvo članic EU (Razsa in Kurnik, 2014, str. 226; Hrženjak in Jalušič, 2011, str. 51). Balibar (2007, str. 145) analogno meni, da institucija državljanstva preko dostopa do pravic (se pravi preko dostopa do dostojanstva) med priseljenkami, državljanekami tretjih držav, ki so lahko podvržene nasilnim oblikam varnostnega nadzora mej EU in morajo ves čas živeti v negotovosti članstva v državi prebivanja, ustvarja podrejeno populacijo. Ugotavlja tudi, da je državljanstvo, v tesni povezavi z institucijo mej in novimi načini uporabe mej kot instrumenta za policijski nadzor, za družbeno segregacijo in neenako razporeditev možnosti dostopa do življenjskih sredstev, ključna sestavina institucionalnega nasilja demokratičnih držav-nacij v prostoru Evrope (Balibar, 2007, str. 14).

Pravica imeti pravice in nacionalna država

Arendt (2003, str. 370-377) tujke v okviru nacionalnih držav razume kot družbeno skupino, ki si mora najprej šele izboriti pravico, da bi sploh imela pravice, brez katerih tujke sploh niso politično relevantna bitja. Edina entiteta, ki lahko zagotavlja človekove pravice, so nacionalne države, a tujke niso polnopravne članice, zato je njihove pravice težko zagotavljati. Opozori, da se je celotno vprašanje človekovih pravic pomešalo z vprašanji nacionalne emancipacije, saj je deklaracija o človekovih pravicah v središče postavila abstraktno človeško bitje, od francoske revolucije dalje pa je človeštvo zamišljeno kot družina narodov, zato je podobo abstraktnega človeka prevzel narod, ne posameznica (Arendt, 2003, str. 370-377). Države kot politične enote so edine, ki lahko zagotovijo prostor, v katerem je človekove pravice sploh mogoče uresničevati (Dedić, 2003). Problem tistih, ki so izgubile človekove pravice ali so jim bile kršene, je, da v prvi vrsti izgubijo prostor, kjer bi bile kot posameznice lahko slišane, kjer bi bilo njihovo mnenje pomembno, postalo javno in relevantno (Arendt, 2003, str. 377; Učakar, 2022, str. 43-44). S to izgubo posameznice prenehajo biti politično relevantna bitja in ostanejo le še goli ljudje, brez pravice do pravic. Zato je za Arendt (2003) prav oseba brez državljanstva (ali dovoljenja za

bivanje) oseba, ki ponazori pomen človekovih pravic, kajti pripadajo ji zgolj te, ne pa tudi državljske pravice oz. pravice iz naslova stalnega bivanja, ki obsegajo socialne pravice.

Hkrati Arendt opozori, da je prav »pravica imeti pravice« temeljna človekova pravica, ki pa je mogoča samo, če jo omogoča in zagotavlja pravna država (Arendt, 2003, str. 383). Benhabib (2010, str. 13) pa opozarja na pravico slehernega človeškega bitja, ki je pravna oseba, do nekaterih neodtujljivih pravic, ne glede na status političnega članstva. Koncept človekovih pravic obsega vse tiste pravice, ki človeku pripadajo z njegovim rojstvom. Kot univerzalne morajo biti človekove pravice priznane vsem človeškim bitjem, ki so pod jurisdikcijo držav, pripravljenih zagotoviti človekove pravice. Osnovne človekove pravice in temeljne svoboščine so del mednarodnega običajnega prava in so zato obvezujoče za vse države, ne glede na to, ali jih priznavajo ali ne (Benhabib, 2010, str. 13). Splošno pravilo pri varstvu človekovih pravic je, da morajo države pogodbenice brez diskriminacije zagotoviti vse pravice državljkam in tujkam (Učakar, 2022, str. 43-44). A številne države razlikujejo med različnimi kategorijami prebivalstva in priznavajo določene človekove pravice le državljkam ali pa državljanke uživajo višjo stopnjo zaščite kot nedržavljanke, kar je v nasprotju z načelom nediskriminacije ter enakostjo pred zakonom (Učakar, 2022, str. 43).

EU je s svojim nadnacionalnim pravom, ki opredeljuje državljske pravice ne glede na njihovo nacionalno pripadnost, navidezno presegla problem nacionalnih držav in uveljavljanja pravic ljudi, ki jim ne pripadajo. A pri tem je vzpostavila novo supranacionalno entiteto, ki zagotavlja pravice samo državljkam držav, ki so članice EU, ne pa tudi ostalim državljkam, kot so državljanke tretjih držav in ljudje brez dokumentov (Zorn, 2005b, str. 163). Pravica, da imamo pravice, je tako v prvi vrsti še vedno vezana na državljski položaj, brez katerega – kljub obstoju mednarodnega prava človekovih pravic – so ljudje lahko izpostavljeni hudim kršitvam človekovih pravic in pogosto tudi nasilju (Hrženjak in Jalušič, 2011, str. 5). Nacionalna država je torej bistvena za zagotavljanje pravne, politične oz. substantivne enakosti in s tem varovanje vseh pravic, vključno z osnovno »pravico imeti pravice«. Nacionalne države pa pogosto svojim državljkam zagotavljajo več pravic kot tujkam. Pravica nacionalne države do samoodločbe ter suverenega upravljanja svojega ozemlja in svojih »avtohtonih« prebivalc ima v hierarhiji pravic večjo vlogo kot zagotavljanje pravic osebam, ki ostajajo zunaj državljskega telesa (Dedić, 2003). Tujke, predvsem priseljenke, državljk tretjih držav, tako ostajajo v mejnem, liminalnem stanju, ko si morajo primarno izboriti pravico do pravic, najprej pravico do bivanja,

nato pa še druge, npr. pravico do dela, do zdravstvenega varstva, do stanovanja, do bančnega in davčnega statusa (Učakar, 2022, str. 57).

V tej raziskavi uporabljam pojem državljanstvo predvsem kot pravni status oz. red statusov (državljanstvo, stalno dovoljenje za prebivanje, dovoljenje za začasno prebivanje, status begunke, status prosilke za azil itd.) in kot ključno institucijo za razlikovanje prebivalc na ozemlju RS. To razlikovanje ustvarja stopnje vključenosti in izključenosti nekaterih ljudi iz socialnih, ekonomskih in političnih pravic. V empiričnem delu raziskujem to vključevanje in izključevanje iz socialnih pravic ter pravic do (stalnega) prebivanja na ozemlju RS ter posledice na življenjske razmere za ljudi, državljanke tretjih držav. V povezavi z namenom raziskave o državljanstvu razmišljam tudi kot o praksi, ki je povezana z bojem za socialno pravičnost ne glede na formalni pravni status posameznic.

2.2.2. Hierarhija državljanskih pravnih statusov za tujke, državljanke tretjih držav, v Republiki Sloveniji

Zakonski okvir državljanskih pravnih statusov v Republiki Sloveniji za tujke, državljanke tretjih držav, v Republiki Sloveniji

Kot sem že omenila, si sodobne države pridržujejo pravico odločanja o tem, ali lahko tujke vstopijo na njihovo ozemlje (in tam tudi ostanejo), in to razumejo kot izraz državne suverenosti (Bardutzky, 2023, str. 11-12). V mednarodnem pravu se kot prvine države štejejo ozemlje, prebivalstvo in nadzor nad državnim ozemljem. Država si zato prizadeva, da bi definirala, kdo so tisti ljudje, ki imajo z njo posebno močno pravno vez, to so njene državljanke. Vsa ostala človeška bitja pa, kot je to storil tudi slovenski Zakon o tujcih, označi z besedo »tujka«, in določa, kako lahko tujke vstopijo na ozemlje države in tam tudi ostanejo. Ustavne demokracije svoje zakonodajalke pri določanju pravil za tujke omejujejo z zavarovanjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin v svojih ustavah. Za članico EU, kot je Slovenija, so zlasti možnosti in pogoji državljanek drugih članic EU, kako lahko vstopijo na njeno ozemlje in tam prebivajo, pretežno določeni v nadnacionalnem pravu; pravo EU pa v marsičem določa tudi možnosti in pogoje državljanke tretjih držav, kako lahko vstopijo in prebivajo v državi članici (Bardutzky, 2023, str. 11-12).

Ključni zakoni, ki upravljajo življenja priseljenk, so: Zakon o mednarodni zaščiti (2017), Zakon o tujcih (2023), Zakon o državljanstvu RS (1991), Zakon o upravnem sporu (2006), Zakon o začasni zaščiti razseljenih oseb (2017), Zakon o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev (2011), Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o tujcih (2023) oz. Zakon o spremembah in dopolnitvi Zakona o tujcih (2023), Zakon o splošnem upravnem postopku (2006), Zakon o socialnem varstvu (2007), Zakon o socialno varstvenih prejemkih (2010), Zakon o urejanju trga dela (2010), Zakon o delovnih razmerjih (2013), Zakon o prijavi prebivališča (2016) itd.

Tujka je v Zakonu o tujcih (2023) opredeljena kot »vsakdo, ki nima državljanstva RS« in mora za vstop poleg veljavne potne listine imeti tudi določen pravni naslov za vstop, tj. bodisi vizum bodisi dovoljenje za prebivanje, ki ga izdala RS ali država pogodbenica Schengenske konvencije (Zakon o tujcih, 2023, 33. člen). Zakon o tujcih (2023) je tudi zakon, ki v RS ureja nekatera najbolj temeljna vprašanja v zvezi s tujkami, kot so vstop v državo, pridobivanje vizumov in dovoljenj za prebivanje, zapustitev države, njihovo prostovoljno in prisilno vračanje ter vključevanje. Zakon o tujcih (2023) velja za vse tujke, razen za prosilke za mednarodno zaščito in tiste, ki jim je bila priznana mednarodna zaščita, začasno zatočišče ali začasna zaščita, ter za osebe, ki so po mednarodnem pravu upravičene do privilegijev ali imunitet. Poleg tega zaradi prenosa Direktive o pravicah državljanek EU Zakon o tujcih (2023) za državljanke držav EU ter državljanke držav EGP (in njihove družinske članice) določa celo vrsto izjem in ugodnejših pogojev glede vstopa in prebivanja kot za državljanke tretjih držav (Greif, 2023, str. 220). Številka dve v kratici Zakona o tujcih (2023), ZTuj-2, kaže na že tretjo verzijo zakona, črka H pa na že osmo verzijo Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o tujcih (2023), kar je predvsem posledica prenašanja mnogih direktiv EU v slovenski pravni red; glede določenih uredb EU (npr. Zakonik o schengenskih mejah, Vizumski zakonik) pa zakon napotuje neposredno nanje (Greif, 2023, str. 220).

Hierarhizacija državljanskih statusov

Pistotnik (2021, str. 82-83) ugotavlja, da se je sočasno s hierarhizacijo državljanstev na geopolitični osnovi, ki razlikuje med državljanekami EU in državljanekami tretjih držav, v Sloveniji od leta 1991 postopoma vzpostavljala in utrjevala hierarhizacija državljanskih statusov, ki glede na povezanost posameznic z državo določa obseg njihovih pravic in dolžnosti. Preplet zakonodaje, ki ureja področje priseljenk, ustvarja spekter različnih državljanskih statusov. Ti

statusi, ki vsak prinaša določen obseg pravic, so: nedokumentirana oseba, oseba z začasnim zatočiščem, prosilka za azil oziroma mednarodno zaščito, oseba s subsidiarno zaščito, begunka, oseba z dovoljenjem za začasno prebivanje, oseba z dovoljenjem za stalno prebivanje, državljanka EU, državljanka RS. Najmanj oz. nič pravic jih nima nedokumentirana oseba, največ pravic pa ima državljanka RS (Pistotnik, 2021, str. 82-83; Bučar Ručman, 2014; Zorn, 2013, str. 172, Bezec, 2009). Tudi osebe z dovoljenjem za stalno prebivanje sicer še vedno formalno sodijo med nedržavljanke in so zato obravnavane v okviru Zakona o tujcih (2023), vendar pa jim zato, ker že daljše obdobje prebivajo v državi, ni treba več vedno znova utemeljevati namena svojega prebivanja (Greif, 2023, str. 220).

Dovoljenje za prebivanje

Po Zakonu o tujcih (2023) je dovoljenje za prebivanje: »(1) dovoljenje za vstop v RS in prebivanje za določen čas in (praviloma) za določen namen (dovoljenje za začasno prebivanje) ali (2) dovoljenje za prebivanje za nedoločen čas brez vezave glede namena prebivanja (dovoljenje za stalno prebivanje)« (Greif, 2023, str. 220). Splošne pogoje za izdajo dovoljenja določa 33. člen Zakona o tujcih (2023), in sicer mora imeti tujka veljavno potno listino, katere veljavnost je najmanj tri mesece daljša od nameravanega prebivanja v RS, ustrezno zdravstveno zavarovanje, ki krije vsaj nujne storitve, in zadostna sredstva za preživljanje oz. ji mora biti preživljanje kako drugače zagotovljeno (mesečno najmanj v višini, kolikor znaša osnovni znesek minimalnega dohodka v RS) (Greif, 2023, str. 220; Zakon o tujcih, 2023).

Dovoljenje za začasno prebivanje

Dovoljenje za začasno prebivanje se državljanke tretjih držav izda za določen namen in za določen čas, izjemoma pa je možna tudi izdaja dovoljenja za začasno prebivanje brez vezave na določen namen (npr. dovoljenje, ki se zaradi združitve z družino izda tujkam slovenskega rodu ali žrtvam trgovine z ljudmi). Tujka, ki ji je bilo izdano dovoljenje za začasno prebivanje za določen namen, lahko praviloma prebiva v RS samo v skladu z namenom, zaradi katerega ji je bilo izdano dovoljenje, sicer se lahko dovoljenje razveljavi. Dovoljenje za začasno prebivanje se izda tujki, ki namerava prebivati v RS iz naslednjih namenov: zaposlitve ali dela; združitve družine; študija, izobraževanja, strokovnega izpopolnjevanja, praktičnega usposabljanja, specializacije ali sodelovanja v mednarodnih študijskih izmenjavah; opravljanja prostovoljskega dela in sodelovanja v projektih prostovoljske službe v okviru programa EU ali iz drugih

upravičenih in z zakonom, mednarodnimi akti ali mednarodnimi načeli in običaji utemeljenih razlogov ali zaradi interesa RS. Enako dovoljenje se izda tudi tujkam, ki imajo status rezidenta za daljši čas v drugi državi članici EU; tujkam slovenskega rodu do drugega kolena v ravni vrsti; otrokom tujk, rojenih v RS; žrtvam trgovine z ljudmi; žrtvam nezakonitega zaposlovanja; žrtvam družinskega nasilja in tujkam, ki jim je bilo v RS dovoljeno zadrževanje. Prvo dovoljenje za začasno prebivanje mora tujka, državljanka tretjih držav, praviloma pridobiti pred vstopom v RS in pri diplomatskem predstavništvu, izda pa se za čas, ki je potreben za izpolnitev namena bivanja, ter praviloma le do enega leta. Dovoljenje za začasno prebivanje se lahko podaljša pod enakimi pogoji, kot se izda (tj. podaljšanje dovoljenja). Zakon o tujcih (2023) ima še posebne določbe glede dovoljenj za začasno prebivanje zaradi enotnega delovnega dovoljenja, združitve z družino, študija, pripravništva, sezonskega dela, modre karte EU ipd. (Greif, 2023, str. 221-222).

Enotno dovoljenje za prebivanje in delo

Med tovrstnimi začasnimi dovoljenji za prebivanje je eno od najpogostejših tako imenovano enotno dovoljenje za prebivanje in delo. Enotno zato, ker ni treba pridobivati posebej dovoljenja za delo in posebej dovoljenja za prebivanje v različnih postopkih in pri različnih organih, pač pa se za oboje zaprosi z eno vlogo v enem postopku in pri enem organu – upravni enoti. K izdaji dovoljenja mora podati soglasje Zavod za zaposlovanje Republike Slovenije (v nadaljevanju ZRSZ) v skladu z Zakonom o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev (2011) (Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, 2024a; Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk, 2024b; Greif, 2023, str. 221-222). To dovoljenje velja do enega leta oz. do veljavnosti zaposlitvene pogodbe, z možnostjo podaljšanja. Možnost pridobitve dovoljenja je vezana na letno kvoto delovnih dovoljenj za migrantke, ki jih vsako leto določi vlada, in sicer glede na potrebe trga dela v Sloveniji. Ta kvota velja zgolj za delavke, ki niso državljanke članic EU (Zorn, 2013, str. 173). Naslednji pogoj za pridobitev določenega delovnega mesta je, da na trgu dela v Sloveniji ni ustreznih domačih kandidatk. Priseljenka se lahko zaposli in pridobi enotno dovoljenje za prebivanje in delo, če v evidenci brezposelnih oseb na ZRSZ ni ustreznih kandidatk za zapolnitev prostega delovnega mesta (Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, 2024d; Pajnik, 2016, str. 9). Nekoliko drugačen pa je postopek pridobivanja enotnega delovnega dovoljenja za priseljenke iz Bosne in Hercegovine (v nadaljevanju BiH) in Srbije, ki poteka na podlagi sporazuma med matično državo in RS. Pogoji za zaposlitev državljanek BiH in Srbije po

sporazumu so, da so kandidatke prijavljene kot brezposelne na zavodih za zaposlovanje v BiH/Srbiji; da na trgu dela v Sloveniji ni ustreznih domačih kandidatk za ponujeno prosto delovno mesto; da delodajalka izpolnjuje zakonske pogoje za zaposlitev tujke v skladu z Zakonom o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev (2011). Po dveh letih delovnega dovoljenja lahko državljanke BiH in Srbije pridobijo osebno delovno dovoljenje. Velja tri leta in ni vezano niti na delodajalko niti na preverjanja na trgu dela (torej ni del letne kvote delovnih dovoljenj) (Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, 2024b).

Združitev družine – dovoljenje za začasno prebivanje

Če v Sloveniji državljanke tretjih držav prebivajo zakonito eno leto in imajo izdano dovoljenje za začasno prebivanje še za eno leto ali imajo veljavno dovoljenje za stalno prebivanje, lahko »združijo svojo družino«. Za vse družinske članice morajo izkazovati pogoje, pri čemer morajo zadostna sredstva izkazovati zase in za vse družinske članice, ki jih nameravajo združiti in sicer za preteklih šest mesecev in za mesec odločanja upravne enote o prošnji. Prošnjam za podaljšanje dovoljenja za združitev družine, ki jih vlagajo za vsako polnoletno družinsko članico od 1. 11. 2024 dalje, mora biti priloženo dokazilo o znanju slovenskega jezika na preživetveni ravni. Dovoljenje za družinske članice lahko državljanke tretjih držav podaljšajo za toliko časa, kot je veljavno njihovo dovoljenje. Če tujka umre ali je zveza dveh oseb prenehala in je v Sloveniji trajala vsaj tri leta, se dovoljenje družinski članici lahko podaljša enkrat (Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk, 2024c).

Dovoljenje za stalno prebivanje

Dovoljenje za stalno prebivanje se državljanke tretjih držav izda brez omejitev glede trajanja in namena bivanja in je urejeno v 52. členu Zakona o tujcih (2023) (Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk, 2024č). Na splošno se to dovoljenje lahko izda tujki, ki (1) pet let neprekinjeno zakonito prebiva v RS na podlagi dovoljenja za začasno prebivanje oz. dve leti (družinske članice slovenske državljanke in družinske članice tujke, ki ima v RS dovoljenje za stalno prebivanje ali status begunca); (2) ima znanje slovenskega jezika na osnovni ravni (raven A2 Skupnega evropskega jezikovnega okvira) (ta pogoj je v veljavi od 1. 11. 2024) in (3) izpolnjuje druge zakonske pogoje za izdajo dovoljenja. Za izdajo dovoljenja za stalno prebivanje mora tujka, državljanke tretjih držav, izkazovati zadostna sredstva za preživljanje, nekaznovanost in zdravstveno zavarovanje. Prošnjam, vloženim od 1. 11. 2024 dalje, mora biti

priloženo spričevalo o uspešno opravljenem izpitu iz znanja slovenskega jezika na osnovni ravni (ravni A2 po Skupnem evropskem jezikovnem okviru) (Greif, 2023, str. 221-222; Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk, 2024č).

Pogoji za izdajo dovoljenja za začasno oz. stalno prebivanje

Spletna stran UOIM-a z informacijami za tujke, državljanke tretjih držav, kot pogoje za začasno in stalno dovoljenje za prebivanje navaja: ustrežna fotografija, dokazljiv namen prebivanja (delo, združitev družine, študij itd.), veljavna potna listina, ustrezno zdravstveno zavarovanje, zadostna sredstva za preživljanje, preverjeni varnostni zadržki, overjena in prevedena dokazila, oddaja prstnih odtisov (Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk, 2024d).

Za pridobitev oz. podaljšanje dovoljenja za prebivanje v RS na podlagi pravice do združitve družine morajo družinske članice izkazovati pogoje, ki so vezani na ekonomsko stanje vseh družinskih članic (bančni izpiski, plačilne liste itd.) in vprašanje integracije (potrdilo o opravljenih jezikovnih izpitih, potrdilo o šolanju, potrdilo o zaposlitvi) (Samobor, 2023, str. 262-264). Višina zadostnih sredstev za preživljanje se razlikuje, če gre za pridobitev dovoljenja za stalno ali začasno prebivanje in koliko družinskih članic je v delovnem razmerju. Namen dodatnih pogojev naj bi bil preprečiti, da bi družinske članice postale finančno odvisne od sredstev države »gostiteljice«, ter tudi preko »ustreznega ekonomskega statusa zagotavljati integracijo državljanek tretjih držav« (Samobor, 2023, str. 263).

Postopki za izdajo dovoljenja za začasno oz. stalno prebivanje državljanek tretjih držav

Na izvedbeni ravni ima pravo migracij pomemben element upravnega prava, saj o pravicah tujk, da vstopijo, se naselijo in ostanejo v naši državi, odločajo upravni organi po upravnem postopku (Bardutzky, 2023, str. 18). Za ukrepe in odločitve ter postopke v zvezi s prebivanjem tujk v RS so na prvi stopnji pristojne upravne enote, na območju katerih tujka prebiva ali namerava prebivati, ki delujejo po Zakonu o splošnem upravnem postopku (2006).

Vloge za podaljšanje dovoljenja za začasno ali stalno prebivanje (v papirnati obliki) tujke, državljanke tretjih držav, oddajo priporočeno po pošti ali osebno (po rezerviranem terminu) na oddelku za tujce, na upravno enoto v okraju, kjer živijo. Prav tako oddajo vsa nadaljnja dokazila glede na pisni poziv, ki ga prejema po pošti na naslov bivanja (Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk, 2024c).

Postopki in pogoji za pridobitev državljanstva RS za državljanke tretjih držav

Slovensko državljanstvo lahko tujke, državljanke tretjih držav, pridobijo v naslednjih primerih: če je vsaj eden od staršev slovenska državljanica z rojstvom; če sta starša neznana, brez državljanstva ali pa njuno državljanstvo ni znano; če izpolnjujejo pogoje ter podajo vlogo – postopek imenujemo naturalizacija. Zakon o državljanstvu Republike Slovenije (1991) določa, da morajo ljudje, za katere ne veljajo posebni olajšani pogoji (slovenske izseljenke in njihove potomke do četrtega kolena, osebe z mednarodno zaščito, osebe, poročene s slovenskim državljanom, mladoletne osebe, osebe »katerih sprejem koristi državi zaradi znanstvenih, gospodarskih, kulturnih, nacionalnih ali podobnih razlogov« itd.) izkazovati naslednje pogoje za pridobitev državljanstva: odpust iz dosedanjega državljanstva, dejansko življenje v Sloveniji deset let, od tega neprekinjeno zadnjih pet let pred vložitvijo prošnje in urejen status tujke, zagotovljena sredstva za preživljanje v višini osnovnega minimalnega dohodka, opravljen izpit iz slovenskega jezika na osnovni ravni, potrdilo, da oseba ni bila obsojena na nepogojno zaporno kazen, daljšo od treh mesecev, ali da ji ni bila izrečena pogojna obsodba na zaporno kazen s preizkusno dobo, daljšo od enega leta, da osebi ni bila izrečena prepoved prebivanja v Sloveniji, da sprejem osebe v državljanstvo ne predstavlja nevarnosti za javni red, varnost ali obrambo države, poravnane davčne obveznosti, prisega o spoštovanju svobodnega demokratičnega ustavnega reda (Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk, 2024f).

Nezakonito prebivanje

Zakon o tujcih (2023) določa, da tujka nezakonito prebiva v Sloveniji, če: »je nedovoljeno vstopila; ji je bil razveljavljen vizum ali je pretekel rok, za katerega je bil izdan, ali prebiva v Sloveniji v nasprotju z vstopnim namenom oziroma ji je potekel čas, ko je na podlagi zakona ali mednarodnega sporazuma lahko v RS; nima dovoljenja za prebivanje ali je dovoljenje prenehalo veljati.« (Ministrstvo za notranje zadeve, 2024b). Tujka, ki je pravočasno vložila prošnjo za podaljšanje dovoljenja za prebivanje ali za izdajo nadaljnjega dovoljenja, sme ostati v RS, dokler o njeni prošnji ni odločeno, o čemer se ji izda posebno potrdilo, ki do odločitve o prošnji velja kot dovoljenje za začasno prebivanje (Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk, 2024g).

Odpoved prebivanja

Zakon o tujcih (2023) določa, da se lahko tujki dovoljenje za bivanje odpove. Gre za zelo strog ukrep, ki omogoča organu, da po prostem preudarku s posebno odločbo presodi, da je postalo

bivanje tujke v RS nezaželeno. Rok za pritožbo zoper odločitev je le tri dni. Tujki, ki ima v RS dovoljenje za stalno prebivanje, se lahko prebivanje odpove, če je bila pravnomočno obsojena zaradi kaznivega dejanja na nepogojno zaporno kazen, daljšo od treh let, ali če ogroža varnost države, javno varnost ali javni red. Razlogi za odpoved prebivanja vsem ostalim tujkam so še milejši: dovolj je že, med drugim, če tujka prebiva v RS v nasprotju z namenom, zaradi katerega ji je bivanje dovoljeno; če zavrača izpolnjevanje odločitev državnih organov ali če ostane brez zadostnih sredstev za preživljanje in ji preživljanje ni kako drugače zagotovljeno. Odpoved prebivanja in posledično (predčasno) prenehanje dovoljenja za prebivanje ima lahko za tujko in njeno družino hude posledice, še posebej, ker je predviden celo obvezen izrek prepovedi ponovnega vstopa v RS v trajanju od enega do pet let (Greif, 2023, str. 234; Ministrstvo za notranje zadeve, 2024b).

2.2.3. Hierarhija dostopa do socialnih pravic glede na državljanski pravni status v Republiki Sloveniji

Socialne pravice za tujke, državljanke tretjih držav z dovoljenjem za začasno in stalno prebivanje v Republiki Sloveniji

Socialne pravice so tesno povezane z državljanskim pravnim statusom (tj. državljanstvom, dovoljenjem za bivanje, mednarodno zaščito). Postopki za pridobitev državljanskih statusov so pravno regulirani, povezani so z migracijsko politiko (Zorn, 2023), to pa povzroča omejenost pravic na podlagi Zakona o tujcih (2023), Zakona o državljanstvu (1991), Zakona o socialnem varstvu (2007), Zakona o socialnovarstvenih prejemkih (2010), Zakona o prijavi prebivališča (2016), Zakona o mednarodni zaščiti (2017), Zakona zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev (2011), Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o tujcih (2023) oz. Zakona o spremembah in dopolnitvi Zakona o tujcih (2023), Zakona o splošnem upravnem postopku (2006) itd.

Zakon o socialnem varstvu (2007) za upravičenke pravic iz socialnega varstva (storitve in ukrepi, namenjeni preprečevanju in odpravljanju socialnih stisk in težav posameznikov, družin in skupin prebivalstva) določa državljanke RS, ki imajo stalno prebivališče v Sloveniji ter tujke, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje v RS; druge prebivalke (ljudi z dovoljenjem za začasno

prebivanje, prosilce za azil in ljudi brez pravnega statusa v RS) pa s to definicijo izloča iz dostopa do pravic iz socialnega varstva.

Podobno Zakon o socialnovarstvenih prejemkih (2010) določa, da so do socialnovarstvenih prejemkov upravičeni le tisti, ki imajo urejeno stalno bivališče v RS. Enak dostop (kot državljanke in ljudje z dovoljenjem za stalno prebivanje) do družinskih prejemkov (dodatek ob rojstvu otroka, otroški dodatek, starševsko varstvo, dodatek za veliko družino) pa imajo tudi državljanke tretjih držav, če živijo v Sloveniji z dovoljenjem za začasno prebivanje s svojim otrokom. Ne morejo pa pravic iz starševskega varstva uživati družinske članice priseljenk, ki ne prebivajo v Sloveniji (Rasnača in Bogoeski, 2023b, str. 141).

Sklopi socialnih pravic

V grobem o socialnih pravicah govorimo v dveh sklopih, v prvo spadajo tiste, za katere smo zavarovani in naše pravice izhajajo iz zavarovanja (pokojnine, zavarovanje za primer brezposelnosti, bolezni, invalidnosti, starševstva, zdravstveno zavarovanje). Druga vrsta pa so denarne pomoči, za katere nismo zavarovani, temveč se podeljujejo po načelu vzajemnosti in solidarnosti tistim, ki niso zmožni preživeti sebe in svoje družine (Leskošek, 2016, str. 95). Hkrati pa se država z Ustavo zavezuje varovati družino, materinstvo, očetovstvo, otroke in mladino, za kar mora ustvariti potrebne razmere. To vključuje dostopnost vseh ljudi do kakovostnega zdravstva, šolstva, socialnega varstva, stanovanja in drugih institucij, ki skupaj zagotavljajo dostojno življenje ljudi (Leskošek, 2016, str. 95).

Socialne pravice, ki izhajajo iz obveznega zavarovanja

Kot omenjeno, so socialne pravice po Zakonu o socialnem varstvu (2007) nekaterim prebivalkam RS zagotovljene na podlagi stalnega bivališča in so večinoma odvisne od zaposlitvenega statusa, saj večina pravic namreč izhaja iz obveznega zavarovanja. Obvezno zavarovanje obsega pokojninsko in invalidsko zavarovanje, zdravstveno zavarovanje, zavarovanje za primer brezposelnosti, za primer poškodb na delu in starševsko varstvo. Migrantske delavke so z dnevom zaposlitve v Sloveniji vključene v obvezna zavarovanja in so glede socialne varnosti načeloma izenačene s slovenskimi državljanke, kot to določa tudi zakonodaja EU. Leskošek v teoretičnem pregledu socialnih pravic migrantk v RS (2016, str. 97) ugotavlja, da zakonske določbe pri obveznostih plačevanja v različne blagajne niso

diskriminatorne, zaplete se pri uveljavljanju pravic. Možnost je omejena za ljudi brez slovenskega državljanstva, saj so pri pridobivanju delovnih dovoljenj, dovoljenj za bivanje in bivališča samega v večji meri odvisni od zaposlitve. Taka je na primer pravica do nadomestila za čas brezposelnosti, ki jo lahko tujke uveljavijo le, če so prijavljene na Zavodu za zaposlovanje. Delavke z enotnim delovnim dovoljenjem se ob nastopu brezposelnosti ne morejo prijaviti na ZRSZ kot brezposelna oseba in uveljavljati nadomestila za brezposelnost ali denarno socialno pomoč, saj je njihovo dovoljenje za prebivanje veljavno le če so zaposlene (razen če državljanica tretjih držav izgubi službo in to ni njena krivda, dovoljenje ni preklicano, dokler prejema prejemke za brezposelnost, kar določa 56. člen Zakona o tujcih, 2023). Na ZRSZ se lahko prijavijo le tiste tujke, ki so pridobile dovoljenje za stalno prebivanje in tudi tujke, ki imajo osebno delovno dovoljenje za dobo do treh let ali so osebno delovno dovoljenje pridobile s statusom mednarodne zaščite. Nadalje so državljanke tretjih držav z dovoljenjem za stalno prebivanje iz evidence brezposelnih oseb ZRSZ (ki omogoča nadomestilo oz. denarno socialno pomoč) izbrisane, v kolikor v času dvanajstih mesecev ne priložijo potrdila o opravljenem izpitu iz slovenskega jezika na vstopni ravni (Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, 2024c).

Dodatna ovira so sporazumi z državami na območju nekdanje Jugoslavije. Sporazumi z BiH in Srbijo določajo, da se nadomestilo za primer brezposelnosti ne izplačuje v drugo državo pogodbenico. Izplačuje se le, če imajo državljanke teh držav v Sloveniji dovoljenje za stalno ali začasno prebivanje in so prijavljene na ZRSZ kot brezposelna oseba. Sporazum o socialnem zavarovanju med Republiko Slovenijo in Severno Makedonijo določa, da se denarno nadomestilo izplačuje le delavkam s stalnim prebivališčem v Sloveniji. Kljub temu, da tujke v blagajne različnih zavarovanj vplačujejo po slovenski zakonodaji, ne morejo vedno uživati pravic iz teh zavarovanj (Rasnača in Bogoeski, 2023b, str. 141; Leskošek, 2016, str. 97).

Obseg socialnih pravic za ljudi z dovoljenjem za stalno prebivanje

Na stalno prebivališče (stalno dovoljenje) so vezane naslednje pravice:

- socialna pomoč;
- dodatek za pomoč in postrežbo;
- dodatek za tujo nego in pomoč;
- družinski pomočnik;
- pogrebnina in posmrtnina;

- varstveni dodatek;
- institucionalno varstvo;
- družinski prejemki: dodatek za nego otroka, starševski dodatek, pomoč ob rojstvu otroka, dodatek za veliko družino, delno plačilo za izgubljeni dohodek;
- starostna pokojnina;
- vdovska in družinska pokojnina;
- pravice iz invalidskega zavarovanja (Zakon o socialnem varstvu, 2007; Zakon o socialnovarstvenih prejemkih, 2010; Evropska komisija, b.d.).

Z vidika pravic iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja je pomemben zaposlitveni status zavarovanke in obračunski prispevki. Stalno prebivališče je izrecno določeno le za prijavo v obvezno pokojninsko in invalidsko zavarovanje ter pri dodatku za pomoč in postrežbo (Evropska komisija, b.d.).

Obseg socialnih pravic za ljudi z dovoljenjem za začasno prebivanje

Na začasno prebivališče (začasno dovoljenje) so vezane naslednje pravice:

- družinski prejemki: otroški dodatek, subvencija za znižano plačilo vrtca, subvencija za znižano plačilo šolske prehrane;
- pravice iz starševskega varstva (pravice vezane na obračunane prispevke);
- nadomestilo za čas brezposelnosti (pravica vezana na obračunane prispevke) (Zakon o socialnem varstvu, 2007; Zakon o socialnovarstvenih prejemkih, 2010; Evropska komisija, b.d.).

Obseg pravic za ljudi brez dovoljenja za prebivanje

Osebe brez urejenega statusa (nedokumentirane osebe) imajo dostop do nujne zdravstvene oskrbe in osnovnošolskega šolanja, do drugih socialnovarstvenih storitev pa niso upravičene (Zorn, 2013; Pajnik, 2011, str. 32; Zakon o socialnem varstvu, 2010).

Delavske pravice

Zakon o delovnih razmerjih (2013), ki ureja pravice in obveznosti iz delovnega razmerja, velja za vse delodajalke s sedežem v Sloveniji ter vse zaposlene, ki so zaposlene pri njih. Poleg tega so vse te delodajalke in njihove zaposlene (državljanke ali tujke) podvržene Zakonu o minimalni plači (2015). Dodatki za nadurno, nočno in praznično delo se priznajo (izračunajo) poleg

minimalne plače. Enako velja za del plače, ki temelji na delovni uspešnosti. Tako so zaposlene državljanke tretjih držav v Sloveniji pravno obravnavane enako kot domače delavke glede plače in delovnih pogojev (Rasnača in Bogoeski, 2023b, str. 141).

Z uveljavitvijo Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o tujcih (2023) lahko tujke, ki imajo enotno dovoljenje za prebivanje in delo ali imajo dovoljenje za začasno prebivanje na podlagi združitve družine in delajo na podlagi informacijskega lista, zamenjajo delodajalko. Pravice do zamenjave delodajalk pa nimajo tiste delavke, ki imajo delovno dovoljenje na podlagi sporazuma med RS in BiH/Srbijo (Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, 2024b). Državljanke BiH in Srbije, ki si pridobijo delovno dovoljenje za tri leta preko sporazumov, morajo v prvem letu ostati zaposlene pri delodajalki, ki je za njih pridobila delovno dovoljenje (Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, 2024b).

Delavke migrantke so izredno slabo informirane o tem, da imajo enake pravice kot slovenske delavke (Medica, 2009, str. 43; Medica in Lukič, 2011, str. 71), kot tudi, da imajo pravico do zamenjave delodajalke in kakšen je postopek. Vežanost dovoljenja za prebivanje na zaposlitev, kljub deklarativni pravici do zamenjave delodajalke in pravicam po Zakonu o delovnih razmerjih (2013), pomeni vežanost na delodajalke, kar potiska migrantke, državljanke tretjih držav, v inferioren položaj. Mnoge iz tega razloga vztrajajo v neustreznih in težkih delovnih pogojih, opravljajo slabše plačana dela in posledično živijo v slabših življenjskih razmerah. Na ta način se navidezno sprijaznijo z zahtevami in pogoji delodajalk, da ostanejo v državi, za opravljeno delo prejemajo plačilo ter preživljajo sebe in svojo družino (Gornik, 2011, str. 179).

Ločevanje upravičenk in neupravičenk socialnih pravic

Socialne pravice favorizirajo članice nacionalne skupnosti – bolj kot je oseba integrirana v družbo in na trgu dela, lažje dostopa do socialnih servisov. Princip ločevanja upravičenk od neupravičenk je vgrajen v sam sistem države blaginje: enak dostop imajo deklarativno zgolj državljanke oz. tiste, ki preko davkov prispevajo v socialni proračun (Pajnik, 2010, str. 22; Leskošek, 2016). Četudi v tej ideji na normativni ravni prepoznamo principe distributivne pravičnosti in solidarnosti, ne moremo mimo dejstva, da je država blaginje utrdila moderne delitve med članicami in nečlanicami, med državljkami in nedržavljkami, prav tako pa ni odpravila razslojevanja med članicami, državljkami RS (Pajnik, 2010, str. 22). Princip ločevanja upravičenk od neupravičenk je vgrajen v sam sistem države blaginje v RS. Migrantke,

iz tretjih držav, v RS kot nečlanice nimajo enakega dostopa do socialnih pravic, pri čemer je dostop vedno »pod pogojem«, s prepoznanjem legalnega vstopa v državo, vrsto dovoljenja (začasno, stalno, delovno, status zaposlitve, vrsta odpovedi zaposlitve). Distributivna pravičnost se kaže kot pravičnost, ki ne more veljati za nedržavljanke. Pajnik (2010, str. 22) v empirični in teoretski analizi o povezanosti socialnih pravic migrantk in trga dela v RS zapiše, da dostop do socialnih pravic v kontekstu slovenske zakonodaje na področju priseljevanj, socialnega varstva in trga dela učinkuje kot mehanizem izključevanja iz dostopa do socialnih pravic.

Hierarhizacija dostopa do socialnih pravic

Če povzamem po Dedič, je svojevrsten paradoks koncepta državljanstva v tem, da predstavlja legalizirano diskriminacijo, saj gre za uzakonjeno razlikovanje med državljanke in nedržavljanke (Dedič, 2003). Priseljenke veljajo za nedržavljanke, nečlanice, za katere veljajo socialne pravice v omejenem obsegu glede na njihov pravni status (Pajnik, 2010, str. 14). Državljanstvo oz. hierarhija državljanskih statusov je postala ključna institucija za stratifikacijo prebivalk na določenem ozemlju, ustvarjanje stopenj vključenosti in izključenosti iz socialnih, ekonomskih in političnih pravic (Maple in Kurnik, 2014). Pravice do stalnega prebivanja in polnega obsega socialnih pravic ti pripadajo šele s pridobitvijo državljanstva, ta pridobitev pa ni mogoča, če nisi socialno in sicer preskrbljena (Jalušič, 2003, str. 12). Nedržavljanski statusi otežujejo možnost dostojanstvene zaposlitve in vira prihodkov, delavske in socialne varnosti, ki so pogoj za pridobitev državljanstva. Oziroma ista logika velja za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje za državljanke tretjih držav, saj dovoljenje za začasno prebivanje, ki je njen predhodnik (v hierarhiji socialnih pravic, kot v procesu pridobivanja pravice do stalnega prebivanja v RS), otežuje dostop do socialnih ter delavskih pravic, s tem pa omejuje možnosti socialne in ekonomske vključenosti, ki je pogoj za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje. Vprašanje socialnih pravic in dovoljenja za prebivanje je tako povezano v nekakšen začaran krog problemov: socialno, ekonomsko in politično izključenost, ki otežuje napredovanje po lestvici državljanskih pravnih statusov, kar pomeni, da otežuje napredovanje po lestvici k večjemu obsegu socialnih in drugih pravic (Zorn, 2003a, str. 8).

2.3. Preplet migracijske politike, politik državljanstva, trga dela in socialnega varstva – mehanizem izključevanja?

2.3.1. Kriminalizacija migracij v Evropski uniji kot prisila v prekarizirane delovne pogoje

Kriminalizacija migracij – grožnja deportacije kot prisila v prekarizirane delovne pogoje

Migracija ljudi kot delovne sile postaja vse bolj edina legalna oblika migracij v EU, rezultat evropske migracijske politike pa ni dolgoročna naselitev in dodelitev vseh pripadajočih državljanskih pravic (kakor pri azilu), temveč koncept krožnih migracij, ki predvideva zgoljčasne in izjemno prekarne statuse omejenih pravic (Bez nec, 2009, str. 26). Nekatere raziskovalke migracijsko politiko EU opišejo kot visoko razvit mehanizem, katerega cilj ni preprosto zadržati begunke in migrantke zunaj Evrope, temveč spodbujanje procesa selektivne vključitve migrantk (tudi skozi njihovo ilegalizacijo) v funkciji potreb evropskega trga delovne sile (Rasnača in Bogoeski, 2023a, str. 13-14; Calavita, 2005, str. 11-12; Učakar, 2017, str. 13; Medica, 2010, str. 55, Pajnik, 2010, str. 26; Bez nec, 2009, str. 18; Balibar, 2007).

Balibar (1991, str. 21) vidi evropski migracijski režim kot način upravljanja z bivšimi kolonialnimi subjekti, ki se zaradi večstoletnega opustošenja nekdanjih kolonij (tudi v novejši različici neokolonializma) selijo v nekdanje kolonialne centre, ki so tudi zaradi kolonializma izjemno obogateli. Tako upravljanje z migracijami iz držav, ki niso del EU, je način upravljanja s svetovno revščino, ki ga zaznamujejo neenaki odnosi moči in podreditev migrantskega dela (Pistotnik, 2021, str. 85-86). Pistotnik (2021, str. 86) o evropski migrantski politiki piše, da »[...] njen glavni namen namreč ni zaustavitev migracij, kot nas pogosto prepričuje javni diskurz, temveč vzpostavitev in ohranjanje sofisticiranih mehanizmov, ki presejejo za ekonomijo koristne nedržavljanke. Zato rezultat evropskih migracijskih politik niso neprehodne meje, ki bi migrantkam popolnoma onemogočile vstop v države EU, ampak porozne meje, ki kadar gospodarstvo EU potrebuje delovno silo prepuščajo za gospodarstvo potrebne delavke, v času recesije pa omogočajo odpust teh istih delavk brez kakršnihkoli obveznosti, saj so lahko kadarkoli ilegalizirane in odstranjene z ozemlja države«. De Genova (2002) meni, da je kriminalizacija migracij ključna za prisilo v prekarizirane delovne pogoje in za preoblikovanje podplačanega dela v državljansko dolžnost. De Genova (2002) in Pistotnik (2021, str. 86) prek raziskovanja ljudi brez državljanstva oba ugotavljata, da je povezava med trgom dela in sistemi

socialne varnosti ter državljskim statusom osebe mehanizem strukturne diskriminacije in izključevanja, saj legalizira izkoriščanje delavk migrantk (tako v zaposlitvi kot v odtegotvanju socialnih pravic) s pomočjo pravno predpisane negotovosti državljskega statusa (De Genova, 2002; Pistotnik, 2021, str. 86). De Genova (2002) zagovarja tezo, da disciplinirajoči institucionalni aparat, ki ustvarja ilegalnost, zato ni namenjen dejanski izvedbi deportacije, ampak grožnji z njo (De Genova, 2002). »Deportabilnost in ne deportacija *per se* je tista, ki je zgodovinsko prevedla nedokumentirano migrantsko delo v dobroino za enkratno uporabo« (De Genova, 2002, str. 438). Zato govorimo o vključevanju migrantk skozi izključevanje (De Genova, 2002, str. 427) oz. o njihovem hierarhičnem vključevanju na evropski trga dela (Razsa in Kurnik, 2014, str. 219; Medica, 2010, str. 37-5). Upravljanje z mobilnostjo prebivalstva, ki državljskam EU omogoča skorajda prost prehod, za državljske tretjih držav pa vzpostavlja sistem nadzora in pogojevanja za legalizacijo življenja na ozemlju določene države, Balibar (2007, str. 143-147) imenuje evropski apartheid. Ta ima dodatne koristne učinke za ekonomijo, saj služi kot obramba pred bolj splošnimi delavskimi zahtevami, ko so migracije uporabljene kot sredstvo za zniževanje stroškov dela in spodbujanje fragmentacije delavskega razreda (Bez nec, 2009, str. 25).

Kriminalizacija migracij preko administrativnih postopkov

Poročevalec Združenih narodov o človekovih pravicah migrantk, Crépeau (2014 v Učakar, 2017, str. 58-59) o uzakonjeni kriminalizaciji priseljenk, državljsk tretjih držav, v državah EU, izpostavlja, da kriminalizacija priseljenk primarno ne poteka prek kazenskega prava, temveč prek administrativnih postopkov. Nedovoljena migracija namreč ni kriminalno dejanje, ni sama po sebi zločin proti osebi, lastnini ali varnosti, ampak je administrativna kršitev (Aliverti, 2012 v Učakar, 2017, str. 58-59). A pomembna razlika med kazenskim pravom in administrativnimi postopki je, da ima kazensko pravo strogo določena pravila, ki ščitijo osumljenko (npr. predvidevanje nedolžnosti, breme dokazovanja, zahtevno dokazovanje zločina itd.), ki bi jim bilo težko slediti v primerih neželene migracije. Za priseljenke se namesto tega uporabljajo administrativna pravila, ki so veliko bolj ohlapna, manj jasna in dovoljujejo večjo diskrecijo posameznim uradom. Vpeljanih imajo tudi manj varoval, ki bi ščitila človekove pravice posameznic pred mehanizmi državnega nadzora in izгона. A administrativna kršitev je nato kaznovana prek kombinacije sankcij kazenskega prava in administrativnih kršitev, torej zaporne kazni in izгона (Stumpf, 2006 v Učakar, 2017, str. 58-59).

Reprodukcija podrejenosti preko začasnosti in negotovosti

Evropski politični prostor postaja čedalje bolj fragmentiran za različne kategorije začasnih »legalnih« statusov, ki jih proizvaja in reproducira upravljanje evropskega trga dela. Upravljanje trga in upravljanje priseljenk se vidi v kvotnih in krožnih sistemih mobilizacije in selekcije migrantske delovne sile (Beznec, 2009, str. 14-15; Medica, 2010). Balibar (2007, str. 145-146) ta proces označi za ustvarjanje podrejene populacije, ki je prisiljena živeti permanentno na margini družbe. V geopolitičnem smislu je migracijska politika v prepletu s politiko trga dela ključen razlog za razvoj koncepta evropskega državljanstva, saj ustvarja heterogen prostor in dopušča delitve med državljanke in koloniziranimi subjekti, tokrat v samem evropskem prostoru (Beznec, 2009; Zorn, 2005a; Pistotnik, 2021, str. 85-86). Evropski migracijski režim v evropsko državljanstvo vpisuje vzporedne svetove podrejenih, izkoriščanih skupin ljudi, okoli katerih se lahko reorganizirajo trgi dela (Mezzadra in Neilson, 2013). Nove hierarhije med ljudmi nastajajo na vsaki stopnji pravne regulacije priseljenk, s čimer prekinjajo homogenost modernega državljanstva. Medtem ko te hierarhije služijo strukturi in potrebam evropskega trga dela, nastaja hierarhija državljanskih statusov, ki pravno definirajo pogoje migrantk za dostop do pravic, katerih namen je reprodukcija podrejenosti preko začasnosti in negotovosti (Andersson, 2014, str. 796).

Peck (2001 v Leskošek 2016, str. 92) piše, da v času hitre globalizacije trgov države EU zaradi pritiskov po poenotenju delovanja, ki naj bi omogočalo zunanja vlaganja in gospodarsko rast, prilagajajo tudi blaginjske sisteme tako, da jih v celoti povežejo z zaposlitvijo oz. delom. Pritiski za cenejšo delovno silo in ukinjanje delavske zaščite, ki se reflektirajo v zahtevah po prožnosti trgov dela, vodijo v povečanje migracij ljudi iz držav s slabšimi življenjskimi in delovnimi razmerami v države z višjo ravno blaginje, kjer podjetja potrebujejo čim cenejšo delovno silo. Tuja, začasna in prožna delovna sila je tako za podjetja alternativa zaščiteni domači delovni sili (Freeman, 1986 v Leskošek 2016, str. 92). Vendar so tuje delavke alternativa le, če so izključene iz sistema socialnih pravic in dajatev oz. če je dostop do njih omejen. To je lažje zagotavljati pri začasnih migrantkah, saj je začasno dovoljenje pogojeno z zaposlitvijo in ker je njihov dostop do socialnih pravic omejen (Leskošek, 2016, str. 92). Migracijske politike industrijsko razvitih držav priseljenkam, državljanke tretjih držav, omogočajo pravico do prebivanja zgolj takrat in le toliko časa, dokler jih potrebujejo, potem pa se pričakuje, da se bodo vrnile domov. Ta pristop se v prostoru EU izvaja pod oznako krožnih migracij (Bučar Ručman, 2016, str. 19).

Součinkovanje migracijske politike in zakonodaje delavskih pravic

Iz perspektive posamezne delavke ima posebno vlogo v prekarnosti povezava med delavskimi pravicami ter migracijsko politiko. Tesno so povezane, ko gre za delavke migrantke iz tretjih držav in rezultira v nekakšni dvojni podrejenosti (Rasnača in Bogoeski, 2023a, str. 13-14). To prepleteno součinkovanje migracijske politike na zaposlitvene politike delavke, državljanke tretjih držav, in njihove družinske članice postavlja ne le pod zaščitne ukrepe, ampak tudi pod ukrepe nadzora migracij. Cilj zaščitnih ukrepov, kot je npr. delovno pravo, je zaščita delavk, cilj ukrepov nadzora migracij pa je varovanje meja in zagotavljanje zakonitega prebivanja v določenem ozemlju. Ta dvojni cilj je zelo očiten v evropskem pravu, ki članicam narekuje, da razvijejo skupno migracijsko politiko za učinkovito upravljanje nezakonitih priseljevanj ter pravično obravnavo državljanek tretjih držav, ki zakonito prebivajo v državah članicah (Rasnača in Bogoeski, 2023a, str. 13-14). Mantouvalou (2020) opozarja, da učinek prepleta teh dveh sklopov zakonodaj ustvarja ranljivosti, ki priseljenke vodijo v delo v pogojih izkoriščanja, kar imenuje »državno posredovana strukturna nepravilnost«. Raziskave kažejo, da so neenakosti med priseljenimi in domačimi delavkami zelo izrazite (Amo-Agyei, 2020 v Rasnača in Bogoeski, 2023a, str. 13-14). Prve običajno delajo v slabše plačanih službah, uživajo manj zaščite na delovnem mestu in so veliko pogosteje izkoriščane kot njihove domače sodelavke (Benchmarking, 2021 v Rasnača in Bogoeski, 2023a, str. 13-14). Po besedah Anderssona (2014) zakonodaja o migraciji »oblikuje« določene skupine delavk v »delavke brez družbene moči«, za katere je značilna nestabilnost, pomanjkanje zaščite, negotovost in ekonomska neprivilegiranost.

Rasnača in Bogoeski (2023a, str. 13-14) ugotavljata, da je zanimivo, da ta ranljivost migrantk tretjih držav prečka geografske meje in je prisotna tudi med državami, za katere na splošno velja, da imajo visoko raven zaščite delovnega prava. Tudi v državah, ki jih pogosto hvalijo kot dobre primere, migrantke iz tretjih držav doživljajo zlorabo in izkoriščanje. Glede na ugotovitve izbranih raziskav menita, da je tako, ker lahko prisotnost začasnega, nedokumentiranega ali celo prisilnega migrantskega dela pogosto ostane skrita v razvitih industrijskih družbah (Rasnača in Bogoeski, 2023a, str. 13-14). Organizatorke izkoriščevalskega ali prisilnega dela običajno delujejo na območjih izven neposredne družbene vidljivosti in dosega regulativnega nadzora, kot so kuhinje restavracij, skrite delavnice in skladišča, proizvodnja in manj formalni prostori gradbeništva (Thörnqvist in Woolfson, 2012). Nadalje tudi pomanjkanje nadzora nad

delovnimi pogoji v povezavi z negotovostjo zaradi migracijskih režimov ustvarja pogoje za izkoriščanje s strani delodajalk (Rasnača in Bogoeski, 2023a, str. 13-14).

2.3.2. Izključenost priseljenk iz tretjih držav iz dostopa do socialnih pravic v Evropski Uniji

Institucionalizirana oz. pravna izključenost migrantk, državljanek tretjih držav, iz pravic do socialne varnosti

Raziskave kažejo, da (de)regulacija trga dela, politike zaposlovanja in migracijske politike migrante sistematično usmerjajo v slabše plačljive sektorje in na nekvalificirana delovna mesta, ki ponujajo nizko stopnjo socialne varnosti, varnosti pri delu (ob pogosto visoki stopnji tveganja) in nasploh pravic, ki veljajo iz delovnega prava (pravica do dopusta, bolniške ipd.) (Pajnik, 2010, str. 13). Migrantke veljajo za nedržavljanke, nečlanice, za katere pravice iz socialnega državljanstva v pravnih predpisih vedno veljajo v omejenem obsegu (Pajnik, 2010, str. 14). Čeprav je namen sistemov socialne varnosti običajno omiliti negativne posledice prenehanja delovnih razmerij (nadomestilo za izgubo dohodka), nezmožnosti za delo (kakršna koli nezmožnost, oviranost, starost), skrbi za otroke ali drugih odvisnih družinskih članic, se v primeru ljudi z začasnimi dovoljenji pogosto ti splošni cilji socialne varnosti ne materializirajo. Raziskave kažejo, da so sistemi socialne varnosti manj koristni nekaterim »tujim« skupinam delavk in prebivalk, vključno z državljanekami tretjih držav v kontekstu EU (Verschueren, 2020 in Scheibelhofer, 2022 v Rasnača in Bogoeski, 2023b, str. 9-10). V EU so sistemi socialne varnosti praviloma vir solidarnosti in mehanizem varovanja minimalnih življenjskih standardov, ki blažijo tveganja povezana z (ne)zaposlenostjo in nizkim dohodkom. A v primeru priseljenk zakonodaja socialnih pravic v kombinaciji z migracijsko politiko pogosto privede do njihovega sistematičnega, institucionaliziranega oz. pravnega izključevanja iz teh sistemov socialne varnosti. V EU je takšen omejen ali onemogočen dostop do socialnih pravic za državljanke tretjih držav rezultat kombinacije fragmentirane zakonodaje EU o socialni varnosti, lastnih nacionalnih blaginjskih shem in socialnih varnostnih predpisov držav članic, pa tudi različnih institucionalnih praks pristojnih organov v kombinaciji z nacionalno migracijsko politiko (Rasnača in Bogoeski, 2023b, str. 9-10).

Za vprašanje socialne varnosti za priseljenke, državljanke tretjih držav, je značilno dvojno protislovje. Prvič, v nekaterih sistemih je pridobitev dovoljenja za prebivanje migrantk pogojena z dokazilom, da bodo med svojim bivanjem v gostiteljski državi same sposobne finančno preživeti. Dostop do socialnih pravic je tujkam tudi zakonsko omejen v zakonodaji o tujkah in socialnem varstvu, tako, da niti nimajo dostopa do socialne pomoči in drugih storitev socialne varnosti (nadomestila za brezposelnost ali invalidnino, štipendije, subvencije najemnine, denarne socialne pomoči itd.). Večina držav EU migrantkam z začasnimi statusi ne omogoča dostopa do socialne pomoči, ki je večinoma rezervirana za dolgoročne prebivalke in državljanke (Rasnača in Bogoeski, 2023b, str. 12-13). Medtem, ko so npr. nekatere državljanke upravičene do določenih socialnih denarnih prejemkov, da bi jim omilili ekonomske posledice in jih zaščitili v primeru brezposelnosti ali nizkih dohodkov, pa v primeru državljanek tretjih držav z začasnimi statusi prenehanje zaposlitve ali nedoseganje censusov zadostnih sredstev za preživljanje pogosto pomeni, da izgubijo tudi pravico do legalnega prebivanja. Zato ne samo, da se tveganja brezposelnosti in nizkih sredstev za preživljanje ne omilijo prek storitev socialne varnosti in denarnih pomoči, ampak izguba službe oz. sredstev za preživljanje pogosto pomeni tudi izgubo pravice do legalnega prebivanja na ozemlju določene države EU (Rasnača in Bogoeski, 2023b, str. 12-13).

Dejanska izključenost migrantk, državljanek tretjih držav, iz pravic do socialne varnosti

Poleg pravnih pogojev je status priseljenk, državljanek tretjih držav, negotov in nagnjen k različnim vrstam izkoriščanja in zmanjšanemu dostopu do socialne varnosti tudi zaradi okoliščin, kot so jezikovne ovire, nepoznavanje pravnih pravil in socialnih norm ter delovanja sistemov socialne varnosti (Rasnača in Bogoeski, 2023b, str. 9-10). Dejstvo, da je državljanski status glavni vir pravic, ta pa je pogosto povezan z zaposlitvijo, ustvarja izjemno visoko raven odvisnosti zaposlenih od delodajalk. To ojača pogoje negotovosti in podrejenosti (Rasnača in Bogoeski, 2023b, str. 9-10). Ranljivosti na področju socialnega varstva, s katerimi se soočajo priseljenke, izhajajo tudi iz njihove pomanjkljive dostopnosti virov, pomanjkanja znanja lokalnih jezikov in omejenih spretnosti pri uveljavljanju svojih pravic (Rasnača in Bogoeski, 2023a). Skupaj s pomanjkanjem organiziranosti in skupnega glasu to pogosto ustvari pogoje za izkoriščanje in onemogočanje uresničevanja pravic (Thörnqvist in Woolfson, 2012). Poleg zakonske neenakosti, razlikovanja med državljanekami in nedržavljanekami z različnimi statusi, številne raziskave kažejo na vrzel med deklarativno enakostjo in dejansko enakostjo v

uveljavljanju socialnovarstvenih pravic v vsakdanjem življenju priseljenk z urejenim dovoljenjem za prebivanje (Rasnača in Bogoeski, 2023a). Kot pravi poročilo o razmerah v Italiji (Rasnača in Bogoeski, 2023a, str. 109): »Državljanke tretjih držav [...] imajo koristi od enakopravnega obravnavanja v primerjavi z državljanjami le 'na papirju'«. Čeprav imajo formalno enakost v zakonodaji EU glede delavskih in nekaterih socialnih pravic, ugotovitve kažejo, da to ni dovolj. Marsden (2019) meni, da je nastala vrzel med obljubo individualnih pravic in doseženo dejansko enakost tista, v kateri bi morala biti vloga zakona temeljito preučena, če se strinjamo, da je namen zakona skrb za pravičnost. Tudi Slovenija s svojimi migracijskimi dokumenti poskuša deklarativno spodbujati vključevanje državljanek tretjih držav v civilno družbo, šolstvo, zdravstvo, trg delovne sile, socialno in politično državljanstvo (Ministrstvo za notranje zadeve, 2023a). Vendar empirične raziskave na terenu že desetletja opozarjajo, da (delavke) migrantke, kot sokrajanke, ostajajo socialno izključene, vse dokler je socialno varstvo podrejeno migracijski politiki nadzora mej in trgu dela (Pajnik, 2010, str. 22; Medica in Lukič, 2010, str. 9; Zorn, 2023; Lipovec Čebren in Zorn, 2023).

2.3.3. Krožno pogojevanje pravic do prebivanja in socialnih pravic priseljenk iz tretjih držav v Evropski Uniji

Vključevanje na trg dela z izključevanjem do pravic do stalnega prebivanja in socialne varnosti Calavita (2005, str. 11-12) ugotavlja na primeru španske in italijanske migracijske politike, da ta poudarja integracijo, hkrati pa priseljenke obravnava izključno kot delavke, saj je njihov pravni status pogojen z zaposlitvenimi pogodbami. Tako migracijska politika (skupna mnogim državam EU) deluje v dveh smereh hkrati, previdno vabi priseljenke kot delavke in hkrati omejuje njihovo možnost, da bi si ustvarile korenine in dostojne življenjske razmere. To stori tako, da jim posredno zavrača pravico do stalnega prebivanja, obenem pa migracijska politika podpira ambiciozne programe, namenjene njihovi integraciji v družbeno in kulturno življenje v skupnosti. Tudi Medica in Lukič (2011, str. 14-15) ugotavljata na primeru slovenske politike migracij dva temeljna, kontradiktorna cilja: po eni strani prizadevanje za privabljanje migrantskih delavk in po drugi strani vzpostavljanje mehanizmov za podaljšanje začasnosti njihovega bivanja in dela, ki naj bi preprečevali njihovo trajno naselitev in dostojanstveno bivanje v RS. Ustaljena praksa kaže, da država spodbuja priseljevanje, kadar potrebuje novo delovno silo, za integracijo migrantk pa preko potrjenih strategij poskrbi zgolj deklarativno.

Ukrepi strategij vključevanja so v svojem učinkovanju v praksi podrejeni politikam trga dela, zakonodaji o državljanstvu in upravljanju migracij (Medica in Lukič, 2011, str. 14-15).

V pregledu raziskav o delavkah migrantkah v EU Calavita (2005, str. 11-12) opaža, da so priseljenke v nekaterih kontekstih omejene na »ekonomsko državljanstvo« in izključene iz socialnega ali političnega državljanstva. Priseljenke so pogosto pozdravljene kot delavke, a zavrjnene kot članice skupnosti (Zorn, 2013). Rasnača in Bogoeski (2023b, str. 12-13) v pregledu raziskav o socialnih pravicah državljanek tretjih držav v EU navajata, da obstaja obsežna literatura, ki obravnava funkcijo, ki jo ilegalne priseljenke opravljajo kot izjemno marginalna delovna sila, ki predstavlja ključni element prilagodljivosti v postfordističnih gospodarstvih. Calavita (2005, str. 11-12) in De Genova (2002) zagovarjata tezo, da je negotovost, grožnja ilegalizacije in kratkotrajnost pravnega statusa način za ohranjanje priseljenk na trgu dela kot marginalizirane in podredljive delovne sile. Migracijska zakonodaja v EU na eni strani učinkovito konstruira nezakonitost priseljenk, državljanek tretjih držav, in s tem njihovo neenakost, na drugi strani pa si prizadeva za razveljavitev te neenakosti preko ukrepov integracije. To pomeni, da so priseljenke uporabne kot »druge«, ki so pripravljene delati ali so prisiljene delati pod pogoji in za plače, ki jih domačinke večinoma zavračajo. Prednost priseljenk za gospodarstva EU leži v njihovi podrejenosti in izključenosti. Hkrati pa je ta izključenost osrednji element protipriseljenških odzivov, ki se odraža tudi v zakonodaji. Calavita (2005, str. 11-12) sklepa, da če so marginalizirane priseljenke delavke vključene v gospodarstvo, ker so označene z nezakonitostjo, revščino in izključenostjo, potem ravno ta označenost prispeva k njihovi izključitvi iz družbe nacionalne države. Torej, tiste lastnosti, ki naredijo skupino primerno za rekrutiranje kot delovno silo, kažejo na njeno pomanjkanje kvalifikacij za članstvo. Rasnača in Bogoeski (2023b, str. 12-13) podobno ugotavljata, da migracijska politika hkrati ohranja priseljenško drugačnost, diskriminacijo, neenakosti in se hkrati bori proti političnim, socialnim in finančnim posledicam te drugačnosti, proti diskriminaciji in neenakosti. De Genova (2002) meni, da je izvorni razlog neenakosti in socialne izključenosti nedržavljanek kriminalizacija migracij, ki tako vzpostavlja kot ohranja trajno neenakost priseljenk, državljanek tretjih držav. Migracijske politike EU pa hkrati namenjajo milijone za projekte integracije oz. socialnega vključevanja priseljenk. O teh projektih pa Calavita (2005, str. 12) trdi, da so zaradi prepletenosti s kriminalizacijo in trgom dela, obsojeni na neuspehe.

Krožno pogojevanje dostopa do pravic

Grožnja nezakonnosti oziroma izgube pravnega statusa, ki lahko tujko spet postavi v položaj boja za osnovno človekovo pravico do pravic oz. pravico do prebivanja na določenem ozemlju, ostaja, vse dokler ima oseba status tujke (Učakar, 2022, str. 61). Učakar (2022) na primeru slovenske zakonodaje ugotavlja, da legalnost oz. nelegalnost statusa namreč ni stalna, temveč gre za spremenljiv status, odvisen od številnih zakonskih ukrepov in njihovega prepleta. Nezmožnost neprekinjenega ohranjanja zaposlitve in bivanja lahko npr. vodi nazaj v nezakonnost tudi tiste, ki so morda že pridobili zakonit status. Za De Genova (2002) je mehanizem selektivnega vključevanja, ki tujsko populacijo ohranja v položaju stalne liminalnosti, v funkciji proizvodnje določene vrednosti za obstoječa razmerja moči. Grožnja ilegalnosti namreč pomeni grožnjo izbrisa pravne osebnosti, ki vodi v prisiljeno nevidnost, izključevanje, podrejanje in represijo. Ta grožnja pa se materializira okrog nezakonitih migrantk na vsakem področju njihovega življenja in življenja njihovih družinskih članic (De Genova, 2002, str. 429). Nadalje Calavita (2005, str. 45-46) ugotavlja, da so dostopi tujk do zakonitega statusa, trajnega delovnega razmerja, urejenega prebivanja in zdravstvenih storitev prepleteni. Nezmožnost prestopa pravnega statusa nezakonnosti na enem področju vpliva tudi na druga področja, s čimer tujke ostajajo v stalnem položaju nezakonnosti oziroma grožnje nezakonnosti. To selektivno pripuščanje tujk k določenim pravicam Pajnik (2016 in 2010) in Zorn (2003a, str. 8) imenujeta krožno pogojevanje dostopa do pravic. To pomeni, da dovoljenja za zaposlitev, za bivanje, za pridobitev državljanstva in dostop do socialnih storitev pogojujejo drug drugega, navadno v nekem začaranem krogu, v katerem vedno zmanjka kakšen pogoj za vstop v polnopravno članstvo. Brez delovnega dovoljenja ni mogoče pridobiti dovoljenja za prebivanje; brez dovoljenja za stalno prebivanje ni mogoče pridobiti državljanstva; brez osebnega delovnega dovoljenja oz. dovoljenja za stalno prebivanje se ni mogoče registrirati na zavodu za zaposlovanje; če se ne moreš registrirati na zavodu za zaposlovanje, ne moreš prejemati nadomestila za brezposelnost ali denarne socialne pomoči; brez državljanstva ni mogoče zaprositi za neprofitna stanovanja; brez ustreznega bivališča in urejene prijave bivališča ni možno biti prijavljen v obvezno zdravstveno zavarovanje in lahko izgubiš dovoljenje za prebivanje; brez sredstev za preživljanje ne moreš pridobiti dovoljenja za prebivanje; če nimaš dovoljenja za prebivanje, nimaš pravice do dela, in tako naprej (Pajnik, 2016, str. 18; Pajnik, 2010, str. 246; Medica in Lukič, 2011).

3. Metodologija

3.1. Raziskovalna vprašanja in cilji

V raziskavi poskušam odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja:

1. Kakšne izkušnje imajo udeleženke raziskave s postopkom pridobivanja in podaljšanja dovoljenj za (začasno ali stalno) prebivanje v RS? Kako so postopki pridobivanja dovoljenj vplivali na njihovo vsakdanje življenje?
2. Kakšne izkušnje imajo udeleženke raziskave z dostopom do socialnih pravic (v službi, vrtcih, šolah, centrih za socialno delo, zavodu za zaposlovanje, zdravstvu, nevladnih organizacijah...), ki ga omogoča dovoljenje za začasno prebivanje? Kako je dostop do omenjenih pravic vplival na njihovo vsakdanje življenje?

Raziskovalna vprašanja se nanašajo na kontekst življenja družin priseljenc, državljanek tretjih držav, brez pravnega statusa ali s statusom dovoljenja za začasno prebivanje v RS z namenom združitve družine ali zaposlitve; tiste članice v družini, ki so zaposlene, delajo kot »nizkokvalificirane« delavke (na področju gradbeništva, čiščenja, strežbe, proizvodnje), družine pa nimajo prihodkov iz drugih virov.

V izhodišču sem za konkretne cilje raziskave določila:

1. Preko etnografskega raziskovanja dobiti vpogled v izkušnje omenjenih družin (družinskih članic) s postopki za pridobivanje dovoljenj za prebivanje in dostopom do socialnih pravic ter vpogled, kako so le ti vplivali na njihove vsakdanje življenjske razmere.
2. Pridobljene podatke analizirati glede na raziskovalna vprašanja po principih utemeljene teorije ter morda dodati še kakšno temo, ki se pokaže kot relevantna za udeleženke v raziskavi. V prikazovanju izkušenj članic omenjenih družin poudariti perspektivo odraslih članic družine, ki se identificirajo in prevzemajo oznako žensk.
3. Po končani raziskavi opisati pomen ugotovitev za socialno delo in predloge za načine dela (metode, pristopi, nadaljnjo raziskovanje) glede na ugotovitve.

3.2. Etnografsko raziskovanje

3.2.1. Opredelitev etnografske metode

Raziskava temelji na kvalitativnem pristopu, v katerem je bila najpomembnejša etnografska metoda. V nadaljevanju opišem tudi značilnosti kritične etnografije, saj sta kritična teorija in zagovorniška perspektiva raziskave vplivali tudi na metodologijo raziskovanja.

Etnografija

S pojmom kvalitativni pristop označujemo raziskovalni pristop, kjer predstavljajo temeljno izkustveno gradivo, zbrano v raziskovalnem procesu, besedni opisi ali pripovedi (Mesec, 1998). Beseda kvalitativno pomeni raziskovanje kvalitete oz. značilnosti družbenih fenomenov; poudarja raziskovanje procesa in pomena, ki ne moreta biti eksperimentalno merjena v smislu kvantitete, pogostosti in intenzivnosti (Denzin in Lincoln, 2000, str. 8; Madison, 2019, str. 28).

Nekatere definicije vsako kvalitativno raziskavo opredeljujejo kot etnografijo, ker vse kvalitativne metode obsegajo določeno mero opazovanja z udeležbo, saj ne moremo preučevati družbenega sveta, ne da bi bili del njega. Za druge je etnografija oblika kvalitativne raziskave, ki jo sestavlja raziskovanje z udeležbo na terenu, z vključevanjem v dejavnosti, ki jih preučujemo (McConnell in Smith, 2019, str. 114-120; Madison, 2019, str. 27). V tem pomenu lahko etnografijo definiramo kot gosto opisovanje vsakdanjega življenja neke skupine ljudi na podlagi raziskovalne neposredne stika s posamezniki v danem okolju (Muršič, 2011, str. 77). Glavna značilnost etnografske metode je, da raziskovalka sodeluje pri vsakdanjem življenju raziskovane skupine, pri tem pa je ključna neposredna življenjska izkušnja (Zorn, 2003a, str. 11; Muršič, 2011, str. 77). V določenem času raziskovalka opazuje, kako poteka vsakdanje življenje in predvsem posluša, o čem pripovedujejo pripadnice skupine, ki so subjekti njenega raziskovanja (Zorn, 2003a, str. 63). Etnografska metoda »išče« intenziven ali dolgotrajen kontakt z vsakodnevnimi situacijami, ki so običajne, normalne, odražajo vsakdanje življenje oseb, skupin, družb, organizacij. V splošnem preučuje, kako ljudje v določenih situacijah razumejo, razlagajo vsakodnevne dogodke in nanje tudi reagirajo (Madison, 2019, str. 27). Etnografska metoda lahko vključuje intervjuje, opazovanje z udeležbo, zbiranje življenjskih zgodb, zbiranje uradne dokumentacije ali kakršnih drugih podatkov, ki lahko

dodatno osvetlijo značilnost vsakdanjega življenja raziskovane skupine oz. pojave raziskovanja (Zorn, 2003a, str. 63; Muršič, 2011, str. 76-77).

Kritična etnografija

Kritična etnografija v središče raziskovanja postavlja družbene okoliščine, ki vplivajo na človeška dejanja in izkušnje. Glavni vodili in namena raziskovanja sta socialna pravičnost ali zagovornišvo (Madison, 2019, str. 27, str. 307). Ko pri kritični etnografiji poskušamo razumeti in interpretirati podatke, tako izhajamo iz perspektive »raziskovanih subjektov«. Na ta način je v ospredju vprašanje pravic oz. raziskovalna občutljivost za njihovo kršenje v vsakdanjem življenju (McConnell in Smith, 2019, str. 114-120; Zorn, 2003a, str. 11). Črpajoč iz kritične teorije in zagovorniške perspektive, je namen kritične etnografije etična odgovornost, da se naslovijo procesi nepravilnosti in kršenja človekovih pravic. Kritični etnograf prav tako razišče pojave celostno, razbija *status quo* in preizprašuje tako nevtralnost kot samoumevnost predpostavk, tako da razkriva mehanizme moči in nadzora. Zato se kritični etnograf upira normalizirani neenakosti, tudi s tem, da raziskuje premik od »kakršno je« h »kakršno bi lahko bilo« (Denzin, 2003 v Madison, 2019, str. 9). Terensko delo je temelj za raziskovanje kompleksnih neenakosti, saj prav tu, »na terenu« raziskovalka naleti na življenjske razmere, na pojav struktur zatiranja v vsakdanjem življenju, ki lahko postanejo izhodišče za raziskovanje (Thomas, 1993 v Madison, 2019, str. 29). Zapiski iz terena opisujejo družbeno strukturo, tako da se z zapisovanjem minljivi dogodki vsakdanjega življenja vpisujejo in postanejo »stvarni«, oprijemljivi (Denzin, 1998 v Zorn, 2003a, str. 62).

Izkušnje iz vsakdanjega življenja ljudi, kako nanj vplivajo postopki za pridobivanje dovoljenj in dostop do socialnih pravic, so jedro pričujoče raziskave. Z udeleženkami raziskave sem bila v neposrednem stiku z njihovim vsakdanjim življenjem in okoljem. Z njimi sem sodelovala pri vsakdanjih aktivnostih v prostem času (v domačem gospodinjstvu, pri preživljanju prostega časa na prostem, pri učenju slovenskega jezika, urejevanju administrativnih obveznosti itd.). Prav tako sem z njimi sodelovala kot socialna delavka pri dejavnostih, ki so neposredno povezane s predmetom raziskave: pri pridobivanju dovoljenj za prebivanje in pri dostopanju do socialnih pravic. Z metodami zbiranja podatkov, kot sta opazovanje z udeležbo in nestrukturiran neformalen intervju na terenu, sem raziskovala ne le doživljanje njihovih življenjskih razmer celostno, temveč tudi družbeni kontekst, ki jih ustvarja. Raziskovanje družbenega konteksta

sem omejila na proces podaljševanja dovoljenj za prebivanje in dostopanja do socialnih pravic, ki se povezuje s prepletom migracijske politike in politik državljanstva, trga dela in socialne varnosti. Izhajala sem iz perspektive udeleženk raziskave, na ta način je bilo v ospredju vprašanje o(ne)mogočanja pravic oz. (ne)enakosti v vsakdanjem življenju. Raziskovanje vsakodnevnih izkušenj udeleženk raziskave se mi je zdelo smiselno, saj sem predpostavljala, da se v njih kažejo realni učinki migracijske politike in strukturna neenakost, pri čemer gre za odstiranje diskurzov in odnosov moči, ki nastajajo v določenem družbenem in zgodovinskem kontekstu (Madison, 2019, str. 29). Z udeleženkami raziskave sem postopoma razvila prijateljski odnos in vsakotedenski stik, kar mi je omogočalo boljše razumevanje življenjskih razmer, hkrati pa je odprlo tudi več etičnih dilem (ki jih opišem v poglavju Etična vprašanja in Refleksija raziskovalnega procesa). Opazovanje z udeležbo omogoča bližnje, izkustveno in intuitivno razumevanje tistega, kar se dogaja v okolju raziskovalke, s tem pa ustreznejše prepoznavanje pomenov zbranega gradiva z vidika udeleženk raziskave (Muršič. 2011, str. 79). Zaradi rednih stikov (vsak teden) v daljšem obdobju (eno leto in osem mesecev) sem tudi lahko raziskovala vsakdanje razmere in vpliv migracijskih ter drugih politik na način, da smo se o raziskovalnih vprašanjih pogovarjale predvsem takrat, ko so udeleženske raziskave to potrebovale (npr. med težavami z dovoljenji za prebivanje ali z dostopom do delavskih in socialnih pravic). Refleksije raziskovalnega procesa, odnosov med mano kot raziskovalko in udeleženkami raziskave, moje pozicioniranosti in predpostavk so opisane v naslednjih dveh poglavjih in poglavju Refleksija raziskovalnega procesa.

3.2.2. Raziskovalna perspektiva

Zagovorniška perspektiva in perspektiva kritične teorije

Pisanje akademskih tekstov v družbenih vedah ni ideološko in vrednotno nevtralen proces (Lincon in Guba 2000 v Zorn, 2003b, str. 87), zato je smiselno, da ideološke in vrednotne predpostavke raziskave opredelimo. Pričujoča raziskava temelji na zagovorniški perspektivi v raziskovanju, ki črpa iz kritične teorije. Bistveno načelo zagovorniške predpostavke je, da kvalitativna raziskava vsebuje akcijski del za spremembe. Ključnega pomena pri zagovorniški paradigmi so problematike zatiranja, dominacije, izključenosti in hegemonije. S tem ko so te problematike naslovljene, raziskovalka daje glas in povečuje vidnost posameznicam iz marginalnih skupin v boju za njihove pravice. Cilj zagovorništva je vselej samozagovorništvo,

kolektivno povezovanje, v katerem se zatirane posameznice borijo za svoje pravice kot tiste, ki kršenje pravic občutijo na lastni koži in se zavedajo družbenih mehanizmov zatiranja (Flaker idr., 2007). Zagovorniška perspektiva v središče postavlja mehanizme družbene moči in konteksta, v katerem se ta (re)producira (Madison, 2019, str. 243).

Glavni pogon kritičnih raziskav je emancipatorno načelo: »kritično družbeno teorijo še posebej zanimajo vprašanja moči in pravičnosti ter načini, na katere se ekonomija, vprašanje rase, razreda in spola, ideologije, diskurzi, izobraževanje, religija in druge družbene institucije in kulturne dinamike medsebojno prepletajo in ustvarjajo družbeni sistem« (Kincheloe in McLaren, 2000, str. 279). Gre za raziskovalnikovo predanost angažiranju zatiranih skupin in poskus ustvarjanja možnosti za kolektivno artikuliranje strukturnega zatiranja, ki je vselej predpogoj kolektivne politične akcije. Raziskovalni poudarek je v tistih materialnih in kulturnih praksah, ki pomenijo strukture zatiranja (Denzin, 1998 v Zorn, 2003a, str. 65). V ospredju je vprašanje pravic (Zorn, 2003a, str. 64). Dober kritični in emancipatorni tekst je tisti, ki odkriva vidne in nevidne strukture zatiranja (Denzin, 1998 v Zorn, 2003a, str. 65). Po Kinchloeju in McLarenu (2000) kritična teorija najde svojo metodo v kritični etnografiji. V tem smislu postane etnografija »delovanje« kritične teorije (Madison, 2019, str. 57).

Zagovorniška perspektiva je tesno povezana tudi s teorijo in prakso socialnega dela, saj je (samo)zagovorništvo prepoznano kot ena od osnovnih socialnodelovnih metod (Flaker, 2020a). Neenakost in izključevanje se nenehno spreminjata in reorganizirata svoje učinke. Z raziskovanjem struktur podrejanja in dominacije socialno delo poskuša s svojo teorijo in prakso preseči neenakost in izključevanje ter se pri tem vedno znova postavi v perspektivo zatiranih, marginaliziranih in nevidnih (Zorn, 2005a).

Teoretske paradigme, študije in kritike, na katere sem se opirala, so osnovane na kritičnih teorijah neopatriarhalnega neoliberalizma in globalnega kapitalizma kot dominantnih ekonomskih, političnih in kulturnih sistemov zatiranja v našem okolju in času, katerih reprodukcija je intrinzično povezana s sodobnimi oblikami rasizma, kolonialnosti, demokracije (Gržinić in Tatlić, 2014, str. 6). Navajam teoretske in empirične raziskave, ki kritično obravnavajo migracijske politike EU v preletu z institucijo sodobnega državljanstva ter politiko socialnega varstva in trga dela ter odstirajo mehanizme izključevanja iz dostopa do pravic nekaterim prebivalkam.

Pri raziskovanju sem izhajala iz pripovedi priseljenc, državljanek tretjih držav z začasnim dovoljenjem za prebivanje (pridobljenimi z namenom zaposlitve ali združitve družine) ali pa brez pravnega statusa. Njihove izkušnje in vsakdanje življenje z negotovim pravnim statusom in neenakostjo v dostopu do pravice do stalnega prebivanja ter socialnih pravic pa sem postavila v izhodišče oblikovanja raziskovalnih vprašanj in razumevanja ter analize podatkov. Pri tem sem bila pozorna na vprašanje pravic in enakosti oz. na njihovo kršitev. A odstiranje zanikanja pravic in diskriminacije za nedržavljanke je zapleteno, saj je diskriminatorna sama zakonodaja za tujke, socialno varnost in trg dela, ki (re)producira razlikovanje med nedržavljanke in državljanke. Zanikanje oz. oteževanje dostopa do pravic je normalizirano ter razširjeno. Že sam koncept državljanstva je diskriminatoren, saj gre za legalizirano in normalizirano ločevanje prebivalstva na državljanke in nedržavljanke (Dedić, 2003). Nadalje je normalizirano razlikovanje v dostopu do socialnih pravic med različnimi pravnimi statusi nedržavljanek. Raziskovanja »živih izkušenj« kompleksnih neenakosti in njihove vpetosti v strukturna razmerja (ne)moči, ki s pravnimi, institucionalnimi, simbolnimi in odnosnimi mehanizmi vzdržujejo *status quo*, so še posebej odporna za prepoznavanje in za spreminjanje (Hrženjak in Jalušič, 2011, str. 83).

Pri tej raziskavi sem izhajala iz izhodiščnih ugotovitev na terenu, da za ljudi, ki imajo dovoljenje za začasno prebivanje ali so brez dovoljenja za prebivanje, ne veljajo pravice, ki izhajajo iz državljankega statusa oz. statusa dovoljenja za stalno prebivanje. Drugi vidik iz izhodiščnih ugotovitev, iz katerega sem izhajala, je, da sam postopek pridobivanja dovoljenja za prebivanje zaradi nejasnosti, zapletenosti in dolgotrajnosti povzroča zanikanje pravic do stabilnega legaliziranega statusa prebivanja ter socialnih pravic. V pričujoči raziskavi me zanima, kaj je tisto, kar povzroči, da so udeleženkam zanižane pravice v vsakdanjem življenju, predvsem pravica do legalnega (stalnega) prebivanja na ozemlju RS in socialne pravice. Empirični podatki kažejo, da v vsakdanjem življenju uresničevanje človekovih pravic pogosto sovпада z državljanke statusom in dovoljenjem za stalno bivanje, zato je pomembno zagovarjati pravico do državljanstva in stalnega bivanja (Zorn, 2003b, str. 88). Med raziskovanjem sem skupaj z udeleženkami raziskave želela tudi soustvarjati možnosti za kolektivno artikuliranje strukturnega zatiranja kot predpogoj kolektivnega aktivističnega povezovanja (Zorn, 2003a, str. 64).

3.2.3. Pasti in izzivi etnografske metode

Metodološki nacionalizem

V etnografskem raziskovanju se moramo zavedati, da če »preučujemo« določene kategorije ljudi, v njih ni veliko inherentnega, saj kategorije vedno nastajajo na presečiščih različnih razmerij moči in so pogosto vsiljene v hierarhijah družbene moči (Pistotnik, 2021, str. 10). Pistotnik (2021, str. 10) opozarja, da moramo biti še posebej pozorni, kadar opisujemo položaj ljudi, ki so potisnjeni v različne pravne kategorije. Tudi skozi zakonske opredelitve oblast pridobi pridih objektivnosti in legitimnosti. Nepremišljen prevzem oblastnih kategorij tako lahko pomeni utrjevanje razmerij moči, s čimer zožujemo možnosti za druge možne poglede na umeščenost določenih skupin ljudi v družbeni kontekst (Pistotnik, 2021, str. 10). Raziskovalke morajo biti pozorne, da ne prevzemajo samoumevne pravne logike nacionalnih držav, kar nekatere obsojajo kot »metodološki nacionalizem« (Zaviršek, 2023, str. 32-33; Wimmer in Glick-Schiller, 2002 v Razsa in Kurnik, 2014, str. 207). Slovenska migracijska politika je dober primer za raziskovalno metodologijo, ki lahko ta »metodološki nacionalizem« preseže. Skozi pregled sprememb migracijske politike v zadnjih štiridesetih letih namreč lahko razumemo, kako so državljanke tretjih držav v določenem zgodovinskem momentu postale nelegalne. Medtem, ko so nacionalne države zahodne Evrope dobro uveljavljene, je Slovenija prvič dosegla neodvisnost šele 1991. Pa tudi velik del migrantk, državljanek tretjih držav, v RS prihaja iz drugih nekdanjih jugoslovanskih republik, ki so pred 1991 bile sodržavljanke, svobodne za potovanje, življenje in delo v Sloveniji. Njihova življenja so po razpadu skupne države začeli spreminjati restriktivni migracijski zakoni, prevzeti po zakonodaji zahodne Evrope. Ta sprememba pokaže, da ilegaliziranost državljanek tretjih držav ni tako samoumevna pravna posledica kršitev zakonodaje, temveč jo moramo obravnavati kot družbeno in pravno proizvedeno diskriminacijo v trenutni družbeni ureditvi (De Genova 2002; Razsa in Kurnik, 2014, str. 208).

V tej raziskavi prevzemam kategoriziranje prebivalc RS glede na nedržavljanjski pravni status kritično, z namenom demonstriranja, kako to kategoriziranje proizvaja življenjske razmere normaliziranih neenakosti v dostopu do pravic in dostojnih življenjskih razmer. Klasifikacijo državljanek tretjih držav, priseljenk iz Kosova, Severne Makedonije, BiH ter drugih »tretjih« držav v EU v različne nedržavljanjske pravne statute, ki določajo različen obseg pravic, razumem kot sprejeto pravno dejstvo ter hkrati kot družbeno in pravno proizvedeno strukturno

diskriminacijo v kontekstu držav-nacij, ki se je v Sloveniji vzpostavila šele z osamosvojitvijo RS in povezovanjem z EU.

Subjekt-objekt etnografskega preučevanja

De Genova (2002, str. 23) poziva k preusmeritvi pozornosti stran od etnografskega preučevanja določenih kategorij migrantk kot subjektov in h kritičnemu pregledu, kako sta neenakost in zatiranje migrantk pravno in politično ustvarjena v družbeno-političnem kontekstu. Pri tem navaja raziskavo Coutinove o prizadevanjih za legalizacijo salvadorskih priseljenk, ki svoj pristop opisuje kot »etnografijo pravnega procesa in ne kot etnografijo določene skupine ljudi« (Coutin, 1993, str. 89 v De Genova, 2002). Pomembno je razlikovati med preučevanjem življenja migrantk na eni strani, ter preučevanjem produkcije njihove nezakonitosti in socialne izključenosti na drugi. Coutin (1993, str. 89) opozarja, da izvajati raziskave o skupini migrantk kot takih – v izolaciji, brez širšega družbenega konteksta – pomeni izvesti epistemološko nasilje nad socialno resničnostjo vsakdanjega življenja teh ljudi. S tem ko v raziskavah postavljajo npr. nedokumentirane migrantke kot etnografski subjekt študije, družboslovke, četudi nevede, postanejo akterke vsakdanje produkcije nezakonitosti in neenakosti teh migrantk. V praksi torej postanejo utrjevalke diskurzivne moči migracijske zakonodaje (De Genova, 2002). Glede na vseprisotnost tega načina raziskovanja Coutin (1993, str. 89) trdi, da ima vsako dejanje, ki konstruira pravne identitete posameznic, politične posledice.

Strinjam se z De Genova (2002), da je potrebno raziskovanje razslojevanja, marginaliziranja, ilegalizacije prebivalstva kot sociopolitičnega procesa, v nasprotju s preučevanjem migrantk, državljank tretjih držav, kot marginalizirane in potencialno ilegalne skupine ljudi. Pri tem je morda najpomembnejši izziv, kako ponazoriti zgodovinsko specifičnost sodobnih migracij, in preizpraševati zatirajoče legalizirane ter normalizirane prakse do priseljenk v sistemih prava-politike-ekonomije posameznih nacionalnih držav. Šele z ozaveščanjem o družbeno-politično zgodovinskih kontekstih je mogoče razviti kritični pogled, ki ni soodgovoren za naturalizacijo migrantske »nelegalnosti« in »neenakosti«. S tem postane mogoče, da etnografska študija preko izkušenj priseljenk iz tretjih držav raziskuje proizvodnjo institucionalizirane migrantske »nelegalnosti« in »neenakosti« kot etnografski objekt. Tako lahko zavzamemo kritično in zagovorniško držo do diskriminatornega *statusa quo* nacionalnih držav in njihovih priseljenskih politik, pa tudi širše politike nacionalizma in državljanstva. De Genova pravi, da kar se je sprva

zdelo zgolj terminološka zadeva, se ob temeljitejšem premisleku razkrije kot osrednji epistemološki in konceptualni problem raziskav o vsakdanjih življenjskih razmerah migrantk (De Genova, 2002).

Po istem vzoru to ni etnografska raziskava o marginalizirani in diskriminirani skupini migrantk, ki živijo v Sloveniji. To je namreč etnografska raziskava o delovanju mehanizmov izključevanja iz pravic do stalnega prebivanja in socialnih pravic, ki v vsakdanjem življenju priseljenkam, državljanke tretjih držav, otežujejo dostojne življenjske razmere. Ne želim zgolj raziskati posledic teh pravno-političnih mehanizmov v živeti realnosti vsakdanjega življenja ljudi, temveč tudi politično-pravno-administrativno proizvodnjo migrantske »neenakosti« in grožnje »ilegalnosti« v dostopu do pravic, ki v vsakdanjem življenju ustvarjajo pogoje za strukturno nasilje. Etnografski objekt so zato mehanizmi izključevanja iz dostopa do pravic oz. proizvodnja strukturnega nasilja v življenju državljanek tretjih držav v RS, iz njihove perspektive.

Vgrajene zapuščine kolonializma

Kritike etnografije v raziskovanju priseljevanj opozarjajo na nujnost soočanja z vgrajeno kolonialno pristranskostjo te metode. Kljub desetletjem samorefleksije in kritike ostaja družboslovje tesno prepleteno s kolonialnimi zapuščinami, ki utrjujejo in izkoriščajo dinamiko zahodne imperialne moči. Nasprotovanje tej kolonialnosti zahteva temeljito preoblikovanje raziskovalnih metodologij, razčlenjevanje institucionalnih hierarhij in razvijanje pravičnih in raznolikih perspektiv znotraj družboslovnih akademskih raziskav (Bejarano, Juarez, Garcia in Goldstein, 2019, str. 136).

Bejarano, Juarez, Garcia in Goldstein (2019, str. 136) razmišljajo, da je morda za dekoloniziranje etnografije najbolj škodljivo, če ljudi postavi v predmete etnografskega preučevanja in jih dejansko ne priznava kot sposobne producente znanja in teoretike lastnih izkušenj. Kot primer poskusa dekolonizacije akademskega raziskovanja kolonialističnih zapuščin v etnografiji predlagajo politično akcijo kot cilj raziskovanja v družboslovju in ne ekskluzivno akademsko znanje (Bejarano in drugi, 2019, str. 136-137). Wolf in druge feministične teoretičarke (Wolf, 1993) pa opozarjajo, da je osrednja dilema sodobnega terenskega raziskovalnega dela vprašanje družbene moči, ki se izraža v razliki v moči zaradi družbenih položajev raziskovalke in tistih, ki jih raziskuje (rasa, razred, življenjske priložnosti itd.), ter moči, ki se izrazi v procesu raziskovanja in interpretiranja podatkov.

Teoretičarke z nekdanjih kolonialnih območij so s postkolonialno feministično teorijo opozorile na etnocentristične prikaze žensk iz »tretjega« sveta v diskurzih »zahodnih feminizmov«, ki prebivalke iz tako imenovanih »tretjih« držav esencializirajo, kot da bi bile tretje države enotni prostor. Tovrstna homogenizacija je pogosto povzročila eksotizacijo »drugega« in hkrati »usmiljenje« do zatiranih, ki naj bi jih bilo, analogno v obdobju kolonializma, treba »razsvetliti« in »rešiti« (Ayotte in Husain, 2005, str. 114 v Cukut Krilić, 2009, str. 33). Kofman (1999 v Cukut Krilić, 2009, str. 48) ugotavlja, da so feministke v evropskem kontekstu migrantke, državljanke tretjih držav, obravnavale kot »učenke«, ki bi jih bilo treba izobraziti v smeri emancipacije, kot jo razumemo v Evropi. Pojmann (2006, str. 164) pri tem opaža, da so pogosto spregledale potencial za skupno emancipacijo z »delom z« migrantkami, in ne le z »delom za« migrantke.

Za dotično raziskavo je bila smiselna nenehna refleksija o moji družbeni moči kot raziskovalke in moči udeleženk raziskave, refleksija etnocentrizma in pokroviteljstva do udeleženk raziskave, da sem ustavila morebitna poglobljanja in izkoriščevanja neenake pozicije moči v vlogah raziskovalke in udeleženk raziskave oz. v pozicijah državljanke in nedežavljanke v državi prebivanja (več o tem v poglavju Refleksija raziskovalnega procesa). Med raziskovanjem mi je smoter raziskave usmerjala vzpodbuda, da naj bo končni cilj etnološkega raziskovanja ustvarjanje možnosti za kolektivno povezovanje za spremembe zakonodaje, ki ustvarjajo nasilje v življenju priseljenc, državljanek tretjih držav, in ne zgolj akademski tekst.

3.3. Zbiranje podatkov

3.3.1. Vstop v raziskovalno situacijo

Identifikacija problemov

Med službenim socialnodelovnim sodelovanjem preko nevladne organizacije in prijateljevanjem v prostem času sem spoznavala družine, ki so se v Slovenijo preselile iz Severne Makedonije, Kosova, BiH ter drugih tako imenovanih »tretjih« držav. Teme prošenj za podporo, s katerimi so se v stiskah obračale name, so bile najpogosteje povezane s postopki za pridobivanje oz. podaljševanje začasnih oz. stalnih dovoljenj za prebivanje v RS ter z dostopom do socialnih in delavskih pravic. Po večmesečnih stikih sem opazila, da so kljub raznolikim okoliščinam in značilnostim družin iz tretjih držav z začasnim dovoljenjem vsem skupni problemi s podaljševanjem dovoljenj za prebivanje (na podlagi združitve družine ali zaposlitve) in z

dostopom do socialnih in delavskih pravic, ki jih ta začasni status o(ne)mogoča. Socialnodelovna etika ter odgovornost za odstiranje mehanizmov neenakosti v dostopu do pravic, ki nekatere prebivalke postavlja v eksistencialne in duševne stiske, me je vodila, da neenakost ljudi, državljanek tretjih držav z dovoljenjem za začasno prebivanje podrobneje raziščem. Po eni strani sem želela izkušnje ljudi povezati z mehanizmi migracijske politike, ki ustvarjajo izkušnje eksistencialnih in duševnih stisk priseljenkam. Hkrati pa sem v raziskovanju mehanizmov zatiranja želela poudariti konkretne izkušnje, vsakdanja trpljenja konkretnih ljudi in poudariti njihovo perspektivo, njihove opise in opredelitve preživetih razmer. Izhodiščno razumevanje raziskovalnega problema je temeljilo na znanju, ki sem ga pridobila s terenskim, večmesečnim službenim in prijateljskim odnosom. Najprej sem njihove vsakdanje razmere opazovala manj sistematično z namenom podpore pri njihovih vsakdanjih problemih. Nato pa sem opazila razširjenost podobnih stisk med večino državljanek tretjih držav, ki sem jih spoznala. Naslavljanja teh stisk, razen nekaterih iniciativ in nevladnih organizacij (Ambasada Rog, Delavska svetovalnica, Slovenska Filantropija, PIC) v prispevkih v medijih in na javnih posvetih, nisem zasledila. Na podlagi vseh teh opazk sem oblikovala raziskovalna vprašanja.

Povabilo k sodelovanju

K sodelovanju v raziskavi sem povabila pet družin, s katerimi sem imela vzpostavljen dober socialnodelovni poklicni odnos kot tudi neformalni prijateljski odnos. Vseh pet družin, ki sem jih povabila k sodelovanju (za soglasje sem prosila polnoletne članice), je brez pomisleka privolilo. Vse so želele, da se o njihovih problemih čim več ozavešča. Zaradi svojih negativnih izkušenj so želele apelirati na nujnost sprememb v dostopu do pravic do prebivanja, socialnih in delavskih pravic, ki ne bi razlikovali med državljanekami in nedržavljanekami ter priseljenke dehumanizirali preko zakonodaje in dolgotrajnih upravnih postopkov. Predvsem so si želele, da se postopki za pridobitev dovoljenj, tako začasnih kot stalnih, poenostavijo in da vsaj za podaljšanje začasnega dovoljenja ni tako restriktivnih pogojev glede denarnih sredstev in znanja jezika. Vse so mi zagotovile, da nimajo zadržkov glede mojega zapisovanja kakršnihkoli osebnih, občutljivih ali intimnih opazk. Članice treh družin so dejale, da jih ne bi motilo, če bi uporabila njihova prava imena. Želele so namreč, da njihove izkušnje prispevajo k ozaveščanju o trenutni zakonodaji in upravnih postopkih za tujke, državljanke tretjih držav, ter stiskah, ki jih povzročajo v njihovem vsakodnevem življenju. Predvidevam, da so k sodelovanju privolile tudi zato, ker sem z njimi že imela vzpostavljen zaupen odnos. Med socialnodelovnim sodelovanjem

sem jim stala ob strani med stiskami in izzivi (iskanje stanovanj in zdravnikov, zahtevanje svojih delavskih pravic, ovire v postopku pridobivanja dovoljenj za prebivanje, iskanje služb, iskanje humanitarne podpore itd.), pa tudi izven delovnega časa smo se včasih dobivale prijateljsko. Odnos je bil že pred raziskovanjem dokaj vzajemen in sproščen, tudi družine so mi pogosto pomagale (mi kuhale kosilo, pomagale najti stanovanje, mi včasih nudile čustveno podporo) in vstopale v moje vsakdanje življenje. Ena družina je sredi raziskovanja izstopila, saj so se družinske članice zaradi postopka nasilja v družini morale preseliti v drug kraj, pa tudi kljub anonimnosti v raziskavi so imele pomisleke o izpostavljanju svojih podatkov zaradi zapleta v dlje časa trajajočem sodnem postopku. Ostale štiri družine pa so do konca sodelovale kot udeleženske raziskave.

Vzorec - populacija

Populacija raziskave so družine oz. družinske članice, državljanke tretjih držav, ki:

- so se v RS preselile z namenom, da se tu ustalijo;
- so kadarkoli v času od 1. 1. 2023 do 1. 9. 2024 v RS prebivale z dovoljenjem za začasno prebivanje (z namenom zaposlitve ali združitve družine) ali so zanj zaprosale na upravnih enotah;
- tiste članice v družini, ki so bile zaposlene, so delale kot »nizkokvalificirane« delavke (na področju gradbeništva, čiščenja, strežbe, proizvodnje), družine pa niso imele prihodkov iz drugih virov.

Glede na namen raziskave sem se odločila za neslučajnostni priložnostni (priročni) vzorec. Moj izhodiščni namen ni bil pridobiti podatke, ki bi jih posploševala na celotno populacijo, temveč poglobljeno analizirati izkušnje udeleženk raziskave iz štirih družin. V raziskavi so sodelovale posameznice, ki so bile dostopne za sodelovanje (Mesec, 1997, str. 81). V raziskavi so sodelovale štiri družine (skupno osem staršev, devet otrok), s katerimi sem v obdobju od 1. 1. 2023 do 1. 9. 2024 sodelovala kot socialna delavka v nevladni organizaciji in s katerimi sem se včasih družila kot prijateljica izven delovnega časa. Za ta priložnostni vzorec sem se odločila, ker sem z udeleženkami raziskave že imela vzpostavljen zaupen, vzajemen, sproščen odnos, ki pa je pomembna prvina za poglobljeno etnografsko raziskovanje (Zorn, 2003a, str. 70). Tak zaupen odnos mi je že v izhodišču raziskovanja omogočal dostop do različnih situacij vsakdanjega življenja udeleženk raziskave ter dobro razumevanje njihovih vsakodnevnih izkušenj. Zato

menim, da je izbor vzorca pozitivno vplival na večjo veljavnost ugotovitev. Mesec (1997, str. 81) svetuje, da pri raziskovanju na priročnem vzorcu razmislimo, kako izbor udeleženk raziskave vpliva na ugotovitve, o čemer pišem v poglavju Refleksija raziskovalnega procesa.

Predstavitev udeleženk raziskave – njihov državljanski ter zaposlitveni status

V raziskavi so sodelovale članice štirih družin, ki so se v RS preselile iz Kosova, Severne Makedonije ter Bosne in Hercegovine.

Članice družine F. so imele državljanstvo Severne Makedonije. Na začetku raziskovanja in na koncu raziskovanja so vse njene članice družine (mož D., hčeri N. in O.) imele status dovoljenja za začasno prebivanje. Mož D. je imel enotno dovoljenje za delo in prebivanje, ostale članice pa dovoljenje za začasno prebivanje z namenom združitve družine. D. je bil zaposlen v gradbeništvu, F. pa zaradi dolgotrajne bolezni ter skrbstvenega in prostovoljnega dela ni bila zaposlena.

Članice družine R. so imele državljanstvo Kosova. Na začetku raziskovanja in na koncu raziskovanja so vse njene članice družine (mož G., sinovi I., K. in H.) imele status dovoljenja za začasno prebivanje (pravzaprav so čakale na izid prošenj za podaljšanje dovoljenj za začasno prebivanje; potrdilo o vloženi prošnji je do odločitve o prošnji veljalo kot dovoljenje za začasno prebivanje). Mož G. je imel enotno dovoljenje za delo in prebivanje, ostale članice pa dovoljenje za začasno prebivanje z namenom združitve družine. R. je bila preko agencije zaposlena kot čistilka v javnem zavodu, G. pa v gradbeništvu. Sin H. je delal v strežbi preko študentskega servisa.

Članice družine B. so imele državljanstvo Bosne in Hercegovine. Na začetku raziskovanja B. in njena hčera C. nista imeli dovoljenja za prebivanje, mož M. in sin U. pa sta imela dovoljenje za stalno prebivanje. Na koncu raziskovanja sta mož M. in sin U. imela dovoljenje za stalno prebivanje, B. je imela dovoljenje za začasno prebivanje (enotno dovoljenje za prebivanje in delo), C. pa je bila brez dovoljenja za prebivanje. B. je bila zaposlena v proizvodnji, mož M. pa je bil najprej zaposlen v proizvodnji, nato pa prijavljen na ZRSZ, imel je odločbo o invalidnosti.

Članice družine A. so imele državljanstvo Kosova. Na začetku raziskovanja so A., mož V. in sin T. imele status dovoljenja za začasno prebivanje (pravzaprav so čakale na izid prošenj za podaljšanje dovoljenj za začasno prebivanje; potrdilo o vloženi prošnji je do odločitve o prošnji

veljalo kot dovoljenje za začasno prebivanje). Mož V. je imel enotno dovoljenje za delo in prebivanje, A. in T. pa dovoljenje za začasno prebivanje z namenom združitve družine. Na koncu raziskovanja pa so A., V. in T imele dovoljenje za stalno prebivanje, novorojenec Z. pa je bil brez dovoljenja za prebivanje. V. je bil zaposlen v gradbeništvu, A. pa zaradi rizične nosečnosti in skrbstvenega dela ni bila zaposlena.

Posameznica – družina

Udeleženke raziskave sodelujejo v raziskavi kot posameznice in kot članice družine. Ko govorijo o izkušnjah, govorijo o svojih izkušnjah in izkušnjah svojih družinskih članic, s katerimi so tesno povezane. Tip družine, ki ji pripadajo, lahko okvirno definiram kot moderno patriarhalno hetero- in cis-normativno nuklearno družino.

Poudarjena perspektiva žensk v družini

Med raziskovanjem sem opazila težnje zaposlenih (predvsem na upravnih enotah, na centrih za socialno delo, v zdravstvenih domovih, v šolah in vrtcih), da udeleženke raziskave ženskega spola obravnavajo kot nedejavne članice migrantske družinske enote. Opazila sem, da jim pogosto nepreverjeno pripisujejo, da so brez lastnih aspiracij in kritične pozicije do migracijskih politik, izkoriščanj na trgu dela in patriarhalnih struktur znotraj svoje družine in širše družbe (o tem pišejo tudi Lutz in Amelina, 2021, str. 55; Farris, 2018; Githens, 2013, str. 60-62; Cukut Krilić, 2009, str. 13). Med opazovanjem sem zato največ pozornosti posvetila perspektivi odraslih žensk v družinah in njihovem doživljanju izkušenj vseh članic družine. Z njimi se preživela največ časa. Nisem se pa omejila zgolj na raziskovanje njihovih izkušenj, temveč sem upoštevala izkušnje vseh družinskih članic. Poudarjanje perspektive žensk v družini lahko opredelim kot poskus upora proti zgoraj omenjenemu obravnavanju priseljenk. Želela sem dokumentirati njihova nenehna prizadevanja za vključitev v socialne pravice in pravice do stalnega prebivanja v RS za svoje družinske članice. Hkrati sem želela ponuditi prostor za njihovo kritično razmišljanje o strukturah zatiranja in neenakih možnosti, ki veljajo v EU za državljanke tretjih držav in vplivajo na njihove življenjske razmere.

3.3.2. Opazovanje z udeležbo

Odkrito opazovanje z delno udeležbo

Za zbiranje podatkov sem uporabila metodo odkritega opazovanja z delno udeležbo, pri čemer sem podatke pridobivala tudi preko nestrukturiranih intervjujev na terenu. Opazovanje in intervjuje pa sem zapisovala v terenske, dnevniške zapiske.

Opazovanje je metoda zbiranja izkustvenega gradiva. Opazujemo, kadar smo neposredno priča nekemu pojavu ali dogodku, ki deluje na naše čute in sproža občutke, zaznave in miselne procese (Mesec, 1997, str. 82). Značilnosti sistematičnega znanstvenega opazovanja so: je podrejeno določenemu raziskovalnemu cilju; je načrtno – vnaprej predvidimo, kaj bomo opazovali in kako; je usmerjeno na določen jasno opredeljen objekt (skupina, skupnost, organizacija, množica, dogodek ali proces, vedenje ali lastnost); skuša biti izčrpno (opazujemo vse, kar je relevantno za raziskovalna vprašanja); potek opazovanja in podatke zabeležimo; zbrane in zapisane podatke nato analiziramo; lahko uporabimo tudi posebne pripomočke (opazovalne sheme, liste, vprašalnike; naprave za snemanje) (Mesec, 1997, str. 86).

Glede na odnos opazovalke do objekta opazovanja ločimo opazovanje brez udeležbe, z delno udeležbo in s popolno udeležbo (Mesec, 1997, str. 86). Pri opazovanju z delno udeležbo se opazovalec vključi v skupino oz. dejavnost, ki jo opazuje, vendar ne velja za polnopravnega člana skupine. V skupini lahko prevzame določene vloge ali sodeluje pri nekaterih dejavnostih (Mesec, 1997, str. 86). Vsako opazovanje z udeležbo je terensko delo. Udeležba oz. sodelovanje obsega vključevanje v dejavnosti, ki jih opazujemo, neposredno sodelovanje in lastno izkušnjo. Pomemben del opazovanja z udeležbo je tudi čas, ki ga med svojimi gostiteljicami preživimo brez aktivnega raziskovanja. Povsem naključno, spontano druženje, razvedrilne dejavnosti so integralni del opazovanja z udeležbo. Opazovanje z udeležbo obsega cel niz metod zbiranja podatkov, od intervjujev, zapisovanja terenskih zapiskov, izdelovanja raznih seznamov do nevsiljivih metod opazovanja in eksperimenta (Muršič, 2011, str. 77-78).

Daljši čas opazovanja z udeležbo omogoča, da večkrat preverimo vire in izkusimo različne situacije ter tako dosežemo višjo stopnjo veljavnosti in zanesljivosti svojih opažanj (Muršič, 2011, str. 78-79). Bolj zaupni odnosi, ki se vzpostavijo postopoma, omogočajo komunikacijo o bolj občutljivih temah in bolj poglobljeno. Opazovanje z udeležbo v daljšem časovnem obdobju tudi omogoča preverjanje ugotovitev in pridobivanje podatkov o temah, o katerih smo se že

pogovarjale, z več vidikov in glede na različne situacije. Predvsem opazovanje z udeležbo omogoča bližnje, izkustveno in intuitivno razumevanje tistega, kar se dogaja okoli raziskovalke, s tem pa tudi ustreznejše prepoznavanje pomenov zbranega gradiva s perspektive udeleženk raziskave (Muršič, 2011, str. 78-79).

Terensko odkrito opazovanje z delno udeležbo je potekalo od januarja 2023 do septembra 2024. Udeleženkam sem se pridružila pri vsakodnevnih aktivnostih doma ali v javnem prostoru (CSD, zdravstvo, služba, šole, javni promet, trgovine, nevladne organizacije, parki, kavarne...) kot prijateljica in kot socialna delavka (kot študentka, zaposlena v nevladni organizaciji). Pri tem je načrtno sistematično opazovanje z udeležbo vsakdanjega življenja udeleženk raziskave potekalo od 1. oktobra 2023 do 1. septembra 2024, ko sem že izoblikovala raziskovalna vprašanja za raziskavo in ko sem pridobila njihovo soglasje za udeležbo v raziskavi. Z nekaterimi udeleženkami sem se srečevala kot socialna delavka, ko so prihajale vsak teden v dnevni center na učenje slovenščine, družabništva in izmenjave informacij; na njihovih domovih ali med spremstvom v šole, zdravstvene domove, CSD-je, Delavsko svetovalnico, upravne enote, ZRSZ, FURS itd. Z njimi sem preživljala tudi svoj in njihov prosti čas (v domačem gospodinjstvu pri njih doma, v kavarni, v parku). Vsaj nekaj članic iz vsake družine udeleženih v raziskavi sem v obdobju od oktobra 2023 do septembra 2024 praviloma videla vsaj enkrat na teden za najmanj dve uri (pogosto več ur, večkrat na teden).

Opazovala sem dogodke in pojave, ki so povezani z raziskovalnimi vprašanji, z dovoljenjem za bivanje in dostopom do socialnih in delavskih pravic. Pravzaprav je z dovoljenjem za začasno prebivanje povezanih veliko pravic, saj so mnoge pravice vezane na (ne)državljski pravni status. Način o(ne)mogočanja teh pravic pa se odraža na vseh področjih vsakdanjega življenja (zaposlitev, šolanje, prosti čas, zdravje, stanovanje, prihodki, želje, načrti, socialna mreža itd.), zato sem bila pozorna na vse elemente vsakdanjega življenja. Priseljenke, državljanke tretjih držav, si morajo primarno izboriti pravico do pravic, najprej pravico do bivanja, nato pa še druge, npr. pravico do dela, zdravstvenega varstva, stanovanja, bančnega in davčnega statusa, družinskih prejemkov. Njihov status tujstva jim pogosto onemogoča pravico do dostojnih bivalnih, delovnih, izobraževalnih pogojev oz. je dostop vselej začasen, negotov, delen. Obstaja namreč nenehna realna možnost, da ostanejo brez dovoljenja za prebivanje (če izgubijo zaposlitev, če nimajo dovolj sredstev, če ne naredijo izpita iz slovenščine), kar vpliva na vse ravni njihovega vsakdanjega življenja (Učakar, 2022).

Metodo odkritega delnega opazovanja z udeležbo sem izbrala, ker mi je omogočala, da sem raziskovano problematiko in izkušnje migrantk opazovala v njihovem vsakdanjem okolju, z njihove perspektive in tako tudi v širšem družbenem kontekstu. Neposredno spoznavanje celovite vsakdanje realnosti udeleženk mi je omogočalo lažje razumevanje njihove perspektive ter kontinuirano preverjanje teh razumevanj. Sodelovanje v »naravnem« okolju in kontinuirani stiki so omogočali, da so se odnosi med mano kot raziskovalko in udeleženkami raziskave poglobili, kar je vodilo k bolj odprti in vzajemnejši komunikaciji (Zorn, 2003a, str. 74). Metoda mi je omogočala, da sem sodelovala z udeleženkami raziskave v daljšem obdobju (eno leto in osem mesecev), kar je povečalo veljavnost ugotovitev, saj sem lahko opazovala izkušnje z dolgotrajnimi postopki za pridobitev dovoljenj in vpliv različnih pravnih statusov na življenjske razmere v realnem času. Narava našega sodelovanja je bila kontinuirana, z nekaterimi udeleženkami sem se videla vsak teden v dnevnem centru, z drugimi pa pri njih doma ali drugje – v parku, kavarni, med spremstvom v šole, zdravstvene domove, upravne enote itd. Ponavadi smo imele vnaprej dogovorjen tedenski termin, ko sem prihajala k njim domov zaradi učne pomoči, urejanja dokumentov, druženja itd., čas srečanja pa smo tudi prilagajale glede na njihove potrebe in želje. Več časa sem namenjala druženju in socialnodelovnemu odnosu z odraslimi ženskami in otroci, saj sem v izkušnjah celotne družine želela poudariti perspektivo odraslih žensk. Naši odnosi so postopoma postajali bolj in bolj poglobljeni in zaupni. Kot socialna delavka sem delovala bolj kot »kritični prijatelj« in prepuščala vzajemnost v odnosu, kot pa da bi se obremenjevala s strokovno distanco. V vlogi raziskovalke sem se lahko vživela v perspektivo udeleženk, ker je bil odnos zaupen in poglobljen. Komunikacija je postajala vse bolj sproščena, manj toga, bolj vzajemna. Vzajemna intimnost in naklonjenost je izboljšala kakovost in količino informacij in občutkov, ki sem jih prejela kot raziskovalka. Pri tem je bila njihova dobrobit in posvečanje pozornosti reševanju problemov na prvem mestu, zbiranje podatkov je bilo vselej sekundarno in manj pomembno (več o tem v poglavju Etična vprašanja in Refleksija raziskovalnega procesa). Fontana in Frey sta poudarila da ni intimnosti brez vzajemnosti (Fontana in Frey, 2000 v Zorn, 2003a, str. 70). O povečanju veljavnosti podatkov zaradi sproščenega vzajemnega odnosa pa lahko dodam misel Burgessa, da »je morda najboljše zagotovilo zanesljivosti raziskave raven spontanosti, svobode in sproščenosti s katero oseba uživa v pripovedovanju svoje lastne zgodbe« (Burgess, 1930 v Sobočan, 2013, str. 88).

Neformalni *ad hoc* intervju na terenu

Drugi glavni metodi zbiranja podatkov sta bila individualen in skupinski neformalni nestrukturiran *ad hoc* («po potrebi») intervju na terenu, ki se je spontano razvil med opazovanjem z udeležbo. Intervju je ena najbolj razširjenih metod kvalitativnega raziskovanja, ki jo uporabljamo vselej, ko poskušamo razumeti življenjski svet in perspektivo drugih ljudi (Fontana in Frey, 1998 v Zorn, 2003, str. 73). V kvalitativnem raziskovanju ločimo več vrst intervjujev: strukturirani, nestrukturirani, individualni, skupinski, v formalnem ali neformalnem okolju itd. (Padgett, 2017). Razlika med nestrukturiranim in strukturiranim intervjujem je v tem, da poskuša zadnji zajeti natančne podatke v vnaprej postavljenih kategorijah. Z nestrukturiranim, odprtim intervjujem pa raziskovalka skuša zajeti in razumeti kompleksne izkušnje udeleženk brez vnaprej postavljenih kategorij, ki bi zamejile področje raziskovanja (Zorn, 2003a, str. 74). Pri tem se zastavlja vprašanje, kje je meja med nestrukturiranim intervjujem v neformalnem okolju in opazovanjem z udeležbo, ki pogosto pomeni prav udeležbo v skupinskih in individualnih neformalnih intervjujih (Zorn, 2003a, str. 73). Med zbiranjem podatkov sta bili ti metodi pomešani in sta prehajali ena v drugo.

Med izmenjavo znanj in med pogovori v dnevnem centru se je pogosto ustvarilo sproščeno vzdušje. Tema skupinskih pogovorov je bila najpogosteje povezana s problemi iz vsakdanjega življenja, pri čemer je bila tema dovoljenj za prebivanje in omejenega dostopa do socialnih in delavskih pravic zelo pogosta, če ne skoraj vsakodnevna. Prav tako se je pogosto razvila takšna skupinska debata na terenu, npr. doma ali v zdravstvenih domovih, upravnih enotah itd., medtem ko smo poskušale reševati probleme z dovoljenji za prebivanje oz. dostopom do socialnovarstvenih storitev. Udeleženke iz iste ali različnih družin so svoje izkušnje navezovale in medsebojno primerjale. Med temi pogovori sem dobila zelo goste opise izkušenj, ki so povezani z raziskovalnimi vprašanji. Poleg udeleženk raziskave z dovoljenjem za začasno prebivanje so se v dnevnem centru v debato vključevali tudi drugi ljudje z začasnimi dovoljenji ter ljudje s statusom begunca, z dovoljenji za stalno prebivanje in državljanstvom, tako da smo lahko primerjale izkušnje glede na pravni status. V skupinskih pogovorih je udeleženkam veliko pomenila izmenjava izkušenj, še posebej, da so lahko izrazile svoje stiske z ljudmi, ki so v podobni situaciji. Ta proces skupinskega artikuliranja stisk in iskanja sistemskih vzrokov, vzpostavljanja podpornih prijateljstev in skupinskega iskanja rešitev je bil udeleženkam v

pomoč pri preživljanju stisk v povezavi z dovoljenji za prebivanje in dostopom do socialnih pravic.

Včasih sem bila v dnevnem centru, na terenu ali po telefonu sama s kakšno članico družine. Takrat se je pogosto razvil neformalen nestrukturiran individualni intervju, v katerem sem dobila veliko informacij glede raziskovalnih vprašanj. Pomembno se mi je zdelo, da udeleženke same določijo, kdaj se želijo o raziskovani temi pogovarjati in kaj želijo pri tem izpostaviti. Zapise intervjujev sem zapisovala v terenske dnevnike (med pogovorom sem zapisala ključne besede in tiste izjave, ki so se mi zdele bolj pomembne, po koncu opazovanja pa sem poskušala rekonstruirati celoten pogovor).

S tremi družinami sem govorila v mešanici slovenskega in srbo-hrvaško-bosanskega jezika. Z njimi ni bilo jezikovnih ovir pri sporazumevanju. Z eno družino pa sem komunicirala v slovenskem jeziku. Članice te družine so slovenski jezik razumele in govorile zgolj delno, jaz pa nisem poznala njihovega maternega jezika, albanščine. Pogovor je bil sprva otežen, pogosto nam je bila v pomoč pri prevajanju kakšna prijateljica ali pa druga udeleženka raziskave oz. tudi spletni prevajalnik. Po več mesecih stikov je bila komunikacija bistveno lažja, saj smo se kljub neznanju jezika razumele, ker smo se bolje poznale.

Neformalni *ad hoc* nestrukturirani intervju na terenu je ključen del opazovanja z udeležbo. Takšne intervjuje na terenu vzpodbudijo okoliščine, redko se lahko na njih natančno pripravimo, čeprav ima opazovalka-spraševalka v mislih raziskovalna vprašanja in cilje raziskave, ko sodeluje v pogovoru oz. razpravi. Neformalni intervjuji v terenskem opazovanju niso običajen neformalen, vsakdanji govor, ampak k raziskovalnim ciljem in zbiranju podatkov usmerjena dejanja. Takšni intervjuji omogočajo poglobljeno razumevanje in preverjanje podatkov iz opazovanja (Padget, 2017, str. 175).

Ta metoda spraševanja omogoča raziskovalni pristop do idej, misli in spominov oseb, ki so izrečene z lastnimi besedami udeleženk in ne z besedami in definicijami raziskovalke, kar pa je še posebej pomembno kadar raziskujemo življenjski svet skupin, ki so zatirane (Fontana in Frey, 1998 v Zorn, 2003a, str. 73). Standardizirani intervju, nasprotno, vsebuje tveganje krožnosti znanja – skozi reprodukcijo znanja, ki je uporabljeno za podlago pri sestavljanju vprašalnika, se nagiba k oblikovanju odgovorov. To metodo sem uporabila, da pridobim osebne izkušnje sogovornic, opisane z besedami, s potekom in poudarki udeleženk raziskave. Zaradi tega lahko

rečemo, da je ta metoda, podobno kot metoda biografskega narativnega intervjuja, »proti hegemonski« poskus dati glas izključenim (Pajnik in Bajt, 2009). Izbor metode je smiseln tudi zato, ker sama nimam izkušnje življenja v RS brez državljanstva in sem želela zmanjšati moje pred-oblikovanje realnosti mojih sogovornic s svojimi etskimi predpostavkami. Poskušala sem se potrpežljivo učiti, kako poslušati ljudi, ki doživljajo stiske zaradi zanikanja pravic na podlagi svojega pravnega statusa (Muršič, 2011. str. 130-131). Tak način zbiranja podatkov je dal več nadzora nad raziskovanimi razmerami udeleženkam, da nekako presega vlogo med raziskovalko in udeleženko raziskave, da udeleženka in raziskovalka enakovredno sodelujemo v pogovoru. A kljub metodološkim poskusom, da bi dala več nadzora in moči udeleženkam raziskave, to ni spremenilo razlik v vlogi oz. odnosu do raziskovalnih vprašanj. Za udeleženke so bile teme raziskovalnih vprašanj eksistencialnega pomena, saj so bile od dovoljenj za prebivanje odvisne njihove vsakdanje življenjske razmere ter razmere njihovih članic družine. Jaz sem bila kot raziskovalka, socialna delavka in kot prijateljica v privilegiranem položaju, saj mi je državljanstvo RS zagotavljalo pravno varnost in dostop do socialnih pravic in ker teme raziskovanja niso neposredno vplivale na moje življenjske razmere.

Dnevniški zapiski

Pomemben del metode opazovanja z udeležbo je pisanje dnevniških zapiskov (Muršič, 2011, str. 90; Zorn, 2003a, str. 76). Terenski zapiski so nujno, čeprav nepopolno sredstvo, prikaz tega, kar se doživi med opazovanjem (Padget, 2017, str. 158-159). Padget (2017, str. 158-159) povzema napotke za etnografinje, da je terenske zapiske potrebno zapisovati bodisi v realnem času bodisi zelo kmalu po tem, saj se spomin dramatično zmanjšuje v prvih štiriindvajsetih urah. Nobena opazovalka ni nepristranski instrument, toda zavedanje in refleksija, na kakšen način smo pristranski, sta ključna pri razumevanju zapiskov (Padget, 2017, str. 158-159). Kaj točno se zabeleži, je odvisno od zanimanja, saj nihče ne more domnevati, da bo zabeležil vse. Splošni predlogi o tem, na kaj naj bomo pozorni v začetni fazi, vključujejo fizični prostor, ljudi, vedenje, interakcije, odnose in čustva (Lofland in Snow, 2005 v Padget, 2017, str. 158-159). Dnevniški zapiski torej niso zgolj spominjanje in zapisovanje preteklih dogodkov, raziskovalka z zapisovanjem vselej predstavlja opazovano z določenega vidika. Spominjanje in zapisovanje je selektivno, pri čemer vpliva raziskovalkina drža, namen, počutje itd. Etnografsko raziskovanje vključuje participacijo, interakcijo in lastno izkušnjo ter doživljanje ljudi in konteksta, kar lahko opredelimo kot avtobiografski vidik, ta pa je prisoten tudi pri zapisovanju takega raziskovanja

(Madison, 2019, str. 307-310; Callaway, 1992 v Zorn, 2003a, str. 77). Da bi boljše razumela avtobiografski vpliv, sem v zapiske dodajala tudi refleksije lastnega počutja, mnenj, razmišljanj, ki so opisani v poglavju Refleksija raziskovanega procesa.

V zapisovanju terenskih zapiskov sem sledila nasvetom Lofland (1995, str. 89-90 v Padgett, 2017, str. 158-159): strmela sem h konkretnemu opisu vedenja in dogodkov, subjektivne izkušnje (ki so predmet raziskovalnih vprašanj) sem dodala vzporedno opisom; poskušala sem razlikovati med različnimi vrstami opazovalnih podatkov glede na njihovo bližino raziskovalnemu vprašanju; ključne besede opazk sem beležila med ali takoj po opazovanju; parafraziranje pogovorov in manj gotovo spominjanje celotnega dogajanja sem zabeležila v času po opazovanju; ideje in sklepe sem zabeležila v analitičnih zaznamkih v času pisanja zaznamkov ali med analizo zapisanega; zabeležila sem opazovanja o sebi – svoje vtise, občutke in skrbi; razmerje časa med opazovanjem in zapisovanjem je bilo približno dve proti ena, dve uri zapisovanja za vsako uro opazovanja.

Med opazovanjem sem v zvezek zapisovala zgolj kodo imen prisotnih, datum in ključne besede, pogosto tudi citate izjav. Po opazovanju pa sem doma z več besedami poskušala rekonstruirati dogajanje in opis izkušenj udeleženk raziskave. Četudi bi bili zapiski na samem terenu bolj točni zapisi dogajanja in doživljanja udeleženk raziskave, se mi je zdelo, da bi zmotilo naraven potek dogajanja. Zapisovanje ključnih besed sem naredila kar v pričo udeleženk, zaradi sproščenega odnosa jim to ponavadi ni bilo nenavadno. Meni pa se je zdelo, da zapisovanje služi kot opomnik, da vstopam v naš odnos tudi kot raziskovalka in da sem pri tem lahko popolnoma transparentna. Včasih pri sebi nisem imela zvezka, v tem primeru sem na list papirja zapisala ključne besede, ki sem jih nato prepisala v zvezek in razširila opis. Včasih sem opažanja zapisala tudi v spletno beležko na telefonu, kamor sem vstavila tudi slikovno gradivo (npr. fotografije vlog, pisma iz upravne enote, zdravstvena dokumentacija, fotografije dopisov iz upravnih enot in CSD-jev itd.). Daljšo rekonstrukcijo izkušenj udeleženk sem ponavadi zapisala v istem dnevu ali pa naslednji dan. Pri tem sem pogosto hkrati brala zakonodajo in bila v stiku s svetovalnicami (Delavska svetovalnica, Filantropija, PIC, CSD-ji), da sem razumela pravno podlago in postopke za pridobitev dovoljenj, socialnih in delavskih pravic. Po eni strani mi je bilo zapisovanje dodatna obremenitev, ki bi se ji najraje ognila. Po drugi strani pa mi je omogočalo čas za premislek, primerjanje perspektiv uporabnic in bolj jasno povezovanje izkušenj z zakonodajo in širšim teoretskim kontekstom. Zapisovanje opazk mi je pomagalo tudi pri delu kot socialna

delavka, saj sem bolje razumela perspektivo uporabnic in pa tudi systemske mehanizme, ki povzročajo njihove stiske.

3.3.3. Etična vprašanja

Ker v etnografskem raziskovanju sodelujemo s konkretnimi ljudmi, mora biti raziskovalka ves čas pozorna, da na nikakršen način ne škoduje udeleženkam raziskave. Fontana in Frey (1988 v Zorn, 2003a, str. 77) kot tudi Padgett (2017, str. 151) poudarjajo tri etične zahteve med raziskovanjem: obveščanje možnih udeleženk raziskave o raziskavi, pravica udeleženk do zasebnosti in obvarovanje pred kakršno koli škodo (psihično, fizično ali drugo).

Informirano soglasje

Vse (možne) udeleženke sem v raziskavo povabila z »informiranim soglasjem«. Razložila sem jim namen raziskave ter raziskovalna vprašanja, kaj od njih pričakujem, kako bom zbirala podatke, kako jih bom zapisovala, kako bodo podatki uporabljeni, kako bodo podatki shranjeni, kako bo zagotovljena njihova anonimnost; da je sodelovanje prostovoljno; ter da lahko karkoli prekinejo sodelovanje in bodo zapisane informacije izbrisane. Ukrepi za zagotavljanje anonimnosti so bili: izkušnje udeleženk raziskave sem zapisovala pod drugim imenom oz. kodo; v zapisovanju nisem omenjala imena organizacije, preko katere smo sodelovale; zapiske sem hranila doma in jih prepisala v spletni dokument z zaklenjenim dostopom; pri slikovnem gradivu sem izbrisala vse identifikacijske podatke. Tudi med raziskavo sem jih obveščala o poteku raziskave in o izvajanju ukrepov zagotavljanja anonimnosti.

Spoštljivost

Do ljudi sem se vselej obnašala spoštljivo in vselej zagovorniško, s perspektive udeleženk raziskave. O tem, če so moja dejanja spoštljiva, sem preverjala pri udeleženkah raziskave in med socialnodelovno supervizijo s sodelavkami.

Dileme

Preden sem udeleženke povabila k sodelovanju, sem bila v dilemi, če se bodo udeleženke počutile, da so primorane sprejeti povabilo, če želijo, da nadaljujemo s socialnodelovnim

sodelovanjem in prijateljstvom. Prav zato sem večkrat poudarila, da lahko kadarkoli izstopijo iz raziskave in da nadaljujemo s sodelovanjem socialne delavke in uporabnic oz. kot prijateljice.

Prav tako sem bila v dilemi, kako navigirati med tremi vlogami – kot socialna delavka, raziskovalka, prijateljica, saj so se med raziskovanjem z delno udeležbo te vloge prepletale. Pri tem sem sledila vodilu, da je najpomembnejše nameniti vso pozornost najprej k neposrednemu reševanju stisk oz. tistim dejanjem, ki so imela neposredne takojšnje koristi za družino, ki so bile v moji pristojnosti kot socialna delavka ter pri katerih so družine želele mojo soudeležbo. Raziskovanje je bilo vselej sekundarno. Povezovanja dogajanj z raziskovalnimi vprašanji in zapisovanja sem se poslužila, kadar sem bila prepričana, da to ne bo škodilo udeleženkam raziskave in nisem imela drugih nalog kot socialna delavka po njihovem mandatu (Padgett, 2017, str. 151).

Deindividualiziranje stisk

Nekateri avtorji kot etično zahtevo za dobrobit udeleženk raziskave navajajo še upoštevanje širšega strukturnega konteksta pri zbiranju in razumevanju podatkov (Padgett, 2017, str. 151). Prepoznavanje politik in sistemov, zgodovinsko konstruiranih prikrajšanosti in diskriminacije so predpogoji, da lahko socialne stiske razumemo kot kompleksne sisteme dejavnikov in jih deindividualiziramo (Zaviršek in Leskošek, 2006, str. 6). Med raziskovanjem vsakdanjega življenja nisem do njihovih stisk pristopala zgolj individualizirano, temveč sem skupaj z njimi raziskovala njihove strukturne ovire. Raziskovale smo, kako institucionalni mehanizmi povzročajo stiske, ne le posameznih družin, temveč tudi drugih ljudi z dovoljenjem za začasno prebivanje.

3.4. Analiza podatkov – utemeljena teorija

Pri interpretaciji podatkov sem uporabila načela utemeljene teorije, pri kateri gre za »odkrivanje« teorije iz podatkov, sistematično pridobljenih pri kvalitativnem raziskovanju (Mesec, 1998). To je kontekstualno vezana teorija, ki pojasnjuje majhne dele stvarnosti v določenem kontekstu in je ni mogoče posplošiti na celotno populacijo brez dodatnih pojasnil (Glaser in Strauss, 1999 v Zorn, 2003a, str. 77-80). V tej raziskavi gre za kontekst življenja družin, tujk, državljanek tretjih držav iz BiH, Kosova in Severne Makedonije v RS, ki: so se v RS preselile z namenom, da se tu ustalijo; so kadarkoli v času od 1. 1. 2023 do 1. 9. 2024 v RS prebivale z

dovoljenjem za začasno prebivanje (z namenom zaposlitve ali združitve družine) ali so zanj zaprosale na upravnih enotah; tiste članice v družini, ki so zaposlene, so delale kot »nizkokvalificirane« delavke (na področju gradbeništva, čiščenja, strežbe, proizvodnje), družine pa niso imele prihodkov iz drugih virov; ter s katerimi sem sodelovala kot socialna delavka v nevladni organizaciji in kot prijateljica v letu 2023 in 2024. Osnova za oblikovanje teoretskih razlag je gradivo, ki sem ga dobila na terenu (zapiski opazovanja, zapiski pogovorov, odločbe, pozivi in druga dokumentacija udeleženk raziskave, pa tudi dokumenti evropske in slovenske migracijske politike, politike socialnega varstva in trga dela). Gre za induktivno metodo, katere izhodišče so bile izjave oz. izkušnje udeleženk raziskave (Zorn, 2003a, str. 77-80). Pri tem sem se spraševala, na kakšen način jih lahko analitično razumemo in predstavimo (Charmaz, 2006). Gre za odkrivanje teorij iz podatkov, induktivno, in ne obratno, da bi s pomočjo etnografskega gradiva potrdila veljavnost določenih teorij (Charmaz, 2006).

Koraki v analizi podatkov

V prvem koraku sem uredila gradivo, da je bilo pripravljeno za analizo, zbrala sem dnevniške zapiske in jih kronološko uredila. Dnevniške zapiske iz terena sem ustrezno označila (teme, datum, kode udeleženk raziskave), besedila večkrat natančno prebrala in posamezne segmente kodirala. To pomeni, da sem opisom in izjavam iz terenskega zvezka pripisala abstraktnejši pojem. Uporabila sem dve vrsti kodiranja: odprto in usmerjeno. Pri odprtem kodiranju sem besednim opisom pripisala abstraktnejšo poimenovanje ne glede na raziskovalna vprašanja. Nato sem v zbranem besednem gradivu označila samo tiste dele besedila, ki so tesno povezani z zastavljenimi raziskovalnimi problemi in jim pripisala kode (usmerjeno kodiranje) (Zorn, 2003a, str. 80). Kodiranju besedil je sledilo določanje konceptov. Več podobnih in povezujočih se tem sem združila pod skupen koncept. Nato sem svojimi besedami poskušala opisati bistvene značilnosti pojavov, ki sem jih združila pod skupne koncepte. S temi zaznamki sem terenske podatke združila s teoretskimi koncepti. Med razvijanjem povezav med podatki in teoretičnimi koncepti, ki bi jih najboljše opisovali, sem črpala iz kritičnih teorij migracijske politike in državljanstva ter teorije socialnega dela na področju migracij. Izbrane koncepte sem za predstavitev analize podatkov podkrepila s teoretsko razlago in odlomki zapisov iz terena.

Cikličnost

V okviru utemeljene teorije se raziskovalni podatki zbirajo in analizirajo v cikličnih procesih, ki se ponavljajo vse do točke saturacije oz. zasičenosti podatkov. Raziskovalke odkrivajo teme, ki izhajajo iz podatkov skozi proces nenehnega preverjanja (Glaser in Strauss, 1967 v Madison, 2019). Pri tej metodi se predpostavlja, da zbiranje podatkov in analiza ne moreta tvoriti linearnega procesa, ampak dinamičen in večnivojski proces. Velikokrat sem na podlagi že zbranih podatkov analizirala določene konceptualne teme, ki sem jih v sledečih cikličnih raziskovanjih nadalje preverjala na terenu in po potrebi spreminjala (Wasserman, Clair in Wilson, 2009, str. 358). Sočasno med opazovanjem na terenu in zapisovanjem sem že včasih delno analizirala podatke (dopisala kode, jih združila pod koncepte, povezala s teorijo).

To ciklično preverjanje sem ponavljala do konca avgusta 2024. Ker je negotovost dovoljenj za prebivanje tako vseprisotna okoliščina, da vpliva na vse ravni življenja in povzroča vedno nove razsežnosti učinkov v vsakdanjem življenju, do popolne zasičenosti podatkov ni prišlo. Do popolne saturacije podatkov ni prišlo tudi, ker sta se v zadnjih mesecih pojavila dva novo nastajajoča dejavnika, ki sta neposredno vplivala na nov spekter izkušenj udeleženk raziskave. Ta dejavnika sta bila zaostritev stavk upravnih enot v juniju oz. konec stavk v juliju ter s 1. 11. 2024 začetek veljave spremenjenih pogojev za pridobitev dovoljenj za začasno in stalno prebivanje (pogoj potrdila o opravljenem izpitu iz slovenščine) v skladu z Zakonom o spremembah in dopolnitvi Zakona o tujcih (2023).

Zagotavljanje veljavnosti

Kvale (2002) je za povečanje veljavnosti pristopa utemeljene teorije predlagal tri strategije. Med interpretacijo sem upoštevala vse tri strategije izboljšanja veljavnosti. Prva strategija zajema, skladno z načelom primerjanja, nenehno preverjanje, prepričevanje in teoretsko interpretacijo pridobljenih podatkov. Zaradi večmesečnega raziskovanja sem lahko vmesne ugotovitve in teoretske interpretacije preverjala ter preizpraševala na terenu, z udeleženkami raziskave. Druga strategija predlaga testiranje veljavnosti ugotovitev ali trditev skozi dialog, na terenu. Udeleženke sem seznanila z mojimi vmesnimi in končnimi interpretacijami ter jih prosila za komentarje, ki sem jih nato upoštevala pri ponovni analizi podatkov. Tretja strategija pa se navezuje na pomen pridobljenega znanja za uporabo v praksi in spremembe v družbi, ki pa jo zagotavlja zagovorniška perspektiva, ki usmerja raziskavo.

Zagovorniška perspektiva in perspektiva kritične teorije

Utemeljena teorija je bila deležna tudi kritik, ki se nanašajo predvsem na elemente pozitivističnega razmišljanja, zato so jo mnogi postpozitivistični raziskovalci uporabljali še z drugimi interpretativnimi modeli (Padgett, 2017, str. 227-228). Sama sem v procesih interpretacije principe utemeljene teorije kombinirala z zagovorniško perspektivo in kritično teorijo. Izhajanje iz perspektive udeleženk raziskave je bilo glavno vodilo izbora tematskih sklopov iz zbranega gradiva. Izbrala sem tiste izjave in koncepte v povezavi z raziskovalnimi vprašanji, ki so jih udeleženke največkrat izpostavile in jih izpostavile kot najbolj pomembne izkušnje za svoje življenjske razmere in razmere svojih družinskih članic. Pomembni so mi bili njihovi opisi in opredelitve preživetih izkušenj.

Zagovorniška perspektiva, podkrepljena s kritičnimi sociološki teorijami neenakosti, državljanstva in migracijske politike, analizi podatkov nalaga obveznost, da preseže fokus zgolj same analize izkušenj v življenju in vključi zgodovinsko-družbene dimenzije ter delovanje zatiralskih institucij in struktur na določne skupine ljudi (Padgett, 2017, str. 275). Feministični napotki za interpretacijo pa podobno svarijo pred zgolj »opisovanjem« družbenega stanja, ki zanemari svoj potencial za opisovanje in preseganje mehanizmov neenakosti v družbi (Padgett, 2017, str. 275). Drugo vodilo zagovorniške perspektive in kritične teorije, ki je usmerjalo analizo gradiva, je bil torej poskus odstiranja normaliziranih struktur zatiranja, prepleta zakonodaje in njihovih učinkov. Ti se v vsakdanjem življenju izkristalizirajo v ekonomske in duševne stiske, preko zanikanja pravic, neenakih možnosti v primerjavi z državljanjkami ali ljudmi z dovoljenjem za stalno prebivanje. Preko osebnih izkušenj udeleženk raziskave sem poskušala odstreti in reflektirati strukture zatiranja, vpete v več področij družbenega (migracijska politika, politika državljanstva, trga dela in socialne varnosti), kot se pojavijo na ravni vsakdanjega življenja priseljenk, državljanek tretjih držav z dovoljenji za začasno prebivanje.

Pomembna vrsta interpretacije, ki sem ji v kodiranju namenila veliko pozornosti je tista, ki jo izrazijo ljudje, ki to, kar raziskovalka raziskuje, izkusijo na svoji koži (Zorn, 2003a, str. 78). Včasih so udeleženke raziskave hkrati s tem, ko so govorile o svojih izkušnjah, dodale tudi svoje interpretacije, razlage o okoliščinah in sistemskih dejavnikih, ki so vplivali na njihove izkušnje. Poskušale so odgovoriti na implicitno vprašanje: zakaj so se jim določene negativne stvari zgodile in kako bi sem jih lahko izognile.

3.5. Refleksija raziskovalnega procesa

Načela kritične etnografije govorijo o nuji, da se med raziskovanjem zavedamo in preizprašujemo lastne privilegiranosti, pozicioniranosti ter ideološke predpostavke (Bejarano in drugi, 2019, str. 27-31). Pozivajo k čim natančnejši in večplastni kontekstualizaciji naše lastne pozicije, s čimer jo naredimo dostopno, pregledno in ranljivo za presojo. Noblit, Flores, in Murillo (2004) trdijo, da je velika pomanjkljivost kritične etnografije njena osredotočenost na družbene spremembe, vendar ji manjka osredotočenosti na lastno pozicijo raziskovalk. Pozivajo etnografinke, da morajo razmisliti, »kako so njihova lastna dejanja preučevanja in predstavljanja ljudi in situacij dejanja prevlade« (Noblit, Flores in Murillo, 2004, str. 3). Madison (2019, str. 27) v monografiji o kritični etnografiji zapiše, da je opravljanje terenskega dela osebna izkušnja. Čuti, čustva in vrednote raziskovalke so močno prepleteni in nerazdružljivi del procesa raziskovanja. Refleksija pozicije je ključnega pomena, saj raziskovalke prisili, da priznajo svojo lastno moč, privilegije in predsodke, prav tako pa lažje identificirajo družbene strukture, ki obkrožajo njihove sogovornice. Pozornost, usmerjena k poziciji raziskovalk je včasih razumljena kot »refleksivna etnografija«, saj gre za »obračanje nazaj«, na raziskovalke (Davis, 1999 v Madison, 2019, str. 27). Ko raziskovalke podajo lastno refleksijo, so odgovorne za svoje raziskovalne paradigme, lastne pozicije avtoritete in lastno etično odgovornost glede interpretacije in predstavitve podatkov (Madison, 2019, str. 60).

Sodobni trendi etnografske metode fokus preusmerjajo od »opazovanja z udeležbo« k »opazovanju sodelovanja« (Tedlock, 2000, str. 465). Namesto pridobivanja znanj o ljudeh je v ospredju povezovanje z ljudmi (McConnell in Smith, 2019, str. 114). Z vzpostavljanjem odnosa do nekoga, namesto da bi bilo v ospredju lastno pridobivanje oz. produciranje znanje, ta nova doba etnografije skuša doseči ponižnost in spoštovanje ter skuša razgraditi prodirajoči pogled etnografinke v življenju drugih. Spivak to imenuje »učenje, kako se učiti iz glasu Drugega« (Spivak, 1988 v Simmons, 2011, str. 160–188). Gre za potrpežljivo poslušanje, ki je vedno zavestno o neizogibnih razmerjih moči, ki bodo vedno vplivala na raziskovalkina opazovanja in jih lahko obravnavamo le z zavedanjem lastne pozicioniranosti (McConnell in Smith, 2019, str. 119).

V nadaljevanju opišem nekaj izbranih vidikov refleksije raziskovalnega procesa z namenom, da postanejo moje izhodiščne predpostavke in nameni, pozicioniranost do raziskovanega ter neizogibna razmerja moči, ki so vplivali na zbiranje in analizo podatkov, čim bolj transparentni.

Izhodiščne predpostavke

Za raziskovanje izkušenj z dovoljenji za prebivanje in iz tega statusa izhajajočih pravic sem se odločila, ker sem med delom kot socialna delavka opazila, da so eksistencialne in duševne stiske priseljenk, državljanek tretjih držav, tesno povezane z migracijsko politiko, širšo slovensko zakonodajo in administrativnimi postopki. Zakon o tujcih (2023) in Zakon o socialnem varstvu (2007) sem uvidela kot normalizirano in legalizirano diskriminacijo nedržavljanek. Ljudem brez dovoljenja za stalno prebivanje ta zakona namreč omogočata pravico do prebivanja in socialnih pravic le delno, začasno in le pod zelo restriktivnimi pogoji, ki so ljudem pogosto nejasni ali pa nedostopni. Hkrati pa sem tudi prepoznala razkorak med deklarativno zagotovljenimi pravicami priseljenkam z dovoljenji za prebivanje (dostop do zdravstva, delavskih pravic itd.) in težavami v dostopu v praksi. V vlogi socialne delavke sem se v sodelovanju z udeleženkami raziskave, ki jih migracijska politika v RS opredeljuje kot »tujke iz tretjih držav«, srečevala z omejitvami temeljnih človekovih pravic. Začela sem se zavedati, da moje delo kot socialna delavka, ko je vpeto v neproblematizirane migracijske politike, pomeni vpetost v strukturno nasilje (Zorn, 2023; Lorenz, 2014; Humphires, 2004). Skupaj z udeleženkami smo pogosto iskale možnosti za reševanje njihovih stisk ne zgolj individualno in partikularno, temveč smo poskušale razumeti kakšne družbene okoliščine jih proizvajajo, na katere skupine ljudi vplivajo, kje so strukturni izvori teh stisk itd. Tako so se pojavile prve ideje za sistematično raziskovanje njihovih izkušenj.

S tem, ko sem z udeleženkami raziskave preživljala čas tudi izven službenega časa kot prijateljica, sem želela izstopiti iz socialno-delovnega profesionalnega kolesja omejenosti službenih nalog ter individualiziranega obravnavanja družin, vključenih v »programe socialne vključenosti marginaliziranih skupin«. Moje službeno zagovorništvo je bilo omejeno na službene ure, na sodelovanja z drugimi »strokovnjakinjami« iz upravnih enot, centrov za socialno delo, šol, zdravstva, ki delujejo znotraj diskriminatorne zakonodaje. Pogosto v odsotnosti zagovorništva do enakega dostopa do pravic in javnih socialnovarstvenih storitev omogočajo le pokroviteljski dostop do nadomestnih socialnih pravic. Pri tem mislim npr. na nekatere storitve in programe nevladnih organizacij, ki so namenjene »ranljivim« in »socialno-

izključenim« skupinam pod določenimi pogoji, ki jih določajo program oz. financerke. Ti programi pa si pogosto ne prizadevajo podpreti ljudi v njihovih zahtevah po polnopravnem članstvu in pravicah, ki so dostopne državljanke RS in EU. Preizkušanje, kako naj udeležanim profesionalno etiko socialnih delavk, ki nam narekuje, da si prizadevamo za socialno pravičnost, me je vodilo k neformalnemu povezovanju z ljudmi. Pri prijateljevanju sem želela podpreti spontano nastale vzgibe kolektivnega povezovanja pri artikuliranju izkušenj neenakosti in zanikanja pravic ter učenje iz samozagovorništva ljudi, katerih zanikanje pravic je sprejeto kot naravno dejstvo delovanja družbe.

Etične dileme

Želela sem ponuditi platformo zgodbam udeleženk raziskave, da se o stiskah, ki bi se jim s spremembo zakonodaje lahko izognile, čim več ozavešča. Nisem pa vedela, kako se tega lotiti v raziskavi, da dvojni vlogi prijateljice in socialne delavke dodam še vlogo raziskovalke. Nisem želela biti nespoštljiva in podcenjevati eksistencialne stiske udeleženk ter jih narediti zgolj predmet raziskave in s tem poglobiti njihovo neenakost. Najpomembnejše se mi je zdelo, da do stisk družin ravnam proaktivno, v sodelovanju z njimi in glede na njihov mandat, ki so mi ga podale kot socialni delavki (kar je pomenilo, da sem dala prednost njihovim potrebam in željam na ravni posameznic in družin). Hkrati pa sem ob razmahu čakalnih vrst na upravnih enotah in strožjih pogojih za pridobivanje dovoljenj za prebivanje kot osebno in poklicno etično nalogo dojemala prizadevanje po deindividualiziranju stisk, ki so posledica teh pogojev in čakalnih list. Preko izkušenj teh stisk sem želela odpreti načrtne in nenačrtne mehanizme v delovanju družbe, ki škodujejo ljudem in se bi jim s politično voljo javnosti in odločevalk politik lahko ognile. Da ne škodujem udeleženkam raziskave mi je kot nekakšna varovalka služilo preverjanje čim več dejanj z vprašanjem: ali izhajam iz perspektive udeleženk raziskave? Želela sem vzdrževati zagovorniško držo v vsakem dejanju raziskovanja, pri čemer sem se poskušala zavedati pokroviteljskih nagnjenj, kot npr. misli, da udeleženke raziskave potrebujejo moje napotke ali prisotnost za emancipacijo. Med raziskovanjem sem si postavljala naslednja vprašanja: Kako naj delujem, da bom res spoštljivo in etično ravnala z zaupanimi izkušnjami? Kako z raziskovanjem koristiti udeleženkam in popraviti krivice? Kako se ogniti tendenc, da jih v prepletu politik dojemam kot žrtve in drugačne sebi? Kaj mi daje pravico, da govorim v imenu drugih o tem problemu? Kako moja osebna motivacija za dokončanje študija vpliva na raziskavo in življenje udeleženk? Kaj bomo storila z ugotovitvami in komu bodo na koncu koristile? Kako

moje raziskovanje vpliva na življenja ljudi (na udeleženke, na druge, name)? Kakšna bi bila razlika v raziskovanju, če bi imela sama njihove izkušnje? Kako lahko raziskujem, da raziskovanje krepí (družbeno moč za) samozagovorništvo udeleženk raziskave za zahtevanje raziskovanih pravic (pravice do stalnega prebivanja in socialnih pravic)?

Povezovanje z udeleženkami raziskave – trojna vloga

Za zbiranje podatkov mi je bilo smiselno slediti logiki sodobne kritične etnografije, ki predlaga, da se raziskovalka »potopi« v dejansko izkušnjo raziskovanega. Ko postavi svoje lastno bitje v kontekst raziskovanega, lahko celostno in intuitivno dojema bistvo tistega, kar raziskuje, ter lahko čuti in razume raziskovano kot kompleksno resničnost (McConell in Smith, 2019, str. 114). Pri tem pa je namesto pridobivanja znanj o ljudeh v ospredju povezovanje z ljudmi (McConell in Smith, 2019, str. 114).

Da razumem, kako njihove izkušnje s pridobivanjem dovoljenj in socialnimi pravicami vplivajo na življenje in da je lahko raziskovanje koristno za reševanje njihovih stisk in odstiranje mehanizmov zatiranja, se mi je zdelo nujno vzpostaviti poglobljen odnos. Ampak pogosto sem bila v dilemi, kako v poglobljenem odnosu navigirati med tremi vlogami – kot socialna delavka, raziskovalka, prijateljica, saj so se med raziskovanjem z delno udeležbo te vloge prepletale. Z udeleženkami raziskave sem v njihovem vsakdanjem življenju sodelovala prvotno v vlogi socialne delavke in prijateljice, vloga raziskovalke jima je bila podrejena. Hkrati pa sem se zavedala neenakovrednih razmerij moči v odnosih, v vlogi socialne delavke in raziskovalke, o čemer pa smo se tudi pogovarjale.

Samo raziskovanje je bilo učenje, kako delovati z lastnimi omejitvami ponotranjenega in normaliziranega rasizma (etnocentrizma, pokroviteljstva, viktimizacije) v vlogi socialne delavke in raziskovalke ter ga razgraditi. Raziskovanje je bilo tudi proces, kako se učiti ponižnosti in enakovrednosti v raziskovanju, kljub temu, da smo vse udeležene v odnosu med raziskovalko/socialno delavko in udeleženkami/uporabnicami pogosto občutile ponotranjene neenake pozicije moči. Mislim, da mi je kontinuiran stik v obdobju enega leta in osmih mesecev omogočal »učenje, kako se učiti« poslušati ljudi v stiskah, uporabnice socialnega dela (Spivak, 1988 v Simmons, 2011, str. 160–188). Potrpežljivo sem se tudi učila, kako znanje ljudi po izkustvu vključiti v pisanje zapisov iz opazovanja in teoretiziranja zapisov na nepokroviteljski način. Pri tem me je zanimalo, kako preseči težnje, da je izkustveno znanje sprejeto le

deklarativno, temveč, da je ključno pri razvijanju pristopov in metod socialnega dela. Večkrat sem npr. opazila, da razmišljam pokroviteljsko. Med raziskovanjem sem se zalotila večvrednih, pokroviteljskih misli, da sama bolje razumem globalne ekonomske in politične mehanizme zatiranja, ker o njih berem raziskave, teoretična dela, se udejujstvijem aktivistično. Počasi sem razumevala različne pozicije moči. Če udeleženke raziskave zaradi eksistencialnih kriz tolerirajo kršitve pravic in delajo kot »nekvalificirane« delavke v zelo slabih pogojih ter želijo v obdobju eksistencialni kriz samo zaščititi sebe in svoje članice družine, ne pomeni, da ne razumejo širših družbeno-zgodovinsko-političnih mehanizmov izkoriščanja ter da se do njih ne opredeljujejo kritično. Od udeleženk sem se npr. naučila, da uveljavitev in zahtevanje socialnih ter delavskih pravic, ko imaš negotov nedržavljski status, ki ti ga lahko vsak trenutek vzamejo, ni tako preprosto, kot se zdi na papirju. Npr. uveljaviti pravico do zamenjave delodajalca z začasnim dovoljenjem ni tako enostavno izvesti v praksi, saj predstavlja veliko grožnjo izgona in kriminalizacije, izpostavljenost negotovosti in eksistencialnim stiskam za celo družino.

Tudi v vlogi socialne delavke sem v teh socialnodelovnih odnosih z udeleženkami raziskave vzpostavila prijateljski odnos, ki je obšel načela »profesionalne distance«. Izogibala sem se »profesionalizma«, ki je distanciran do ljudi in jih ohranja v vlogi »uporabnic« ter odvzema ljudem družbeno moč, ko implicitno krepi popravljalski, nadzorovalski, upravljalški, pokroviteljski diskurz (Slade, 2009, str. 121). Curtis in Hodge (v Slade, 2009, str. 121) trdita, da je več možnosti za škodo ljudem, če v socialnovarstvenih poklicih vztrajamo pri rigidni profesionalni distanci kot pa pri tveganjih fleksibilnih profesionalnih meja. Flaker (2020b) meni, da je prijateljstvo pomembno v socialnem delu in da se ga ni treba sramovati ali ogniti. Nič ni narobe, če se z uporabnico spoprijateljimo, nasprotno, to je lahko močan vir sodelovanja. V nekaterih situacijah je to sploh glavni način, kako lahko nekaj konkretnega skupaj s človekom zares naredimo (Flaker, 2020b). Če delovni opisi nalog socialnih delavk ne dopuščajo možnosti za etične odzive v okrnjenih formalnih odnosih v socialnih storitvah, morajo socialne delavke svojo zavezanost etiki udejanjiti tudi tako, da te predpisane odnose presežejo. Zavestno preseganje profesionalnih meja lahko v nekaterih primerih njihovim uporabnicam povrne oz. ohranja dostojanstvo, spoštovanje in dostojne življenjske razmere (Slade, 2009, str. 121). To preseganje profesionalnih nalog je tudi v našem odnosu vključevalo kršenje »pravil« delovanja nevladne organizacije, zagovorništvo in prijateljsko povezovanje na različne načine pri skupnem iskanju rešitev.

Pozicije družbene moči v odnosih med raziskovanjem

Pri raziskovanju sem se zavedala različnih vlog v raziskovanju in družbene moči, ki jo te vloge reproducirajo. Po Wolf (1993, str. 2) se družbena moč v raziskovanju reproducira v treh medsebojno povezanih dimenzijah: razlike v moči zaradi različnih družbenih položajev raziskovalca in tistih, ki jih raziskuje (rasa, razred, etnična skupina, življenjske priložnosti, državljanstvo itd.), moč, ki pride do izraza med samim raziskovalnim procesom, in moč, ki se izrazi v procesu interpretacije oz. pisanja o ljudeh.

Na oblikovanje raziskovalnih vprašanj in interpretacijo podatkov je vplivala moja večplastna pozicioniranost. Očitno je bilo, da glede na raziskovalno temo pripadam privilegirani skupini, državljanke RS, moj dostop do delavskih in socialnih pravic je stabilen, moja pravica do bivanja ni začasna in vezana na zaposlitveni status ali prihodke. Imam dostop do polnega obsega socialnih pravic, ki mi zagotavlja ekonomsko varnost v primeru brezposelnosti, oviranosti, brezdomstva itd. Tudi glede na zaposlitev, vrsto dela, dostopnost izobrazbe, razmerje prihodki-odhodki glede na osnovne stroške, finančno stabilnost, količino prostega časa, podporo socialne mreže itd. ocenjujem, da se v grobem razlikujem od udeleženk raziskave in pripadam »boljšemu« oz. stabilnejšemu socialno-ekonomskemu razredu. Glede na te razlike raziskujem skupino, ki ji glede na pravni državljanski status ter socialno-ekonomski status ne pripadam. Zdelo se mi je, da se moramo za enakovredno sodelovanje transparentno pogovarjati o neenaki poziciji oz. družbeni moči, tako, da smo se o razliki med statusi med udeleženkami raziskave in mano med raziskavo tudi pogovarjale (npr. o mojem zaslužku, finančni stabilnosti, izobrazbi, pravicah, ki jih imam kot državljanka RS itd.). To pa je hkrati prispevalo k raziskovanju teme razlikovanj v dostopu do pravic med državljanke in nedržavljanke.

Med raziskovanjem sem se vselej zavedala različnega pomena raziskovane teme za moje življenje in življenje udeleženk raziskave ter na pozicije moči, ki izhajajo iz tega. Za njih so bile teme eksistencialnega pomena in jim povzročale vsakdanje eksistencialne in duševne stiske. Teme raziskovanja so vplivale na njihove življenjske razmere in potek njihovega življenja in njihovih otrok, zame pa je bila tema pomembna zgolj zaradi raziskave, ki ne vpliva na moje življenjske razmere in potek življenja. Do neke mere sem se tudi osebno povezala z ljudmi, tako da sem bila tudi čustveno vpletena. A zaradi dolgotrajnih in zapletenih upravnih postopkov pridobivanja dovoljenj za prebivanje in ovir pri dostopu do socialnih in delavskih pravic vsekakor nisem doživljala takih stisk kot udeleženke raziskave. Jaz nisem doživljala straha, da se bo moja

hčerka poškodovala ali zbolela, ko nima osnovnega zdravstvenega zavarovanja. Nisem doživljala ponižanja in depresije zaradi ustrahovanja v zaposlitvi, ki jo moram obdržati, če želim obdržati dovoljenje za prebivanje mojih sinov v državi, kjer so vključeni v šole in skupnost. Redko sem doživljala pokroviteljske in poniževalne odzive, ko še nisem razumela administrativnih navodil pri uveljavljanju subvencije vrtca, otroških dodatkov, oddaje prošenj za dovoljenje itd. Nisem doživljala paničnih napadov in čirov na želodcu zaradi nenehne negotovosti in grožnje izгона iz doma, službe in šol, kot so jih npr. v času raziskovanja doživljale udeleženke raziskave.

V procesu interpretacije in izbora glavnih tem za predstavitev ugotovitev sem poskušala izhajati predvsem s perspektive udeleženk raziskave, iz njihovih opredelitev, njihovih analiz izkušenj, njihovih poudarkov, kaj je najpomembnejše in kaj manj pomembno. Vendar sem opazila tendenco, da sem, ko sem ugotovitve začela povezovati s teorijo, nekatere ugotovitve, ki so v literaturi bolj poudarjene oz. alarmantne, izpostavila, četudi jih udeleženke niso toliko poudarjale. Ko sem to ozavestila, sem se poskušala vrniti nazaj na perspektivo udeleženk raziskave in njihove opredelitve, pri čemer so mi pomagali zapisi izjav udeleženk raziskave. Pri prebiranju zapisov dogajanja sem se vselej zavedala, da so to zapisi selektivnega spominjanja. Nekatero izjavo, dogodke, izkušnje sem opisala bolj podrobno kot druge. Zaradi dolgotrajnega opazovanja z udeležbo sem imela več možnosti preveriti na terenu, pri udeleženkah raziskave, katere izkušnje so udeleženkam najbolj pomembne in katere so pomembne meni. Npr. udeleženke raziskave so vsakodnevno opozarjale na dolgotrajnost postopkov pridobivanja dovoljenj za prebivanje in na restriktivnost pogojev za pridobivanje dovoljenj, tako, da sem to v analizi gradiva izpostavila kot najbolj pomenljive izkušnje.

Uporabnost ugotovitev

Med raziskovanjem sem se spraševala o smiselnosti raziskovanja, če je cilj in končni rezultat le akademski tekst, ki ga bo prebrala le peščica ljudi. Za vzor sem imela v mislih namig nekaterih avtorjev kritične etnografije, kako se lahko z etnografskim raziskovanjem ognemo zatiralski kolonialistični logiki migracijske politike in razlikovanja med državljkami in nedržavljkami. Bejarano in drugi (2019, str.137) predlagajo raziskovanje, pri katerem ekskluzivni akademski teksti niso cilj etnološkega raziskovanja, temveč politično povezovanje v skupnosti, ki opozarja na strukturne mehanizme kršenja pravic ljudi. V tej raziskavi je neposreden cilj zgolj tekst,

vendar smo med raziskovanjem začele vzpostavljati tudi prijateljstva in solidarnost med ljudi s podobnimi izkušnjami. Sam proces raziskovanja je vzpodbujal izražanje individualnih izkušenj zatiranja v skupini, kar je vzpodbudilo proces kolektivne artikulacije izključevanja iz dostopa do pravic in strukturnega nasilja. Z udeleženkami raziskave smo začele razmišljati, kako nadaljevati s procesom kolektivnega artikuliranja izkušenj o zatirajočih učinkih migracijske politike, kako o problematiki ozaveščati javnost in kako se povezovati z drugimi skupinami, ki se aktivistično in samozagovorniško organizirajo.

4. Analiza etnografskega gradiva

4.1. »Ko pridete na vrsto, boste dobili informacije.« – negotovost v dolgotrajnih, netransparentnih in zapletenih upravnih postopkih podaljševanja dovoljenj za prebivanje

Pregled izkušenj življenja z dovoljenjem za začasno prebivanje udeleženk raziskave kaže, da največ socialno-ekonomskih in psihičnih stisk povzroča negotovost zaradi dolgotrajnih, netransparentnih in zapletenih administrativnih postopkov za podaljševanje dovoljenj za prebivanje.

Vse udeleženke so v času raziskovanja čakale na izid vlog za podaljšanje dovoljenj za začasno prebivanje ali pridobitev dovoljenj za stalno prebivanje več kot devet mesecev. V času čakanja v negotovosti glede izida njihovih vlog je bila v mislih udeleženk raziskave vsak dan vseprisotna grožnja izgube pravnega statusa, ki pomeni izgubo vseh pravic v RS. Zavrnjena vloga za dovoljenje za začasno prebivanje za katerokoli članico družine je pomenila izgubo možnosti življenja, dela in izobraževanja v RS, in deportacijo v matično državo, kjer udeleženke raziskave niso imele več pogojev za dostojno življenje (niso imele več stanovanj, sorodnikov, pri katerih bi lahko živele, zaposlitvenih možnosti, šol za otroke s »posebnimi potrebami«, možnosti prejemanja invalidnine itd.). V RS bi morale pustiti vse, kar so si v letih življenja tu ustvarile (dom, delo, socialno mrežo, izobraževanje...). Dvema udeleženkama raziskave, ki se je to zgodilo, sta v RS ostali ilegalno, brez pravic in z nenehno grožnjo kriminalizacije ter deportacije za vso družino.

Izkušnje udeleženk raziskave z dolgotrajnimi, netransparentnimi in zapletenimi postopki za pridobivanje dovoljenj za prebivanje na upravnih enotah sem združila v tri sklope:

- a) izzivi pri dostopu do informacij o statusu svojih vlog;
- b) izzivi pri razumevanju in izpolnjevanju vseh pravnih pogojev za dovoljenja za prebivanje;
- c) dolge čakalne vrste in počasnost obravnavanja prošenj za pridobitev dovoljenj za prebivanje.

a) Izzivi pri dostopu do informacij o statusu svojih vlog

Glavna ovira za udeleženke raziskave pri pridobivanju oz. podaljševanju dovoljenj za prebivanje je bila pomanjkanje informacij o statusu svojih vlog oz. vlog svojih družinskih članic in

neodzivnost zaposlenih na upravnih enotah. Povratnih informacij o statusu svojih vlog niso dobile, če so po telefonu poklicale upravno enoto (oddelek za tujce), če so pisale na elektronsko pošto sprejemne pisarne ali direktno svojim referentkam in zelo pogosto tudi na obisku oz. rezerviranem sestanku na upravnih enotah (če njihova referentka ni bila takrat na delovnem mestu). Udeleženske raziskave so več mesecev v negotovosti čakale na odziv po navadni ali elektronski pošti o statusu svojih vlog. Možnosti, da bi preverile, če je vloga v obravnavi, če je potrebno vlogo dopolniti ali npr. če so vlogo in dopolnitvena dokazila sploh prejeli, niso imele. Le redke referentke na upravnih enotah so odgovorile na elektronsko pošto, skoraj vse udeleženske raziskave so o statusu svojih vlog izvedele preko pisnega poziva o dopolnitvi vloge. Da so prejeto vlogo na upravni enoti vnesle v sistem in jo pričele obravnavati je pri vseh udeleženkah trajalo več kot dva meseca. Po tem so bile pozvane, da vlogo dopolnijo z novimi dokazili, saj so stara v tem času zastarela (tekoče plačilne liste, bančni izpiski, veljavno potrdilo o nekaznovanosti, nova zdravstvena zavarovanja itd.). Le tako so izvedele, da je njihova vloga v obravnavi. Ta zahtevana dokazila so nato poslale na upravno enoto po pošti v dopolnitev vlog, nato pa so v negotovosti spet več mesecev čakale na povratne informacije o nadaljnji obravnavi njihovih vlog.

Družina R. je npr. prošnja za podaljšanje dovoljenj za začasno prebivanje za vse svoje članice oddala v avgustu 2023. Že v novembru 2023 so začele poizvedovati o statusu svojih vlog, saj niso prejele nobene povratne informacije, kaj se dogaja z njihovimi vlogami. Na elektronska sporočila, poslana na Upravno enoto Ljubljana, se nihče ni odzival, nihče ni dvigoval telefona, na termin za sestanek v živo je bilo potrebno čakati dva meseca oz. sistem naročanja zaradi prenove sploh ni deloval. R. je čakala več kot osem ur v vrsti pred upravno enoto, da je dobila informacijo, da je bil poziv poslan po pošti, da naj počakajo. Poziva ni bilo, kasneje so ugotovile, da je bil izgubljen na pošti. Na ta poziv so, kot jim je bilo naročeno, čakale dva meseca, nato pa je R. poslala sina na upravno enoto, da prosi za pomoč. O neodzivnosti njihovega referenta je povedala:

Sin je čakal cel dan, da je dobil številko in e-mail od našega referenta. So rekli naj se obrnemo na njega, on nam bo povedal, kako daleč je postopek z našimi dovoljenji. Ga kličemo že dva tedna, pišemo e-mail... Nič odziva...

(R., osebni pogovor, marec 2024)

V aprilu 2024 je ob mnogih obiskih upravne enote in pritiskih na referentke R. nato dobila nov poziv k dopolnitvi k svoji vlogi, vlogi moža ter svojih sinov. Poslale so vsa dokazila. Čez dva meseca so prejele nov poziv in spet so v dveh tednih uspele poslati nova dokazila (nove plačilne liste, nove pogodbe o zaposlitvi, overjen prevod rojstnih listov, potrdila o nekaznovanosti itd.). Nato je spet minil en mesec brez povratne informacije. R.-jin sin H. je vsak dan hodil na upravno enoto, čakal v vrsti po več ur, da bi ujel njihovega referenta in ga povprašal o statusu njihovih vlog. Konec junija 2024 mu je uspelo govoriti z njim. Zatrjeval je, da novih dokazil še ni prejel, čeprav so jih poslali priporočeno po pošti in po elektronski pošti. H. mu je takrat izročil vsa zahtevana dokazila in referent mu je obljubil, da še isti dan pokliče R., da potrdi, da je vloga popolna. Čez dva tedna so še zmeraj čakale na ta klic, R.-jin mož je obupano ponavljal, da še zmeraj čakajo v negotovosti, kaj bo z njihovimi dovoljenji in življenjem v Sloveniji:

Nimamo kaj, nihče nam nič ne sporoči... že deset mesecev čakamo... ne vem, kdaj bom zvedel, če je vse ok, kaj jim še manjka, da prejmemo dovoljenje... Naš referent je že dva tedna nazaj obljubil, da nas pokliče čez en dan. Sin gre zdaj vsak dan na Tobačno, čaka v vrsti več ur, da pogleda, če naš referent dela. Ampak ga ni bilo... zdaj lahko samo čakamo... če gremo tja, bodo rekli, počakajte, da boste na vrsti, da vas referent pokliče.

(G., osebni pogovor, junij 2024)

Zaradi stavke na upravnih enotah po Sloveniji, vključno z Oddelkom za tujce na Upravni enoti Ljubljana, se je način komunikacije z osebjem glede splošnih informacij o postopkih ter o konkretnem stanju vlog v času od marca do julija 2024 spreminjal. O tem pa javnost in vlagateljke prošenj niso bile obveščene. Veliko stresa je povzročil tudi sistem naročanja na sestanke v živo, ki se je zaradi spremembe digitalnega informacijskega sistema naročanja in zaradi stavk spreminjal. V januarju in februarju 2024 sistem naročanja (prek spleta in po telefonu) ni deloval, kar pomeni, da vlagateljke tri tedne niso mogle rezervirati termina za osebni sestanek o statusu svoje vloge oz. za oddajo vloge. Ko je nov sistem naročanja pričel delovati, je bila možnost naročanja na termin zgolj dva meseca vnaprej. Ta dva meseca čakanja na prvi možni termin sestanka z referentko pa je udeleženkam negotovost in stres le povečal. Imele so možnost, da čakajo v vrsti pred upravno enoto, brez naročenega termina, kar pa je včasih pomenilo, da so čakale več kot osem ur in niso prišle na vrsto. Ali pa so prišle na vrsto, vendar njihove referentke ni bilo, tako, da niso dobile konkretnih informacij o statusu svojih vlog.

O stresu ob poskušanju rezervacije termina za osebni sestanek na Upravni enoti Ljubljana v februarju 2024 je pripovedovala F. Želela je pogovor v živo z referentko, saj v dveh mesecih od oddaje ni prejela nobene povratne informacije glede svoje vloge za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje. V tem času je bila brez prijave bivališča in zdravstvenega zavarovanja. Ko se je poskušala naročiti na termin, je naletela na vrsto težav, ki jih je takole opisala:

Kliknem na spletno stran za naročanje na termin na Tobačni... ne dela... kličem tja... pravijo, da trenutno prenavljajo sistem naročanja... bo naslednji teden deloval, naj poskusim takrat... poskusim čez en teden, še kar ne dela... Poskusim čez en teden, sistem dela, a ni terminov. Kličem na informacije, pravijo, da so vsi termini zasedeni, novi bodo objavljeni čez en teden... Tako meseci tečejo... nas pa skrbi... živim ilegalno, nimam prijavljenega bivališča, nimam zavarovanja, imam dva otroka in multiplo sklerozo. Kaj če zbolim? Kaj če me ustavi policija? Težko verjamem, da se nič ne da narediti, da nihče ne ukrepa, da bi uredili delovanje upravnih enot.

(F. skupinska razprava v dnevnem centru, februar 2024)

V maju in juniju 2024, v času stavk na upravnih enotah v RS, je sistem naročanja postal brezpredmeten in Upravna enota Ljubljana je izvrševala samo nujne postopke (npr. dovoljenja za dojenčice, mednarodne prevoznike, zdravstvene delavke; prevzem dovoljenj). Vprašanj o statusu vlog tujk niso sprejemali. R. je opisala svojo frustracijo, ko je zaman čakala pred upravno enoto, da bi pridobila informacije o statusu svojih vlog:

Po treh urah čakanja v vrsti sem vprašala: A lahko nekaj vprašam glede statusa vize za mojo družino? Pa so rekli, vprašaj lahko, ko bo konec štrajka. In vprašam: Kdaj bo to? So rekli: Vprašaj Goloba... Nato so spet ponovili: »Ko pridete na vrsto, boste dobili informacije, vsak zaposleni ima gore vlog.«

(R., osebni pogovor, junij 2024)

b) Izzivi pri razumevanju in izpolnjevanju pravnih pogojev za dovoljenje za prebivanje

Udeleženske so se soočale s stresnimi izzivi med izpolnjevanjem strogih pogojev za podaljšanje dovoljenj za prebivanje. Pogosto niso razumele vseh specifičnih zahtev, ki so pogoj za pridobitev dovoljenja, kar je oviralo njihov napredek v postopku pridobivanja dovoljenj. Četudi so splošne informacije o vlogah in obveznih prilogah dostopne na spletni strani Urada vlade RS za oskrbo

in integracijo migrantov, ima vsaka družina svoje specifične okoliščine. Podrobne informacije o obveznih prilogah za vse specifične situacije pa niso javno dostopne oz. so dostopne samo preko pravnih besedil pravilnikov in zakonov (npr. informacije, da osemnajstletni sin potrebuje izpisek iz matične knjige iz matične države, da je samski; da na računu vlagateljice ne sme biti deficita; kako se šteje regres in božičnica za seštevane zadostnih denarnih sredstev itd.). Pogoji za pridobitev dovoljenj so se vsaki vlagateljici izkazali kot nejasni. Nerazumevanje zaradi jezikovnih ovir je vplivalo, da niso vedno razumele vseh pogojev in podrobnosti o zahtevanih dokazilih, ampak to ni bil glavni razlog za nejasnost. Razen samih prošenj za izdajo dovoljenj so bile informacije na spletni strani in na upravnih enotah samo v slovenščini in angleščini, ne pa v drugih jezikih, ki jih govori veliko priseljenc (npr. bosansko-srbo-hrvaški, albanski, turški, makedonski, ruski, ukrajinski jezik).

Zaradi dolgotrajnosti postopkov in čakalnih vrst so udeleženske raziskave nekatera zahtevana dokazila morale ponovno pridobiti iz matičnih držav vsake tri mesece, jih sodno prevesti in poslati na upravno enoto kot dopolnitev k svoji vlogi za pridobitev dovoljenja. Dokazila, kot so potrdilo o nekaznovanosti, potrdilo o zakonski zvezi ali samskem stanu in rojstni listi, so veljavna le tri mesece. A. in F. sta stres in finančne obremenitve teh nenehnih dopolnitev vlog v postopku pridobivanja dovoljenja za prebivanje zase in za svoje hčerke oz. sinove takole opisali:

Že tretjič smo mogli dobiti potrdilo o nekaznovanosti, rojstnem listu sina in matičnem listu o poroki iz Prištine, ker vsake tri mesece rabijo nova potrdila. Zamisli si, vsakič mora iti en prijatelj, ki smo ga pooblastili, v Prištino, potem nam ta original papir pošlje, mi ga original sodno prevedemo. A veš koliko denarja gre za to... Zdaj v aprilu smo dali za vse skupaj za ta potrdila in izpiske iz matičnega registra okoli 500 evrov. Pa če bo šlo tako počas, bomo mogli čez nekaj mesecev spet vse ponoviti...

(A., osebni pogovor, april 2024)

Že komaj shajamo z moževo plačo, zdaj sem pa dvakrat mogla v Skopje in Tetovo po papirje... samo za eno pot pride več kot 100 eur, potem pa moreš še dati kaj uslužbencem na matičnem uradu, pa še sodno moraš prevesti, na list je to 40 eur...

(F., osebni pogovor, marec 2024)

Veliko stresa in negotovosti so povzročile nejasnosti v zvezi z dokazovanjem »zadostnih sredstev za preživljanje«, saj referentka, ki obravnava vlogo, v pregled sredstev vzame tekoči

mesec obravnave in pa zadnjih šest mesecev. Ampak zaradi dolgih čakalnih vrst, nepredvidljivega časa čakanja na povratno informacijo in neodzivnosti referentk vlagateljice niso vedele, za katerih sedem mesecev bodo referentke preverjale zadostna sredstva. To je bil za vse udeleženske raziskave pomemben podatek, saj so se njihova finančna sredstva gibala na meji cenzusa (četudi je družina prejemale dve plači).

V. in A. je dokazovanje, da imajo zadostna sredstva za preživljanje v postopku pridobivanja dovoljenj za stalno prebivanje zase in za sina, povzročilo veliko skrbi. V času bolniškega staleža, ko je bil V. poškodovan in je prejemal le 80 % plače brez nadur, mu je na njegovo prošnjo šef nakazal višjo plačo, ker je vedel, da z nadomestilom plače ne bodo dosegali cenzusa za »zadostna sredstva za preživljanje«. Šef mu je nakazal tudi visok regres in božičnico, ki pa mu ju je mogel V. čimprej vrniti. Ko je že mislil, da je vloga zaključena, saj mu je referentka potrdila, da ima vsa potrebna dokazila, ki so pogoj za dovoljenje, je denar dvignil iz računa in ga vrnil šefu. A čez en mesec je dobil poziv, da ne zadostujejo pogojem, ker imajo na računu deficit. Z nasvetom svetovalk v Delavski svetovalnici je poskušal prikazati zadostna sredstva. Negotovost glede teh pogojev in izida njihov vlog opiše A. takole:

Če bi vedela, da ne smemo imeti minusa na računu, ker ti sicer zavrnejo prošnjo za vizo, seveda bi pazil, pa še nekaj mesecev ne bi dvignil denar... Tako pa nisva vedela, to ni vedela niti gospa iz Delavske svetovalnice, tako, da smo spet morali čakati, da smo po dveh mesecih dobili poziv, da nimamo pogojev... spet sva si sposodila denar, ga položila na račun, starši so napisali izjavo, da je to njihova pomoč... in zdaj čakamo spet... da vidimo, če bo šla viza skoz ali ne... spet bomo v stresu čakali na odgovor...

(A., osebni pogovor, februar 2024)

Tudi na življenjske razmere družine B. je močno vplival pogoj dokazovanja zadostnih sredstev za preživljanje pri pridobivanju dovoljenj za prebivanje. B.-jina devetletna hčerka C. je zaradi nedoseganja »zadostnih sredstev za preživljanje« svojih staršev od 2019 naprej živela brez dovoljenja za prebivanje v Sloveniji. Ko je njena mama uspela pridobiti enotno dovoljenje za delo in prebivanje ter zaposlitev, se je zdelo, da bo C. brez težav pridobila dovoljenje za začasno prebivanje. Oba starša sta imela dovoljenje za prebivanje, oče M. je imel dovoljenje za stalno prebivanje, oba starša sta prejemala minimalno plačo. A ravno v tem času je oče dobil sporočilo o izredni odpovedi, tako, da sta B. in M. spet v strahu kalkulirala, če bo C.-jina vloga za začasno

prebivanje odobrena. Med tedenskimi obiski pri njih doma sem takole zapisala B.-jine skrbi v dnevniku:

Končno se je B. umirilo življenje, razen C. imajo vsi legalen status, imajo dve plači, tako, da imajo dovolj sredstev za osnovne potrebe (hrano, stroške za stanovanje, avtobusni prevoz). A spet jih skrbi, da ne bodo zadostovali pogojem za pridobitev dovoljenja za začasno prebivanje, združitve družine za hčerko C. Oče M. je namreč dobil pismo, da je delodajalec sprožil postopek izredne odpovedi, saj mu zaradi invalidnosti niso uspeli najti ustreznega delovnega mesta. To pomeni, da se bo njihov dohodek znižal na približno 1400-1500 evrov, kasneje še na 1300-1400 evrov. Štiričlanska družina od 1. 4. 2024 potrebuje 1459,50 evrov sredstev na mesec kot pogoj za pridobitev dovoljenja za začasno prebivanje za združitve družine za otroke ali partnerje. Skrbi jih, kdaj bo C.-jina vloga prišla na vrsto. Če bo referentka v seštevek sredstev vzela mesec, ko sta B. in M. dobila regres in ima M. še nadomestilo plače, bo C. dobila dovoljenje; če bo referentka v pregled vzela obdobje, ko bodo njihovi prihodki pod 1400 evrov, bo C. še naprej ostala brez dovoljenja za prebivanje. (zapis v dnevnik, maj 2024)

c) Dolge čakalne vrste in počasnost obravnavanja prošelj za pridobitev dovoljenj za prebivanje

Pomanjkanje informacij, komunikacijski zlom oz. splošen kolaps delovanja upravnih enot v času stavk upravnih enot v Sloveniji od marca do julija 2024 so povzročili večmesečne zamude že tako dolgotrajnih postopkov pridobivanja dovoljenj za prebivanje za državljanke tretjih držav. Večmesečno čakanje na povratne informacije in podaljševanje čakanja na izid vlog brez določenih časovnih omejitev sta udeleženkam raziskave občutek negotovosti glede pravice do prebivanja, dela, izobraževanja ter do osnovnih socialnovarstvenih pravic v RS ojačala in podaljšala.

V., ki v RS prebiva in dela že osem let, je pripovedoval o tem, da so vsi postopki pridobivanja za njegova dovoljenja za bivanje v teh letih bili dolgotrajni. Pravi, da je velik del teh osmih let vpet v dolgotrajne administrativne postopke pridobivanja dovoljenj za prebivanje. V tem času je bil v nenehni negotovosti, ali bo s svojo družino lahko ostal v RS, saj je moral prošnjo za podaljšanje začasnega dovoljenja oddati vsako leto. Vsako leto pa je postopek pridobivanja dovoljenja trajal vsaj šest mesecev, v letih po 2020 pa vsaj devet mesecev. V praksi je to pomenilo, da je bil v

osmih letih bivanja v RS večino tega časa vpet v administrativne postopke na upravnih enotah. Svoje izkušnje z dolgimi čakalnimi vrstami in počasnostjo obravnavanja prošenj je takole izrazil:

Zelo sem pod stresom... evo osem mesecev čakanja, osem mesecev pod stresom... delati dvanajst ur na dan v predoru nad Črnim Kalom, to je malenkost... problem je ta stres zaradi dovoljenj, ki mi krha živce že več let... odkar delam v Sloveniji, imam probleme s temi dolgotrajnimi postopki za dovoljenje, že osem let. Itak sem moral vsako leto podaljševati dovoljenje, postopek pa je trajal vedno dlje kot šest mesecev. Se pravi, da sem vseh osem let, odkar sem tukaj, vpet v te birokratske postopke, pri katerih se vedno nekaj zakomplicira, vedno nekaj manjka, vedno čakam mnogo predolgo na dovoljenje... Od tega pa je odvisno, če bo lahko moja družina preživela.

(V., osebni pogovor, maj 2024)

Tudi B.-jina družina ima izkušnje z dolgotrajnostjo postopkov na upravnih enotah. B. je v letu 2019 vložila prošnjo za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje, združitve družine s partnerjem. Ker z možem M. nista imela zadostnih sredstev za preživljanje za štiričlansko družino, je v 2020 dobila poziv, da mora v tridesetih dneh priložiti dokazila o zadostnih sredstvih, sicer bo njena prošnja preklicana. Več let je nato mislila, da živi v RS ilegalno, brez pravice do bivanja, ker se na ta odziv ni odzvala. V 2023 ji je s pomočjo socialne delavke in pravne pomoči uspelo pridobiti zaposlitev in delodajalka je podala vlogo za enotno dovoljenje za bivanje in delo. A ta vloga je bila ustavljena, saj so na upravni enoti ugotovili, da je B.-jina vloga iz 2019 še vedno »v obravnavi«. B. je za pridobitev enotnega dovoljenja najprej morala podati izjavo za umik prošnje iz leta 2019. Na odločbo o umiku prošnje iz 2019 je čakala enajst mesecev. V času čakanja je bila pod velikim stresom, ker ni vedela, koliko časa bo trajal postopek in če bo delodajalka še vedno imela delovno mesto zanjo. Te izkušnje je povzela v tej izjavi:

Točno eno leto je odkar sem podpisala pogodbo o zaposlitvi, a sem še zmeraj brez dovoljenja. Enajst mesecev je trajalo, da je Tobačna potrdila prošnjo o umiku moje vloge iz 2019. Zdaj bojo na upravni enoti v Domžalah šele lahko začeli procesirat to vlogo za enotno dovoljenje, bog si ga vedi, kdaj ga bom dobila... Če bom dobila pravočasno, da mi pogodba o zaposlitvi še velja... Pa pravijo, da Slovenija rabi delavce nujno... očitno ne dovolj, da te pustijo čakati eno leto, preden lahko začneš delati. V vsem tem času čakanja je na kocki moje

življenje in preživetje mojih otrok in moža... kje bomo živeli, od kod bomo dobili denar za preživetje, kje bodo otroci hodili v šolo, ali bo C. lahko hodila v šolo za otroke s »posebnimi potrebami« itd.

(B., osebni pogovor, januar 2024)

Tudi F. je v skupinski razpravi podelila izkušnje, kako je v času okrnjenega delovanja upravnih enot zaradi ukrepov omejevanja koronavirusa skoraj dve leti čakala na podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje. Pripovedovala je o nenadni pridobitvi dovoljenja, ko je na obisku upravne enote, na sestanku z naključno referentko, dovoljenje za prebivanje dobila v dveh tednih, ker je referentka presodila, da zaradi nosečnosti dovoljenje potrebuje takoj:

Vsak ti reče drugače... najprej so rekli, da nimamo kaj, moraš počakati... smo pooblastili svetovalca v Delavski svetovalnici, da je on vodil moj postopek... pa se ni nič premaknilo... nato sem v osmem mesecu nosečnosti šla sama na Tobačno, pa se me je usmilila ena referentka, ki je videla, da sem visoko noseča... pol sem pa v dveh tednih dobila podaljšano dovoljenje za začasno prebivanje... Dva tedna preden sem rodila... prej so pa vsi rekli: »ja, žal... ne da se hitreje, morali boste počakati, zakon je zakon, vrsta je vrsta...«, pol sem pa v dveh tednih dobila podaljšano dovoljenje.

(F., skupinska razprava, december 2023)

4.2. »Doktor je rekel, naj se neham nervirati.« – negotovost, ki škoduje zdravju

Negotovost v postopkih pridobivanja dovoljenj za prebivanje zase in za svoje družinske članice na upravnih enotah zaradi njihove dolgotrajnosti, netransparentnosti in zapletenosti je v življenju udeleženk raziskave potencirala grožnjo izgube dovoljenj za prebivanje in deportacije. To grožnjo pa so doživljale kot glavnega povzročitelja poslabšanega psihičnega in posledično tudi fizičnega zdravja. Nenehna negotovost glede izida prošenj za dovoljenje in negotovost glede življenjskih razmer v prihodnosti je poslabšala njihovo zdravje tako, da jim je povzročala oz. poslabšala psihične stiske, kot so stres, pregorelost, anksioznost, depresija. Te pa so posledično krhale tudi njihovo fizično zdravje (čiri na želodcu, problemi s ščitnico, spanjem, poslabšanje gibalnih sposobnosti zaradi neaktivnosti, povišan krvni sladkor itd.).

R. je stres in frustracijo zaradi neodzivnosti upravnih enot o statusu njihovih vlog ter enajstmesečne negotovosti glede izida prošenj za dovoljenje za začasno prebivanje za članice njene družine povzročal občutek pregorelosti, anksioznosti in depresije. Ti občutki, ki jih je zaupala v spodnji izjavi, so povezani s skrbmi za svojo družino glede načrtov za prihodnost, glede osnovnih življenjskih potreb (za delo, stanovanje, nadaljevanje šolanja):

Samo živciram se in razmišljam cele dneve... ali bomo sploh dobili vize... bom zdržala do takrat v tej službi... kaj bo, če kar naenkrat izvemo, da smo ostali brez vize? Naj se sploh trudim tu, če bomo morali oditi? S čim se bomo preživljali, če nam ne podaljšajo vize... Kam bomo šli? Kje bomo živeli? Kaj bo s šolanjem sinov? Verjameš, še živeti se mi ne da.

(R., osebni pogovor, maj 2024)

R.-jine psihične stiske, povezane z dovoljenji za prebivanje, so se odražale tudi v njenem »fizičnem« zdravju. V pogovoru z zdravnikom je identificirala, da sta vzrok njenih zdravstvenih težav stres in anksioznost zaradi dovoljenj za prebivanje in negotovosti glede dela ter stanovanja v prihodnosti:

Naredili so vse možne preiskave... želodec, ščitnica pa ne vedo, kaj je narobe... Jaz vem, kaj je razlog... ker se nonstop nerviram zaradi vize... doktor je rekel, naj se neham nervirati. Pa kako se naj neham živcirat, ko pa lahko vsak trenutek dobim obvestilo, da smo ostali brez dovoljenja, brez doma, brez prihodkov, brez šolanja za sinove? Pol mi je predpisal tablete za živce.

(R., osebni pogovor, januar 2024)

Tudi F. je večkrat izpostavila, kako so se skrbi glede neodzivnosti in dolgotrajnosti postopkov glede prošenj za dovoljenje izražale v poslabšanju multiple skleroze. V mesecih, ko je bila v RS brez dokumentov (in brez obveznega zdravstvenega zavarovanja), je pripovedovala, da se je njeno zdravstveno stanje vidno poslabšalo:

Multipla skleroza se mi je čisto poslabšala... ne morem jesti, spati, vse me boli, glava mi zateka. Mislim, da je zato, ker sem na koncu z živci v tem čakanju, kako dobiti iz upravne enote kako informacijo, če mi bodo podaljšali dovoljenje ali ne...

(F., osebni pogovor, marec 2024)

V času čakanja na izid prošnje si udeleženke raziskave niso upale menjati delovnega mesta (četudi Zakon o tujcih (2023) to omogoča), saj si niso mogle privoščiti, da bi ostale brez prihodkov. Izpad prihodka v primeru zamud pri pridobivanju soglasja za menjavo delovnega mesta tudi samo v enem mesecu bi pomenil nedoseganje pogoja o zadostnih sredstvih za preživljanje. Zato so vztrajale v slabih delovnih pogojih, z minimalnimi plačami, pogosto brez plačil nadur in možnosti koriščenja bolniškega staleža. To vztrajanje v slabih delovnih pogojih je njihove skrbi, stres in zdravstveno stanje še poslabšalo. To ponazarja R.-jino poslabšano zdravje med vztrajanjem v zaposlitvi v javnem zdravstvenem zavodu kot čistilka preko agencije, kjer so ji oteževali koriščenje bolniškega staleža, tudi takrat, ko je njen osebni zdravnik to priporočil:

Ne morem na bolniško... doktor mi je že prejšnji mesec rekel, da moram, vsaj za en teden, da se mi vneti živec na ramenih pomiri. A ne morem... Če grem zdaj, ne vem, če mi bodo podaljšali pogodbo. Itak mi pogodbo podaljšajo vsake tri mesece... ampak zdaj je še posebej napeto... Rabijo me na generalnem čiščenju. Zelo me bolijo rame, vrat, v zadnjih tednih še roke in hrbtenica. Nekako se bom še naprej nafilala nalgesinov in bom zdržala delo... Kar naprej nas skrbi... a bomo dobili vize... komaj zdržim to maltretiranje v službi, samo ne upam si menjati zdaj, ko čakamo na vizo... Moram zdržat dokler ne dobimo vize... Verjetno si ne bom upala zamenjati službe, dokler ne dobimo stalne vize... če jo bom sploh kdaj...

(R., osebni pogovor, januar 2024)

4.3. »Če bi imela dovoljenje za stalno prebivanje, me v tej službi niti za sekundo ne bi več videli.« – podrejenost na delovnem mestu zaradi pogojenosti pravice do prebivanja z zaposlitvijo

V prejšnjih poglavjih sem prikazala ugotovitve, ki pripovedujejo, da med izkušnjami življenja z dovoljenjem za začasno prebivanje udeleženkam raziskave največ stisk povzročajo dolgotrajni, netransparentni in zapleteni administrativni postopki za pridobivanje dovoljenja za prebivanje na upravnih enotah. Udeleženke raziskave so ob tem tudi izpostavile, da ima negativne posledice na življenjske razmere kratkotrajna in pogojena narava dovoljenja za začasno prebivanje. To dovoljenje (v njihovem primeru) velja največ dvanajst mesecev in je pogojeno z namenom izdaje: zaposlitvijo, članstvom v družini ali zakonski zvezi, študijem itd. Veljavnost začasnega dovoljenja je vezana na namen prebivanja (pri udeleženkah raziskave je to bila

zaposlitev ali združitve družine). Če bi se udeleženkam raziskave z dovoljenjem za začasno prebivanje spremenil namen bivanja, npr. če bi izgubile zaposlitev ali če bi se razvezale od partnerja, bi izgubile dovoljenje za prebivanje. Kot posebej problematično so udeleženke raziskave izpostavile odvisnost veljavnosti dovoljenja za prebivanje od zaposlitve. Zaradi grožnje izgube zaposlitvenega statusa so priseljenke, državljanke tretjih držav z začasnim dovoljenjem vztrajale v slabih delovnih pogojih več let, saj so morale obdržati zaposlitev neprekinjeno, če so želele obdržati pravico do prebivanja v RS zase in za svoje družinske članice.

a) Podrejenost na delovnem mestu za priseljenke z enotnim dovoljenjem za prebivanje in delo

Za ljudi, ki imajo dovoljenje za začasno prebivanje z namenom dela (enotno dovoljenje za delo in prebivanje), je pravica do prebivanja vezana na zaposlitev. V kolikor zaposlitev preneha, izgubijo pravico do prebivanja v RS (Ministrstvo za notranje zadeve, 2023b). Deklarativno, od aprila 2023, s spremembo Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o tujcih (2023) velja, da lahko menjajo delovno mesto, vendar zaradi nezaupanja v administrativne postopke mnoge tega ne tvegajo. Tujka v času veljavnosti enotnega dovoljenja lahko v okviru veljavnega enotnega dovoljenja za prebivanje in delo zamenja delodajalko in delovno mesto le na podlagi soglasja ZRSZ, torej brez odločbe upravne enote (Ministrstvo za notranje zadeve, 2023b). Udeleženke raziskave niso bile informirane o tem, da imajo pravico zamenjati delodajalko in kakšen je postopek. Ko so se seznanile s to pravico, je kljub želji po zamenjavi delovnega mesta vseeno niso želele koristiti, saj se je postopek zamenjave delodajalk zdel administrativno preveč tvegan projekt. Soglasje naj bi namreč izdal ZRSZ, ki naj bi dodatno soglasje pridobil preko upravnih enot, delavke pa zaradi slabih izkušenj z administrativnimi postopki upravnih enot niso zaupale v te postopke. Bile so informirane, da imajo enake pravice kot slovenske delavke, npr. pravici do bolniškega staleža in plačila nadur, a jih zaradi odvisnosti od zaposlitve niso želele koristiti. Njihove delodajalke so jim namreč posredno ali neposredno sporočale, da koriščenje bolniškega staleža, pritožbe o neplačanosti nadur in kratkotrajnosti pogodb o zaposlitvi niso zaželeno in da so kot »nekvalificirane« oz. »nizkokvalificirane« delavke, kljub splošnem pomanjkanju delavk, nadomestljive. Udeleženke raziskave so bile zaposlene v sektorju gradbeništva, čiščenja in proizvodnje. Tako so raje ostajale v delovnih razmerjih ne glede na kršitev delavskih pravic oz. si delavskih pravic niso upale uveljavljati, saj so se bale izgube zaposlitve. Za ohranjanje pravice do prebivanja v RS so rajši vztrajale v slabih delovnih pogojih.

Med slabimi pogoji so npr. naštele neplačevanje nadur, zahteve po opravljanju nadur, oteževanje koriščenja bolniškega staleža, zamude v plačevanju prispevkov in prijave v obvezna zdravstvena zavarovanja, psihološki teror nadrejenih.

Kako so bile delavke, državljanke tretjih držav, podrejene in prisiljene delati v slabih delovnih pogojih, da obdržijo zaposlitev, ki je pogoj za veljavnost dovoljenja za prebivanje, oriše opis sprememb delovnih pogojev B.:

B. je zaposlena v proizvodnji. Na začetku se dogovorijo, da dela od ponedeljka do petka, v dopoldanskem času, ker ima dva manjša otroka, enega »s posebnimi potrebami« in ker je mož gibalno oviran. V nekaj tednih opazim, da B. dela tudi ob sobotah in popoldnevih. Srečna je, ker ima končno dovoljenje, ustreže vsaki zahtevi šefa, saj ve, da je v poskusni dobi zaposlitve. V trenutku, ko izgubi delo, ostane brez dovoljenja za prebivanje. In tako tudi njena hčerka C. Pravi, da enkrat še ne bi več zmogla čez tak proces pridobivanja dovoljenj, ko si enkrat »brez papirjev«.

(zapis v dnevniku, marec 2024)

Pogosto so se sprijaznile, da ne morejo uresničevati delavskih pravic, saj so jim delodajalke nakazale, da to ni zaželeno. V strahu, da bi jim prekinili zaposlitev, kar bi pomenilo izgubo dovoljenja za prebivanje, so tolerirale mnoge kršitve delavskih pravic. R.-jin mož G. npr. niti pomislil ni, da bi koristil bolniški stalež, četudi je imel npr. gripo:

R. me prosi, če prijavim k osebnem zdravniku še njenega moža. Pove mi, da je bolan, verjetno ima gripo, vse ga boli. Uredimo prijavo pri zdravniku. Naročim ga na pregled. Rečem, da če je tako bolan, lahko samo pokliče zdravnika, da je bolan in bi vzel bolniško. R. odvrne, kaj govorim, on dela v gradbeništvu... ne more vzeti bolniške odsotnosti... Sploh sedaj, dokler vsi v družini ne dobijo dovoljenja za stalno prebivanje.

(zapis v dnevniku, marec 2024)

b) Podrejenost na delovnem mestu za priseljenke z dovoljenjem za začasno prebivanje z namenom združitve družine

Dokazovanje »sredstev za preživljanje« kot pogoj za pridobitev oz. podaljšanje dovoljenja za prebivanje z namenom združitve družine je drug razlog, ki priseljenke, državljanke tretjih držav, ki delajo kot »nizkokvalificirane« delavke in nimajo prihodkov iz drugih virov, prisili v vztrajanje

v slabih delovnih razmerah. Za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje na podlagi združitve družine mora npr. štiričlanska družina v 2024 dokazati, da ima za vsak mesec, sedem preteklih mesecev (od datuma obravnave vloge) na bančnem računu 1222,42 evrov (če eden izmed staršev ni zaposlen) oz. 1459,49 evrov (če oba starša delata), za stalno dovoljenje pa 1939,53 evrov »zadostnih sredstev za preživetje«. Udeleženske raziskave, ki so zase ali za svoje družinske člane želele v prihodnjih sedmih mesecih pridobiti oz. podaljšati dovoljenje za prebivanje, si niso mogle privoščiti niti nekaj tednov brez prihodkov, saj bi to pomenilo, da ne bodo imele dovolj sredstev za preživetje. To je vplivalo na njihovo podrejenost delodajalkam, saj so morale obdržati zaposlitev, če so želele obdržati dovoljenje za začasno prebivanje zase in za svoje družinske članice.

R.-jina zgodba opiše, zakaj zamenjava delodajalke ni tako enostaven postopek, ko je čakala na izid vlog za podaljšanje dovoljenj za prebivanje oz. vse dokler ne bo pridobila dovoljenja za stalno prebivanje:

Sedaj ne morem zamenjati službe... čeprav mi je blazna muka... vsak dan me maltretirajo, kot da sem žival. Vem, da je veliko možnosti za čistilke, a me je strah, da je drugje še hujše. Pa dvomim, da bi postopek zamenjave delodajalca šel gladko. Pogledj upravne enote, vse gre tako počasi, jaz bi morala službe zamenjati takoj, da se mi ne bi poznalo v prihodkih. Ker potem spet ne bi imeli dovolj sredstev za dokazovanje, za dovoljenje... sem upala, da bomo kmalu dobili stalno dovoljenje, bom takrat zamenjala službo, a zdaj zgleda, da bo to še trajalo nekaj let... če bom sploh kdaj dobila, saj jaz ne znam slovenščine in pisati dobro, tako, da bi kdaj naredila izpit.

(R., osebni pogovor, junij 2024)

Če bi imela dovoljenje za stalno prebivanje, me v tej službi niti za sekundo ne bi več videli. Ne bi več trpela tega. Zdaj trdijo, da je moja krivda, da nimam urejenega obveznega zdravstvenega zavarovanja, da bi jih morala jaz spomniti, da mi ga podaljšajo, da jim prinesem potrdilo, da še zmeraj čakam na izid prošnje za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje. Briga jih, če je mož poškodovan, če bo invalid, če se jaz komaj premikam od bolečin od drgnjenja ambulant... samo jih briga, da delam, dali nam ne bi nič. Če mi verjameš, niti za živeti mi ni več. Saj bi jih prijavila, a dokler ne dobim stalne vize, si ne upam, rabim službo, rabim prihodke. V trenutku, ko dobim stalno vizo, pa dam odpoved in jih

pošljem vse v k... in prijavim na inšpekcijo. A zdi se mi, da zaradi tega novega pogoja A2 izpit iz slovenščine ne bom nikoli dobila stalne vize...

(R., osebni pogovor, marec 2024)

Družina A., kjer je bil zaposlen samo V., ker je bila A. noseča in je skrbela za sina, si je denar za dokazovanje zadostnih sredstev sposodila pri V.-jinemu šefu. Še nekaj let bodo odplačevale dolg, zato je V. vsak teden naredil veliko nadur in se tudi ni pritoževal nad delovnimi razmerami. V. sem v več mesecih obiskov videla samo za ramadan in na dan, ko smo šli na upravno enoto slavnostno prevzeti dovoljenja za stalno prebivanje, sicer je vedno delal do večera, včasih tudi ob nedeljah. Med enim od teh obiskov sem si zapisala:

A. je v 7. mesecu nosečnosti, ima probleme s slabokrvnostjo, s težavo skrbi še za petletnega sina. V. na delo odhaja ob 6h zjutraj, zvečer prihaja ob 21h. Delo ni težko, pravi, niti ni vroče, saj so v tunelu, betonirajo stene v predorih pri Črnem Kalu. Problem je gneča na cesti, pogosto se vozijo več kot dve uri. V prvih dneh bajrama je delal štiriindvajset ur. Pravi, da so vsi odšli domov praznovat. Zdaj ima dva dni počitka. Zaradi stare poškodbe iz dela, ko je padel iz gradbenega odra, z baklavo poje tudi protibolečinske tablete. Pravi, da mu ni problem delati tudi praznike in občasno tako dolg delavnik, saj z nadurami veliko zasluži. Veliko denarja je dolžan šefu, ki jima je pomagal nakazovati denarna sredstva na račun, da so zadostili pogojem za pridobitev stalnega dovoljenja. Vedno mu bo hvaležen za to.

(zapis v dnevniku, junij 2024)

Vse zaposlene udeleženske raziskave torej iz teh dveh omenjenih razlogov vztrajajo v neustreznih in težkih delovnih pogojih (nekaterim nimajo možnosti koriščenja bolniške odsotnosti, nekaterim podaljšujejo pogodbo o zaposlitvi na tri mesece več kot eno leto, nekatere vsakodnevno občutijo psihološki teror od nadrejenih, nekaterim ne plačujejo nadur, od nekaterih se pričakuje, da bodo opravile približno 300h na mesec itd.), za opravljeno delo prejemajo minimalno plačilo, da lahko preživljajo sebe in svojo družino. Da lahko skupaj s svojo družino ostanejo v državi, so se nekako sprijaznile z zahtevami in pogoji delodajalk. Nekaterne načrtujejo, da bodo menjale zaposlitev, ko pridobijo stalno dovoljenje za prebivanje, a zaradi dolgotrajnih postopkov pridobivanja začasnih dovoljenj za prebivanje na upravnih enotah in vse bolj restriktivnih pogojev se ti načrti vse bolj oddaljujejo.

Nekatere udeleženke so dokazovanje »zadostnih sredstev za preživljanje« kot pogoj za pridobitev dovoljenj prepoznale kot posreden način aktivacije na trg dela, v sektorje, kjer primanjkuje delovne sile tudi zaradi slabih delovnih pogojev in nizkega plačila. Ta pogoj za podaljšanje pravice do prebivanja je vse polnoletne članice s statusom dovoljenja za začasno prebivanje z namenom združitve družine usmerjal v zaposlitev. Za nekatere udeleženke raziskave, ki niso dosegale zahtevane ravni znanja slovenskega jezika za svoje poklice (npr. učiteljica, ekonomska tehničarka), je to v praksi pomenilo, da so se bile prisiljene zaposliti kot »nekvalificirane« delavke, v sektorjih s slabimi delovnimi pogoji:

Mislim, sporočilo migracijske politike je jasno: žene migrantov delajte, ni nam dovolj, če dela samo ena oseba v družini, po tristo ur na mesec... da lahko živite v Sloveniji in koristite zdravstvo in šolstvo, morate delati... in seveda delati za minimalno plačo tam, kjer delo ne diši Slovincem... To dokazovanje sredstev za stalno dovoljenje nas sili, da sprejemamo slabe službe, in vztrajamo v njih, samo, da dobimo dovoljenje... Moj mož dela tristo ur na mesec, plačuje prispevke v zdravstvo in socialo že skoraj deset let... a njegovemu sinu ne dajo pravice do bivanja z očetom... in tudi meni ne... hočejo, da tudi žene delamo v izkoriščevalskih pogojih, ali pa vsaj da naši možje delajo tristo ur na mesec, da bo gospodarstvo Slovenije cvetelo...

(A., skupinska razprava v dnevnem centru, marec 2024)

4.4. »Smo brez dovoljenja, ker nimamo dovolj denarja. Nimamo dovolj denarja, ker smo brez dovoljenja.« – začaran krog revščine in nedoseganja pogojev za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje

Kot že omenjeno v prejšnjih poglavjih, je pogoj za pridobitev dovoljenja za začasno in stalno dovoljenje tudi izkazovanje »zadostnih sredstev za preživljanje« (Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk, 2024e). Tujka lahko izpolnjevanje pogoja zadostnih sredstev za preživljanje dokazuje s sredstvi, ki si jih zagotavlja sama z delom, s pravicami iz dela ali zavarovanja (nadomestila za brezposelnost, invalidnost, razen s povračili stroškov v zvezi z delom), z dohodki iz premoženja, z dohodki iz kapitala in iz drugih virov ali s pomočjo tistih, ki so jo dolžni preživljati, s štipendijo ali s sredstvi na računu v RS ali v tujini (Zakon o tujcih, 2023;

Pravilnik o načinu ugotavljanja zadostnih sredstev za preživljanje v postopku izdaje dovoljenja za prebivanje, 2022). Sredstva za družinske članice se dokazujejo po enakih utežeh, kot se določa denarna socialna pomoč (Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk, 2024e). Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantov navaja primer: polno zaposlena tujka, ki »združuje nezaposleno partnerico in mladoletnega otroka« za pridobitev začasnega dovoljenja mora zagotoviti sredstva zase (utež 1,00), za partnerico (utež 0,57) in za otroka (utež 0,59). Tujka, ki »združuje družino« in želi pridobiti stalno dovoljenje pa mora zagotoviti sredstva v višini ene uteži za vse članice družine (Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantov, 2024e). Za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje na podlagi združitve družine mora npr. štiričlanska družina v 2024 dokazati, da ima za vsak mesec, sedem preteklih mesecev, 1222,42 evrov (če eden izmed staršev ni zaposlen) oz. 1459,49 evrov (če oba starša delata).

Dokazovanje zadostnih sredstev za preživljanje kot pogoj za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje se je v življenju dveh udeleženk raziskave izkazal kot mehanizem, ki jima je odvzel dovoljenje za prebivanje in ju potisnil v ilegalnost, ker prihodki in prihranki njune družine niso bili dovolj visoki. Ekonomski status njune družine pa se je zaradi ilegalnosti (ki pomeni nezmožnost zaposlitve, socialnih prejemkov, zdravstvenega zavarovanja itd.) še poslabšal. To je pomenilo, da je bil prehod nazaj v legalni status otežen, saj je za pridobitev kateregakoli dovoljenja za prebivanje potrebno dokazovati sredstva za preživljanje. Njihove življenjske razmere so se zato znatno poslabšale (brez dovoljenj se niso mogle zaposliti, niso mogle prejeti otroških dodatkov in brezplačne zdravstvene oskrbe itd.). Zapis o okoliščinah družine B. oriše, kako jih je izguba dovoljenja za prebivanje zaradi premalo finančnih sredstev potisnila še v večje ekonomske stiske:

B. in M. sta se v eksistencialni krizi, v letih, ko sta B. in hčerka C. ostale brez dovoljenja, pogosto obnašala živčno, depresivno, apatično. Živeli so samo z enim nadomestilom plače za invalidnost. B. ni imela pravice do prebivanja in do dela. M. po nesreči ni mogel hoditi, ko je B. izgubila dovoljenje in so vse bolj živeli v revščini in socialni izoliranosti, je postajal vse bolj depresiven. Skoraj nikoli ni vstal iz postelje, kadil je v postelji in gledal TV. Veselje je imel le z otrokoma, z njima se je sede igral in delal domačo nalogo. Poškodovana noga je brez treninga hoje postala še slabša. Izgubili so otroški dodatek za C. in zdravstveno zavarovanje za B. in C. M. je izgubil voljo, da bi šel na rehabilitacijo in ponovno pričel z delom. B. ni imela pravice do dela, še v trgovino in v vrtec jo je bilo strah iti, da je ne bi

ustavili policaji. Nadomestilo plače so namenili za najemnino, plačilo vrtca, pomoč staršem in ovirani sestri v BiH, za hrano pa so se zanašali na pakete Rdečega Križa, Zveze prijateljev mladine in Karitasa. Kot pravi B., sta B. in C. ostali brez dovoljenja, ker niso imeli dovolj denarnih sredstev – ker so bili revni. In postali so revni, ker niso imeli dovoljenja za prebivanje...

(zapis v dnevnik, november 2023)

Izkušnje M. in B. z vplivi zavrnitve prošenj za dovoljenje za prebivanje za hčerko C. orišejo, kako je dokazovanje zadostnih sredstev (Zakon o tujcih, 2023) potisnilo otroke iz položaja ekonomsko deprivilegirane priseljske družine v ilegalnost in v njihovem življenju še poglobilo ekonomsko pomanjkanje. Njune izkušnje iz obdobja zadnjih petih let pričajo tudi o tem, kako dolgotrajen je bil proces ponovnega pridobivanja pravnega statusa, ko so ekonomske stiske (in z ekonomskimi stiskami povezane psihične stiske) staršev še poslabšale možnosti za doseganje pogojev za pridobitev dovoljenj za prebivanje. Če otroci nimajo urejenega pravnega statusa tujk, jim pripada zgolj pravica do osnovnošolskega izobraževanja in nujne zdravstvene pomoči, a ne pripada jim cela vrsta drugih socialnih pravic (zdravstveno zavarovanje po starših, otroški dodatek, bivanje v domovih). Zapis v dnevniku ponazori primer, kako so bili starši C. obremenjeni z negotovostjo o višini stroškov zdravstvenih storitev, saj jim je vsak izdatek povzročal skrb, če bo to vplivalo na njihove izdatke za hrano in stanovanje:

C. je že 5 let brez obveznega zdravstvenega zavarovanja (v mesecih, ko mama B. začne delati in ko ji uspe na koncu meseca prihraniti 30 evrov, ji plača turistično Coris zavarovanje, da ima vsaj osnovno zdravstveno zavarovanje). Od 2019 ne prejema za C. otroškega dodatka. Vsakič ko C. zboli, trepetajo, če bo osebna zdravnica od sina U., ki včasih sprejme tudi C., na koncu pregleda povedala, da sta pregled in zdravila plačljiva. Ko je C. povedala, da bo šla naslednji teden na obvezen sistematični pregled v šoli, sta se M. in B. cel teden prerekala v stresu in ugibanju, koliko bo stal sistematični pregled. B. je takrat šele začela z delom, plačo bo dobila šele čez en mesec... vsakih 10 evrov več izdatkov povzroči stres. Najraje bi, da bi C. preskočila ta zdravstveni pregled.

(zapis v dnevnik, marec 2024)

Druge udeleženske, ki so uspele podaljšati dovoljenje za prebivanje, pa so pripovedovale, da jim je grožnja ilegalnosti zaradi nedoseganja cenzusa za dokazovanje sredstev za preživljanje grozila

in povzročala skrbi. Menile so, da jim bo povzročala skrbi, vse dokler ne pridobijo dovoljenja za stalno prebivanje. Posledice tega pogoja na življenjske razmere udeleženk raziskave sem opisala že v prvem in tretjem poglavju Analize gradiva, a ker so jih udeležinke raziskave pogosto izpostavljale, jih z dodatnimi opisi in izjavami izpostavim še enkrat.

F. je izrazila zaskrbljenost, da bodo z otrokoma ostale brez dovoljenja za prebivanje, ker ni bila prepričana, če imajo samo z moževo plačo dovolj finančnih sredstev:

Zelo nas skrbi, če bomo imeli dovolj denarja na računu za doseganje cenzusa za podaljšanje dovoljenj zame in za hčerki. Mož dela šest dni v tednu, po dvanajst ur. Kar zasluži kot nadure, mu ne nakažejo na račun. Jaz ne delam, ker skrbim za enoletno hčerko in ker imam multiplo sklerozo. Delam honorarno in prostovoljno, a moj dohodek se ne šteje v dokazila za dovoljenje. Prejšnji mesec smo morali moževemu očetu posoditi 6000 evrov, ker je prišlo do neke nesreče (dolga zgodba, sam ni bil nič kriv, a grozil je rubež njihovega doma v Makedoniji). Nismo imeli izbire, da smo posodili teh 6000 evrov, vse naše prihranke... a skrbi me, če bo teh 6000 evrov vplivalo na naša dovoljenja? Kaj bomo, če za tistih sedem mesecev, ki jih bo obravnaval referent na upravni enoti, ne bo imeli za vsak mesec 1460 evrov? Odvisno, če bo štel regres, potem lahko uspe... Kaj bomo, če ne uspe? Prosili za posojilo pri družini, ki že itak nima skoraj nič denarja? Pri prijateljih? Moževem šefu? A bodo sploh upoštevali denar, če ga samo položiš na račun...?

(F., skupinska razprava, junij 2024)

R. pa je zaradi zaskrbljenosti, da ne bodo ustrezali pogoju zadostnih sredstev za preživljanje, naročila sinu, da potrebujejo še njegov prihodek preko študentskega servisa, če želijo pridobiti stalno dovoljenje za prebivanje. Pri tej eksistencialni nuji, da pridobijo stabilno pravico do prebivanja v RS, sta mu celo predlagala, da na prvo mesto postavi zaslužek in ne šolanja:

Sinu sva rekla, da naj pusti učenje na stran, naj ob vikendih in popoldnevih dela preko študenta, star je 18 let, rabimo njegove dohodke, da bomo imeli dovolj denarja za podaljšanje dovoljenja. Pet nas je... cenzus je visok, z možem oba dobiva minimalno plačo, nimamo prihrankov, vse gre za stroške ali pa pošljemo staršem na Kosovo. Ko bomo dali prošnjo za stalno dovoljenje, potem sploh rabimo še njegov prihodek, midva oba zasluživa okoli 1000 evrov, cenzus za stalno dovoljenje za nas je 2424,40 evra za vsak mesec...

(R., osebni pogovor, marec 2024)

4.5. »Najprej prijava bivališča, potem vse ostalo« – prijava bivališča kot pogoj za dostop do socialnih pravic

Za udeleženke raziskave grožnja ilegalizacije povzroča tudi pomanjkanje ekonomsko dostopnih stanovanj v osrednjeslovenski regiji. Stanovanje, kjer urediš prijavo začasnega ali stalnega bivališča, je pogoj za ohranjanje dovoljenja za prebivanje. Je tudi pogoj za ohranjanje zaposlitve, zdravstvenega zavarovanja, prejemanja socialnih prejemkov, odprtje bančnega računa, ohranjanje statusa davčnega rezidenta. V trenutnem stanju na trgu oddajanja-najemanja stanovanj v osrednjeslovenski regiji pa udeleženke raziskave, ki prejema minimalno plačo in imajo otroke, zelo težko najdejo stanovanje, kjer dovolijo otroke in prijavo začasnega ali stalnega bivališča. Težave z iskanjem stanovanj so imele, četudi so bile pripravljene za najemnino odšteti več kot eno mesečno plačo na mesec. Povezanost dovoljenj za prebivanje s prijavo bivališča je tako še en mehanizem, ki zaradi trenutnega stanovanjskega trga v osrednjeslovenski regiji priseljenkam z nizkimi prihodki povzroča nenehne skrbi in eksistencialno ogroženost. Udeleženke raziskave so to občutile kot nenehno grožnjo izgube pravice do legalnega bivanja v RS in dostopa do socialnih pravic ter pogosto kot grožnjo brezdomstva.

Začasno prebivališče v Sloveniji morajo tujke prijaviti upravni enoti, in sicer: če imajo veljavno dovoljenje za začasno prebivanje v osmih dneh od dneva začasne naselitve oz. če na naslovu že prebivajo in pridobijo dovoljenje za začasno prebivanje šele po naselitvi na tem naslovu, prijavijo prebivališče v osmih dneh od dneva njegove vročitve (Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantov, 2024h). Če tega ne storijo, jim grozi prekinitev veljavnosti dovoljenja za začasno prebivanje in prenehanje obveznega zdravstvenega zavarovanja. Enak postopek je predpisan za prijavo stalnega bivališča za tujce, ki prejmejo stalno dovoljenje za prebivanje.

Družini B. je iskanje stanovanja več kot pol leta povzročalo nenehne skrbi oz. eksistencialno ogroženost z nenehno grožnjo izgube pravice do legalnega bivanja v RS in brezdomstva. Če družinske članice ne bi uspele najti stanovanja, bi izgubile dovoljenja za prebivanje, M. bi izgubil pravico do denarnega nadomestila in invalidnine, B. pravico do dela in zaposlitve ter vse bi izgubile zdravstveno zavarovanje. Preseliti bi se morale v garsonjero babice v BiH. Zapis v dnevniku oriše, koliko oglasov za najem so poklicale in koliko denarja so ponudile za garsonjero v Ljubljani, da le ne bi izgubile dovoljenj za prebivanje in obdržale vsaj majhno garsonjero:

B. me kliče obupana: »Verjemi mi, da smo poklicali že vsaj sto oglasov za stanovanje.« Prosi me, da pridem danes, da prepričam moža, da imamo plan B, če jim ne uspe najti stanovanja do konca meseca, ko se morajo izseliti iz stanovanja. Lastnik tej štiričlanski družini podaljšuje ustno pogodbo za garsonjero v samskem domu že eno leto, v tem času sta M. in B. iskala stanovanje. Šele dva meseca nazaj je tudi B. uspela spet pridobiti enotno delovno dovoljenje, pred tem je bila štiri leta ilegalno v RS. Z njeno zaposlitvijo so pridobili še eno plačo. V zadnjih štirih mesecih sta iskala stanovanje v Ljubljani, tudi z najemnino 1000 evrov. A tudi ob več kot sto klicih in dvajsetih ogledih niso uspeli najti lastnika, ki bi sprejel štiričlansko družino, ki so tujci, z očetom, ki je oviran, in prejema invalidnino, in ki potrebujejo prijavo bivališča (M. in U. stalno bivališče; B. začasno bivališče; C. je trenutno brez papirjev, a bo začasno bivališče potrebovala čez nekaj mesecev, ko bomo oddali vlogo za dovoljenje). Trenutnemu lastniku sta za garsonjero v bivšem samskem domu, ki ni večja od dvajsetih kvadratnih metrov, ponujala 1000 evrov, da lahko na tem naslovu ostanejo prijavljeni, s tem, da bi samo B. živela notri še dva meseca. M. pa bi z U. in C. med počitnicami odšel v BiH v majhno stanovanje mame in od tam iskal stanovanje kjerkoli v RS. Če ne najdejo stanovanja oz. naslova, kamor lahko prijavijo svoje bivališče, B.-jino enotno dovoljenje za delo in prebivanje v osmih dneh postane neveljavno, prav tako ji preneha veljati obvezno zdravstveno zavarovanje. M. in U. z izgubo bivališča grozi tudi izguba dovoljenja za stalno prebivanje. Lastnik pravi, da bo že 24. 6. 2024 dal vlogo, da jih s 1. 7. 2024 odjavi iz naslova.

(zapis v dnevnik, junij 2024)

Prijava bivališča pa je povzročala skrbi tudi tistim, ki so čakale na izid prošenj za podaljšanje dovoljenja, saj brez dovoljenja niso mogle urediti prijave bivališča, kar je vplivalo na dostop do socialnih, delavskih in zdravstvenih pravic. Čakanje na izid prošnje za podaljšanje dovoljenj in življenje brez dovoljenja (samo s potrdilom o oddaji prošnje) sta povzročila, da si nekatere udeleženke raziskave niso mogle podaljšati prijave bivališča, zaradi česar niso bile upravičene do socialnih prejemkov (otroškega dodatka, denarne socialne pomoči, starševskega dodatka) in osnovnega zdravstvenega zavarovanja.

Čakanje na dovoljenje za prebivanje za dojenčice, »tujke« in posledično nezmožnost prijave bivališča dojenčice brez dovoljenja je A. otežilo dostop do starševskega dodatka, denarne

socialne pomoči in brezplačnega zdravstvenega zavarovanja za dojenčico preko zavarovanja moža, kar oriše spodnji zapis:

Z A. greva na CSD, da oddava vloge za pridobitev enkratne denarne pomoči CSD in MOL ob rojstvu otroka. Gospa o vlogi za starševski dodatek in očetovski dopust pove, da ga bosta starša dobila takoj, ko prejmejo potrdilo o prijavi bivališča dojenčka. »Najprej prijava bivališča, nato vse ostalo,« je rekla socialna delavka. Njena družina bo tudi do socialne pomoči in višjih otroških dodatkov upravičena šele, ko bodo dojenčku prijavi bivališče. Zaposlena je zelo prijazna, te napotke si zapišem. Ko pridem ven, prevedem to A. A. se čudi, kako naj »čimprej« pošljemo potrdilo o bivališču dojenčka, saj bo pred tem ta dojenček potreboval osebni dokument in šele nato dovoljenje za prebivanje, preden bodo lahko vložili prošnjo za prijavo bivališča. To bo trajalo sigurno vsaj tri, štiri, pet mesecev. Naslednji dan kličeva Porodnišnico na UKC Ljubljana, socialna delavka nima pojma o teh administrativnih problemih, ki jih imajo »tujke«. Nato raje vprašava F., ki je pred enim letom rodila hčerko. Potrdi, da je potrebno počakati na dovoljenje več mesecev, čeprav imajo dojenčki prednost. Pove, da je problem tudi s prijavo v obvezno zdravstveno zavarovanje otroka. Otroku lahko do dveh mesecev starosti uporablja zdravstveno zavarovanje starša, po tem pa je načeloma potrebno zdravstvene storitve plačevati. Potni list in dovoljenje za prebivanje ne bosta izdelana v dveh mesecih... A. zagrabi strah, kako bo s čakanjem na dovoljenje za prebivanje, s prijavo bivališča, se pravi na zdravstveno zavarovanje otroka in njen starševski dodatek. Razmišljamo skupaj, da so nujne zdravstvene storitve brezplačne tudi za ljudi brez zavarovanja, sigurno je večina zdravstvenih storitev za dojenčke smatranih kot nujnih in zato brezplačnih. A opazim, da negotovost in stres pri A. ostajata, da bo potrebno za morebitno zdravljenje, ki v administrativnem kolesju zavoda za zdravstveno zavarovanje ne bo prepoznano kot nujno, spet plačati oz. živeti v negotovosti glede stroškov.

(zapis v dnevnik, junij 2024)

R. pa je, kljub nepodaljšani prijavi bivališča v času čakanja na izid prošnje za dovoljenje, zaradi zaposlitve imela pravico do osnovnega zdravstvenega zavarovanja in nekaterih socialnih prejemkov. Ampak pri uresničevanju teh pravic je imela težavo, saj je novo potrdilo o oddaji prošnje za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje morala priložiti delodajalki vsake tri mesece. To potrdilo pa je bilo v času stavk na upravnih enotah zelo težko in zamudno pridobiti. R. več mesecev ni vedela, da mora kadrovske službi poslati to potrdilo vsake tri mesece, sicer ni

prijavljena v obvezno zdravstveno zavarovanje. Tega ji ni nihče povedal. Ugotovila je šele, ko se je mož močno poškodoval in je želela koristiti bolniški stalež:

R. me kliče vsa obupana. Mož je padel s štirimetrskega gradbenega odra med delom. Z njim je na urgenci. Prosi me, če lahko pišem e-mail njenemu osebnemu zdravniku, da odpre bolniško, ker bo pri možu na urgenci. Čez nekaj ur mi odgovorijo, da R. nima urejenega zdravstvenega zavarovanja. To je že drugič v šestih mesecih. Pograbi me, da bi kar takoj, brez da vprašam R., napisala prijavo na delovno inšpekcijo in poklicala novinarje. R. dela v javnem zavodu, v zdravstvu, sicer preko agencije, šest dni v tednu skrbi za nemoteno delovanje nujne zdravstvene oskrbe. Za minimalno plačo. Vseh nadur ne dobi plačanih. Pogodbo ji podaljšujejo vsake tri mesece. Kvaliteto njenega čiščenja kontrolirajo in točkujejo vsakih štirinajst dni. In v tragičnem momentu, ko se njen mož močno poškoduje, ugotovi, da niti osnovnega zdravstvenega zavarovanja nima, da lahko ostane pri možu na urgenci... in za to krivijo R., ker jim ni poslala novega potrdila o oddaji prošnje za podaljšanje dovoljenja za prebivanje.

(zapis v dnevniku, junij 2024)

4.6. »Slovensko dobro razumem, a izpita A2 slovenščine ne bom nikoli naredila.« – vse težji dostop do dovoljenj za stalno prebivanje

Obdobje, ko udeleženske raziskave prebivajo v RS z dovoljenjem za začasno prebivanje, se zaradi dolgotrajnosti upravnih postopkov in restriktivnih pogojev za pridobivanje dovoljenj za stalno prebivanje podaljšuje. Zakonodaja (Zakon o tujcih, 2023) omogoča pridobitev stalnega dovoljenja tujki, državljanke tretjih držav, po petih letih neprekinjenega prebivanja v RS in njenim članicam družine, ki jih združuje, po dveh letih neprekinjenega prebivanja v RS. Pridobitev tega dovoljenja je za njihove življenjske razmere ključna, saj pomeni pravico do večjega obsega socialnih pravic in pravico do prebivanja ne glede na namen ter ekonomski, zaposlitveni ali družinski status. Vendar v praksi udeleženske raziskave pravico do stalnega prebivanja na ozemlju RS pridobijo mnogo kasneje kot omogoča zakon. Razlog za to so predvsem strogi pogoji (višja denarna sredstva za preživljanje kot pri začasnem dovoljenju in

potrdilo o opravljenem izpitu iz slovenščine na osnovni ravni) kot tudi dolgotrajnost postopkov za pridobivanje dovoljenj za začasno prebivanje.

Za zadostna finančna sredstva (1939,53 evrov za štiričlansko družino v 2024) za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje dve minimalni plači v družini s štirimi članicami ne zadostujeta (v 2024 ena minimalna plača znaša 902 evrov neto, brez delovne dobe in vzdrževanih članov). Potrebni so dodatni viri (regres, trinajsta plača, posojila, nadure, prihranki...), kar pomeni, da tiste udeleženke raziskave, ki pridobivajo minimalno plačo in nimajo drugih prihodkov in premoženja, nimajo pogojev za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje. V RS zato živijo s statusom dovoljenja za začasno prebivanje za nedoločen čas. Cenzus zadostnih finančnih sredstev za dovoljenje za začasno prebivanje je nižji kot tisti za dovoljenje za stalno prebivanje, zato je dovoljenje za začasno prebivanje lažje dostopno. Za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje na podlagi združitve družine mora npr. štiričlanska družina v 2024 dokazati, da ima za vsak mesec, sedem preteklih mesecev, 1222,42 evrov (če eden izmed staršev ni zaposlen) oz. 1459,49 evrov (če oba starša delata), za dovoljenje za stalno prebivanje pa 1939,53 evrov.

O tem, kako se zaradi zapletenih in restriktivnih postopkov za pridobivanje dovoljenj podaljšuje obdobje življenja priseljenk v RS z dovoljenjem za začasno prebivanje in kako se oddaljuje možnost življenja z dovoljenjem za stalno prebivanje, pričata naslednja zapisa o B. in F.:

B. v RS živi že od leta 2016. V letu 2019-2020 zaradi nezadostnih sredstev za preživljanje ostane brez dovoljenja za začasno prebivanje. Po več letih nelegalnega statusa in nato dolgotrajnega procesa pridobivanja enotnega dovoljenja za prebivanje je v letu 2024 spet na začetku, uradno je spet v prvem letu prebivanja v RS. Če bo vse ok in bo obdržala zaposlitev do februarja 2025 ter ji bodo podaljšali zaposlitev in s tem tudi začasno dovoljenje še za nadaljnjo leto (do februarja 2026), bo lahko prošnjo za stalno dovoljenje (združitve družine) oddala februarja 2026. Februarja 2026 bo deset let odkar B. živi v RS, njena otroka obiskujeta vrtec in osnovno šolo, mož ima stalno dovoljenje že od 2017, v RS živi že od 2007. V najboljšem scenariju bo stalno dovoljenje pridobila do konca leta 2026. Vendar je bolj verjetno, da družina ne bo imela toliko sredstev, da bi lahko pridobila stalno dovoljenje z namenom združitve družine. Za pridobitev stalnega dovoljenja bo potrebno, da B. biva v RS pet let na podlagi enotnega dovoljenja za delo in prebivanje. Če bo naredila izpit iz slovenskega jezika na ravni A2, bo vlogo za stalno dovoljenje lahko oddala v letu

2028, po dvanajstih letih bivanja v RS. Do takrat bo vsako leto v negotovosti glede podaljšanja dovoljenja za začasno prebivanje, se pravi glede osnovnih življenjskih potreb.

(zapis v dnevniku, junij 2024)

F. se je s hčerko N. 2019 v RS k možu D. preselila leta 2019. Do 2023 sta F. in N. dobili podaljšano dovoljenje za začasno prebivanje. F. je zaradi epizode multiple skleroze, zaradi katere ni mogla potovati v RS z dopusta, oddala vlogo za podaljšanje en dan prepozno (po poteku dovoljenja). Po večmesečnih prizadevanjih, vlaganju prošenj in dopisov s potrdili od zdravnikov, so ji referentke na upravni enoti rekle, da mora vlogo za dovoljenje oddati v Severni Makedoniji, kot da bi v RS prišla bivat prvič. Morala je pridobiti dovoljenje za začasno prebivanje, od začetka. Junija 2024 ji je uspelo pridobiti začasno dovoljenje. Za stalno dovoljenje bo lahko zaprosila v juniju 2026, ko bo v RS živela že sedem let.

(zapis v dnevniku, junij 2024).

Pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje otežujejo tudi jezikovni pogoji. Zakon o spremembah in dopolnitvi Zakona o tujcih (2023) pogojem za pridobitev dovoljenja za stalno in začasno prebivanje s 1. 11. 2024 dodaja potrdilo o opravljenem izpitu iz slovenskega jezika. Za stalno prebivanje se dodaja nov pogoj – spričevalo o uspešno opravljenem izpitu iz znanja slovenskega jezika na osnovni ravni (raven A2 Skupnega evropskega jezikovnega okvira); za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje z namenom združitve družine pa potrdilo o uspešno opravljenem preizkusu iz znanja slovenskega jezika na preživetveni ravni.

Udeleženke raziskave je v letu 2024, ko so čakale na podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje ali pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje, skrbelo, da njihova vloga za stalno dovoljenje ne zapade v obdobje po 1. 11. 2024, ko bodo v veljavi novi pogoji za pridobitev dovoljenj. Skrbelo jih je, kako bodo opravile tečaj in izpit preverjanja slovenskega jezika, ker zaradi dela (zaposlitve in skrbstvenega dela) nimajo časa za intenziven tečaj. Albansko govoreče udeleženke in nekatere srbsko govoreče udeleženke, ki menijo, da nimajo talenta za učenje slovnice, je skrbelo, da kljub udeležbi na intenzivnih tečajih izpita iz znanja slovenščine na ravni A2 ne bodo opravile. Izpit iz slovenščine na ravni A2 obsega preizkus znanja jezika preko bralnega, pisnega, slušnega in govornega razumevanja. Skrbelo jih je, da bodo po 1. 11. 2024 v RS za zmeraj živele z dovoljenjem za začasno prebivanje in da nikoli ne bodo imele vseh pogojev za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje.

R. je vse svoje skrbi v povezavi z izpitom iz slovenščine in posledic, ki jih ima ta novi pogoj na njene življenjske razmere, povzela v tej izjavi:

Bogami, zgodilo se je to, kar sem se bala. Ker smo toliko časa čakali na začasno dovoljenje, bo moja vloga za stalno vizo zdaj padla po 1. 11. 2024, se pravi, da potrebujem izpit iz slovenščine A2, da dobim stalno vizo. Ampak A2 ni šans, da naredim. Mogoče bi mi uspelo narediti A1. Preživetveno raven bom že naredila, a A2 sem prepričana, da ne. Ojoj, a bo to pomenilo, da ne bom mogla nikoli zamenjati te službe? Jaz sem slaba za jezike, ni mi šlo pisanje niti v šoli, a v službi v ambulantah vse razumem in se sporazumevam s pacienti in zdravniki... Znam dovolj dobro slovenščino, da opravljam svoje delo, da se znajdem, da pomagam otrokom v šoli, a ker ne znam dovolj dobro za A2 slovnico, to zdaj pomeni, da ne bom nikoli imela stalnega dovoljenja, a kaj? Da ne bom nikoli dobila pravice, da tu delam in živim v miru, ne da se skoz živciram zaradi teh začasnih viz.

(R., osebni pogovor, avgust 2024)

Za razliko od R., ki dovoljenja za stalno prebivanje ne bo pridobila, dokler ne opravi izpita iz slovenščine na ravni A2, je A. imela srečo, saj je to dovoljenje pridobila nekaj mesecev preden so uvedli ta nov jezikovni pogoj. Meni, da izpita na ravni A2 ne bi uspela narediti:

Res sem imela srečo, da sem za las ušla pogoju A2 in pridobila stalno vizo. Na tečaj slovenščine sicer hodim enkrat do dvakrat na teden (razen, kadar je sin bolan), že skoraj dve leti, in že dobro razumem slovensko. Razen podrobnosti in pravnega besednjaka ali pa kaj podobnega nimam problemov s sporazumevanjem. Ampak s pisanjem in slovnico imam težave... Albanski jezik je popolnoma drugačen od slovenskega. Končala sem samo osnovno šolo in v času vojne na Kosovu kvaliteta ni bila dobra, velikokrat sem manjkala, saj smo morali preživeti. Želim narediti izpit iz slovenščine A2, a mislim, da bo trajalo še veliko let preden bom osvojila sklone, dvojino, oblike za ženski, moški spol itd. Na A2 pa zaradi teh napak na slovnici izgubljaš točke...

(A., osebni pogovor, junij 2024)

Pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje je bila za družino A. še posebej ključna, saj je avgusta 2024 rodila sina. Dovoljenje za stalno prebivanje vsaj enega starša dojenčici, »tujki«, rojeni v RS, omogoča pridobitev enakega dovoljenja brez restriktivnih pogojev, ki veljajo za otroke, »tujke«, ki niso rojene v RS. Družini A. stalno dovoljenje tudi omogoča več socialnih pravic ob

rojstvu otroka (starševski dodatek, prijavo na ZRSZ, denarno socialna pomoč, pomoč ob rojstvu otroka, plačilo obveznega in dodatnega zdravstvenega prispevka, možnost prijave za najem stanovanja republiškega sklada RS itd.). Predvsem pa je družini A. pomembno, da jim dovoljenje za stalno prebivanje zagotavlja pravico do bivanja v RS, ki ni časovno omejeno in pogojeno s finančnimi sredstvi.

4.7. »Ja, vem, da mi to kao pripada, ampak saj veš...« – sprejeta neenakost v dostopu do socialnih pravic

Nekatere udeleženke raziskave so neenakost v dostopu do socialnih pravic, v primerjavi z državljanke in tistimi priseljenkami z dovoljenjem za stalno prebivanje, občutile kot neproblematično, normalizirano, včasih tudi ponotranjeno. To neenakost so nekatere udeleženke raziskave dojemale kot naravno dejstvo delovanja družbe. To dejstvo so razumele, kot da ne morejo imeti enakih socialnih pravic v RS, četudi tu prebivajo, delajo, se šolajo, plačujejo davke in prispevajo v skupnost. Kot najbolj nujno za izboljšanje svojih življenjskih razmer so si želele pravico do prebivanja brez časovnih omejitev in pogojenosti. Želele so pravico, da lahko tukaj živijo, delajo in se izobražujejo. Sredstva za preživljanje in za socialno varnosti si bodo zagotavljale same. Socialnih pravic, ki so omogočene ljudem z dovoljenjem za stalno prebivanje ali državljanke, npr. denarna socialna pomoč, starševski dodatek, nadomestila za brezposelnost, državna štipendija, pravica do najema javnih stanovanj itd., si udeleženke raziskave v eksistencialnih stiskah sploh niso upale zahtevati. Kljub temu, da je v vsaki družini vsaj ena izmed članic že vsaj pet let vplačevala socialne prispevke preko zaposlitve, so si v eksistencialni grožnji, ki jo predstavlja dovoljenje za začasno dovoljenje, želele le pravice do stalnega prebivanja. Upale so le, da čimprej dobijo dovoljenje za stalno prebivanje. Pridobitev tega dovoljenja jim predstavljala varnost, da lahko za svojo družino načrtujejo prihodnost v Sloveniji, saj pravice do prebivanja v RS ne morejo tako hitro izgubiti kot z dovoljenjem za začasno prebivanje. F. mi je takole razložila, da za izboljšanje kvalitete življenja potrebujejo le pravico do stalnega prebivanja:

Nam je pomembno, da pridobimo pravico do stalnega prebivanja. Da se lahko prijavim, dobim socialno pomoč, otroci štipendijo... to nam sedaj ni tako pomembno. Bomo že nekako

preživali, samo, da dobimo stalno vizo, da smo sigurni, da se lahko tu ustalimo, da imamo streho nad glavo in službe.

(F., osebni pogovor, maj 2024)

Pripovedi udeleženk raziskave, državljanek tretjih držav z dovoljenjem za začasno prebivanje, so nakazale, da dokler ne pridobijo dovoljenja za stalno prebivanje, je njihova začasna pravica do bivanja in negotovost glede pravice do prebivanja v RS (negotovost do kdaj bo dovoljenje podaljšano, ali bo vloga sprejeta, kdaj bo sprejeta, kdaj bo zaključena itd.) vseprekrivajoča osebna okoliščina. Kot taka predstavlja podlago za tako temeljno izključenost in eksistencialno grožnjo, da ji morebitne druge težavne okoliščine (npr. delen in otežen dostop do socialnih pravic) ostajajo podrejene. Udeleženke raziskave vzroke za psihične in ekonomske težave v večletnem obdobju življenja z dovoljenjem za začasno prebivanje, vse dokler ne pridobijo dovoljenja za stalno prebivanje, povezujejo z negotovostjo in skrbmi glede dovoljenj za prebivanje.

Kljub temu, da si želijo v RS ustaliti in da nekatere udeleženke raziskave v RS živijo že več kot deset let v teh obdobjih eksistenčne krize in preobremenjenosti s pridobivanjem dovoljenj za prebivanje o državljanstvu ne razmišljajo in pridobitve ne načrtujejo:

Ah kje, mi ne sanjamo o državljanstvu, samo stalno dovoljenje bo sanjsko, da bo enkrat konec te katastrofe čakanja na dovoljenja.

(A., skupinski pogovor v dnevnem centru, december 2023)

Med življenjem z dovoljenjem za začasno prebivanje neenakosti v dostopu do socialnih pravic v primerjavi z državljanekami ali tujkami z dovoljenjem za stalno prebivanje ne problematizirajo, temveč to neenakost občutijo sprejeto, kot naravno dejstvo delovanja družbe. Kako so neupravičenost ljudi z dovoljenjem za začasno prebivanje do socialne pomoči ponotranjile, oriše naslednja izjava A. in F.:

Nič ne rabimo, nobene socialne podpore, samo dovoljenje za stalno prebivanje...

(A. in F., skupinski pogovor v dnevnem centru, december 2023)

Tudi izkušnje F. in R. z uveljavljanjem pravice do osebnega zdravnika in zdravstvenega pregleda orišejo, da so zavrnen dostop do teh storitev dojele kot nekaj normalnega. F. je mislila, da imajo

težave z opredelitvijo osebnega zdravnika zato, ker so tujke brez državljanstva. Mislila je, da je edini način, da si zagotovijo osebnega zdravnika z dodatnim plačilom agenciji, kar razloži tako:

Mislila sem, da bo to zdravstveno zavarovanje, osebni zdravnik pa to, da bo vse urejeno... pa je še hujše kot pri nas, v Makedoniji... kao Evropa... iskali smo osebnega zdravnika, šest mesecev sem hodila na ZD Moste, pa nič... nikjer ga nismo dobili, za mene, bila sem noseča, za hčerko... Potem pa smo plačali agenciji, skupaj z družino prijateljev smo plačali, mislim, da 50 evrov na osebo, in glej, takoj se je našlo sedem prostih mest v ZD Moste, na isti recepciji, kjer so me prej vse mesece zavračali... mislila sem, to je zato ker smo tujci, šele kasneje sem videla, da tudi Slovenci ne dobijo osebnega zdravnika...

(F., osebni pogovor, marec 2024)

R. pa je večkrat v ambulanti za neopredeljene vprašala, kako se lahko naroči na pregled ščitnice, če nima osebnega zdravnika, saj mora zaradi kroničnih težav s ščitnico na pregled. V ambulanti za neopredeljene so jo zaradi zasedenosti odslovili. Zavrnitev je razumela kot normalen odziv tujkam, ki jim takšni pregledi ne pripadajo, kar oriše njena izjava:

Pa to ti pripada, še enkrat jih vprašaj za pregled...

-Ja, vem, da mi to kao pripada, ampak, sj veš... mi smo tujci...

(R., skupinski pogovor v dnevnem centru, december 2023)

4.8. »Pa kaj, a se bom morala jaz albansko naučiti, a se boste vi slovensko?« – otežen dostop do socialnih pravic zaradi pomanjkanja prevodov, prevajalk in podpore v dostopu do socialnovarstvenih storitev

Izkušnje udeleženk raziskave z dostopanjem do storitev socialnega varstva (v zdravstvenih zavodih, šolah, vrtcih, CSD-jih, ZRSZ-ju), ki jih omogoča status dovoljenja za začasno prebivanje, opisujejo naslednje ovire v uresničevanju javnih storitev, ki slabšajo njihove življenjske razmere:

- težave s pomanjkanjem informacij o postopkih uporabe storitev (npr. v zdravstvu: način naročanja na preglede pri osebnih zdravnicah, ginekologinjah; način naročanja na

specialistične preglede preko e-napotnic; na področju CSD-jev: branje in izpolnjevanje odločb, možnost preverjanja pogojev in zahtev);

- jezikovne ovire (informacije so na voljo samo v slovenščini, redko še v angleščini; pogosto zaposlene ne govorijo angleško ali bosansko-srbsko-hrvaško; zaposlene nimajo časa, znanja ali medkulturnih oz. integracijskih kompetenc, da bi se potrudile prevajati; možnosti prevajalk in prevodov v tuje jezike ni);
- težave zaradi pomankanja podpore pri uveljavljanju in uresničevanju socialnih pravic (npr. podpora pri administraciji v zdravstvenih domovih, CSD-jih, šolah, upravnih enotah je pomanjkljiva oz. pogosto neobstoječa);
- težave zaradi digitalne nepismenosti pri vse večji pogojenosti dostopa do storitev z digitalnim naročanjem, spletnimi portali in aplikacijami (pri nameščanju teh programov in uporabi portalov včasih obstaja telefonska pomoč, vendar samo v slovenščini, npr. za portal Zvem za zdravstvo);
- težave zaradi neupoštevanja strukturnih dejavnikov pri načrtovanju podpore in pomoči družinam priseljenk, državljanek tretjih držav.

Te ovire in težave so pogosto vodile v to, da se udeleženke raziskave, ki ne govorijo dobro slovenskega jezika ter ki niso bile seznanjene z načinom uveljavljanja pravic in uporabe spletnih portalov, niso vključevale v storitve. Npr. pojasnile so, da te ovire vplivajo, da nimajo osebnih zobozdravnikov, pediatrov; ne dobijo jasnih informacij, katere storitve krije ZZSZ; če nimajo osebnega zdravnika, dobijo kontradiktorne informacije, kam se obrniti za pregled v nenujnih primerih; če imajo prijavljeno samo začasno prebivališče, jih pogosteje zavrnejo pri opredelitvi osebnega zdravnika v ambulantah za neopredeljene; ne uveljavljajo subvencionirane prehrane za otroke ali brezplačnega javnega prevoza za ljudi z ovirami.

Z udeleženkami raziskave smo opazile izrazito enosmerno dojemanje integracije oz. vključevanja priseljenk, državljanek tretjih držav, v družbene sisteme v RS, tudi v socialnovarstvene in zdravstvene storitve. Pogosto so zaposlene v teh sektorjih udeleženkam raziskave nalagale, da morajo za uveljavljanje storitev izboljšati znanje slovenskega jezika, uporabe digitalnega dostopanja do informacij in naročanja oz. razumevanje splošnega sistema zdravstva, sociale, šolstva v RS. Pri tem so poudarjale, da je zdravstveni in socialni sektor preobremenjen, zato zaposlene ne morejo pomagati z jezikovnim prevajanjem in podporo pri administrativnem oz. digitalnem naročanju na storitve. V interakcijah z zaposlenimi smo opazile

prtajen rasizem in zahteve, da se udeleženke raziskave, priseljenke popolnoma prilagodijo sistemom v Sloveniji, brez jezikovnih prilagoditev in dodatne podpore. Pogosto smo pogrešale več osebja, ki bi s svojim delom sporočalo, da je naloga zaposlenih v zdravstvenem in socialnem sektorju nuditi podporo vsem prebivalkam RS ne glede na status državljanstva, tujstva, jezikovnih zmožnosti. Redko smo opazile razumevanje integracije kot dvosmernega procesa, kot jo opisujejo migracijski dokumenti RS in ki javnim sistemom nalaga prilaganje podpore, ki bo »državljankam tretjih držav zagotavljala možnost, da se kot posameznice udeležujejo v družbenih podsistemih« (Ministrstvo za notranje zadeve, 2023a).

Ko je npr. A. klicala na recepcijo svojega osebnega zdravnika za nujen poseg, jo je medicinska sestra zavrnila in želela govoriti z nekom, ki dobro govori slovensko. A. je ginekologinja naročila, da ji mora osebni zdravnik nemudoma napisati napotnico za čimprejšnji kirurški poseg odstranjevanja šivov in kovinskih sponk po carskem rezu, ki so predolgo ostali neodstranjeni in so se vraščali v tkivo. Kljub temu, da je A. uspešno opravila že veliko pregledov v zadnjih petih letih brez prevajalke, mi je zaposlena v družinski ambulanti, potem ko sem prevzela telefon, zatrjevala:

Vi pokličite prevajalko za gospo. Jaz ne bom nikogar klicala, da mi po telefonu prevaja. Gospa naj pride s prevajalko ali pa naj ne pride. V Sloveniji je uradni jezik slovenščina. Mi imamo na vratih napisano, da po ZZS imamo pravico zavriniti paciente, če se z njimi ne moremo sporazumeti... Jaz želim gospe samo pomagati.

(zapisi v dnevnik, avgust 2024)

A. mi je nato tudi povedala, da je bilo njeno koriščenje zdravstvenih storitev za otroka odvisno od odnosa zaposlenih. Z eno pediatrinjo se je odlično razumela, zato je redno prihajala k njej. Z drugo pa je imela težave, saj je menila, da jo je zelo pokroviteljsko in nespoštljivo obravnavala. Z njenimi odgovori ni bila zadovoljna in ji je nesramno odgovarjala, tudi, če je s sabo pripeljala prevajalke. Zato zaradi odpora na preglede s starejšim sinom ni hodila redno:

Za starejšega sina sem imela dve različni pediatrinji. Pri eni se vse razumemo same, brez problema; a druga vedno zahteva, da pride z mano še tolmač. Pripeljala sem prijatelja, ki odlično razume slovensko, govori pa bolj mešanico, srbsko-slovensko. In tudi njemu je rekla, da ne razume in zavija z očmi... Zelo je nesramna, sploh se me ne trudi poslušati. Moram priznati, da sem nekajkrat preglede pri njej izpustila, ker imam takšen odpor. Sploh se me

ne trudi poslušati, mi dati možnost, da ji razložim, da si pomagam s prevajalnikom. Zato se mi zdi brezveze, da greva na pregled, ker vse skupaj naredi več škode kot koristi.

(A., osebni pogovor, avgust 2024)

Vse udeleženke raziskave so imele izkušnje s pomanjkanjem informacij in podpore pri postopkih uporabe storitev v zdravstvu, predvsem pri digitalnem oz. telefonskem naročanju. Pogosto so povedale, da ne razumejo, kako se naročiti na specialistični pregled, saj so od osebnega zdravnika pogosto dobile le e-napotnico, ne pa jasnejših navodil. Na digitalnem portalu zVem se je npr. večkrat zalomilo, ker ta ni omogočal, da bi se naročile na pregled v nujnih primerih, v zelo hitrem času. Težave je povzročala tudi veljavnost napotnic (nekatero napotnice z oznako »nujno« so veljale le osem dni, če se v osmih dneh nisi naročil, je napotnica prenehala veljati). Svojih otrok, ki se v RS niso rodili, pa udeleženke raziskave na portalu zVem sploh niso mogle registrirati, niti s tehnično podporo. Vse te izjeme in podrobnosti so udeleženkam raziskave oteževale dostop do zdravstvenih storitev.

Težave zaradi pomankanja podpore pri uveljavljanju svojih pravic iz socialnega varstva na CSD pa dobro oriše situacija A., ko je želela uveljaviti pravico do enkratne dodatne pomoči ob rojstvu otroka, starševskega dopusta, starševskega dodatka, denarne socialne pomoči, povišanega otroškega dodatek itd. Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti in Ministrstvo za digitalno preobrazbo sta sicer pripravili spletno stran, ki vodi starše ob rojstvu otrok pri uveljavljanju pravic in urejanju socialni in zdravstvenih storitev, a ta vodič ne nudi informacij za otroke »tujk« (Ministrstvo za digitalno preobrazbo, 2024). Pri slednjih se potek uveljavljanja socialnih pravic zaustavi oz. upočasni, saj dojenčice in starši postanejo upravičene do teh storitev šele, ko ima dojenčica prijavljeno bivališče (kar je možno šele po tem, ko pridobi osebni dokument in dovoljenje za prebivanje). A. je vprašanja glede uveljavljanja teh pravic naslovila na lokalni CSD preko elektronske pošte. Ker odgovora ni dobila, je vprašanje poslala še velikokrat, dokler ji niso odgovorili, naj neha pošiljati elektronska sporočila in naj se zglasi na CSD na sestanek pri socialni delavki, ki ji bo razložila potek pridobivanja socialnih pomoči ob rojstvu otroka. Socialna delavka ji je razložila, katere podatke in dokazila mora na CSD še predložiti po rojstvu otroka, a pri tem se ni zavedala, da bo A. na dojenčičino potrdilo o prijavljenem bivališču, ki je pogoj za upravičenost do večine teh storitev, čakala še vsaj tri, štiri ali več mesecev po rojstvu otroka. A. je opisala svetovanje socialne delavke kot netočno in

nekoristno, saj ji ni svetovala, kaj storiti v primeru zelo verjetnih večmesečnih zamud pri pridobivanju dovoljenja za prebivanje.

B. in M. pa sta izpostavila neustrezno podporo socialnih delavk iz CSD-ja in nevladne organizacije v svojih ekonomskih stiskah, ki so izhajale iz njune nezmožnosti zaposlitve, M.-jeve oviranosti in B.-jine ilegalnosti. Njihove življenjske razmere so obravnavale brez razumevanja strukturnih vzrokov, ki so njune ekonomske stiske povzročali. Namesto, da bi vztrajale pri podpori pri pridobivanju legalnega statusa za B. in hčerko C., so jima grozile s postopkom »zanemarjanja otrok«, če ne bosta uredila pravnega statusa C. in zagotovila boljše bivanjske razmere – večje stanovanje. A pri tem sta se starša M. in B. spraševala, kako naj hčerki C. zagotovita dovoljenje za začasno prebivanje in večje stanovanje v Ljubljani, kar pomeni, kako naj pridobita več prihodkov v svojih okoliščinah. M. je bil namreč oviran (imel je poškodovano nogo, komaj je vstal iz postelje, imel je status invalida tretje kategorije in že prejemal nadomestilo plače), B. pa je bila brez pravice do dela, brez legalnega statusa, skrbela je za moža in dva otroke, pošiljala je denar tudi slepi sestri, mami in tašči v BiH, kjer s svojo pokojnino nista mogli preživeti.

4.9. »Vidim, da nisem nora, ker nisem edina, ki misli, da to ni človeško« – skupinsko artikuliranje stisk kot krepitev moči

Udeleženke raziskave so preko skupinskih pogovorov in primerjanja izkušenj drugih državljanek tretjih držav, ki v RS podaljšujejo dovoljenja za prebivanje, ugotovile, da njihove stiske niso osamljene, temveč da je to širši družbeni problem, ki škoduje mnogim priseljenkam, ki prebivajo v RS.

V tem procesu so v skupinskih razpravah udeleženke raziskave pogosto izrazile nezadovoljstvo in neodobranje situacij, povezanih z restriktivnim in dolgotrajnim pridobivanjem dovoljenj za prebivanje v RS ter z dostopom do socialnovarstvenih storitev. Skupaj so tudi razmišljale o družbenih okoliščinah, ki te situacije ustvarjajo in normalizirajo. Izjave F. in R. dobro orišejo takšne razprave:

Pa kaj nam to delajo... to je kao Evropa... ne moraš tako delat z delavkami, ki čistijo zdravstvene ustanove, gradijo železniške tire, skrbijo za ljudi v domih za ostarele... da

meseca in leta čakajo na dovoljenje in nobenega nič ne briga, če nimajo urejenega statusa, če čakajo in se živcirajo... in zbolevalo na živcih... vmes ko garajo za skupnost ljudi, ki jih za njih ne briga.

(R., skupinski pogovor, april 2024)

Mislili smo, pa tu je Evropa, boljše bomo živeli, pa je vse isti k... tu je celo še bolj bolano, saj se vsi delajo, kako se kao spoštujejo človekove pravice, kao je dobra sociala... pa vidimo, da ja je, samo ne za vse, za tujce se vedno najde kak problem... Upravne enote pa zdravstvo, to sem najbolj razočarana. Dolge čakalne liste in brezvezna birokracija, vsakih šest mesecev podaljševati dovoljenja za prebivanje, pošiljati milijon teh dokazil. Pri izkoriščanju migrantov v gradbeništvu pa ni nobenih čakalnih list in kontrol, to se pa vse dovoli...

(F., skupinski pogovor v dnevnem centru, marec 2024)

Pa to je noro, a ni? Da za stalno dovoljenje, za združitev družine, rabiš več sredstev kot pa za začasno dovoljenje... Pa že itak je višina sredstev taka, da je jasno, da z eno minimalno plačo ne moreš dobiti podaljšanja dovoljenja. To prav jasno sporočajo, Slovenija hoče samo delavce, delajte po dvanajst ur na dan, šest dni v tednu, pa žene tudi morate delati. Če ne zaslužite dovolj, če ste revni, pa lahko lepo greste nazaj od koder ste prišli, ni šans da boste tukaj dobili otroške dodatke in denarne pomoči... tukaj ne velja več nobena solidarnost oz. to niti ni solidarnost, saj so ti delavci že desetletja tukaj in plačujejo prispevke v socialno varstvo. Vem, da obstaja kar nekaj raziskav, npr. v Avstriji, ki govori o tem, da priseljenci povprečno več prispevajo v državno socialno blagajno, kot dobijo povrnjeno preko raznih socialnih prejemkov, kot pa državljani, avtohtoni prebivalci...

(F., skupinski pogovor v dnevnem centru, marec 2024)

Udeleženke raziskave so v skupinskih pogovorih ubesedile frustracijo nad državnim upravljanjem priseljencev delavk, ki po eni strani vabi tuje delavke, hkrati pa njim in njihovim družinskim članicam otežuje dostop do osnovne pravice do dolgotrajnega legalnega bivanja v državi, kjer delajo:

Pa ne sprejemati na tisoče delavk, če ne moreš poskrbeti za njihovo osnovno administracijo, osnovno pravico do pravnega obstoja.

(F., osebni pogovor, december 2023)

Mislím, da bo počasi kríza z delavci v Sloveniji... Veliko mojih prijateljev znancev iz Kosova, Bosne odhaja... niso problem slabe plače, težki delovni pogoji, visoki stroški življenja, draga stanovanja v Ljubljani... najhujše za družine je pridobivanje dovoljenj. En prijatelj čaka že dve leti za dovoljenja za svojo družino, živijo brez papirjev... Moj brat že dva meseca čaka na potrdilo o prijavi bivališča... Ne vem, kako se odgovornim na ministrstvu zdi to normalno? Ne pritožujemo se, da moramo delati šest dni v tednu po dvanajst ur... Pritožujemo se samo, ker mi in naše družine ne dobimo pravice do legalnega bivanja in dela...

(V., osebni pogovor, junij 2024)

Skupinski pogovor o osebnih izkušnjah je razvijal spoznanje, da duševne in socialno-ekonomske stiske zaradi negotovosti o svoji prihodnosti in osnovnih življenjskih pogojih niso posledica osebnih napak in odločitev ali pa ekonomskega statusa, ampak so družbeni problem, ki ga v vsakdanjem življenju doživljajo mnoge priseljenke, državljanke tretjih držav. B. je npr. o tem izjavila:

Ne vem, mogoče mi je malo lažje, zdaj, ko slišim, da je v podobni situaciji veliko ljudi. Tudi tisti tujci, ki imajo denar, izobrazbo in ki so najeli odvetnike čakajo na dovoljenja za prebivanje tudi več kot eno leto... In na isti način živijo v strahu in nemoči glede prihodnosti, preživetja in deportacije, tako kot mi.

(B., skupinski pogovor, januar 2024)

Preko skupinskih pogovorov o izkušnjah z diskriminatornim zakonom o socialnem varstvu in socialnih prejemkih, spremembami v zakonodaji glede pogojev za podaljšanje dovoljenj za prebivanje, administrativnim kolapsom upravnih enot, razširjenimi kršitvami delavskih pravic ljudi z začasnimi dovoljenji itd. so udeleženske raziskave prepoznale razširjenost teh stisk. Izkušnje, ki so jim oteževale življenjske razmere, so v skupinskih pogovorih poskušale umestiti v širši ekonomsko-politični kontekst in jih tako deindividualizirati. Ta večmesečni postopni proces skupinskih ubeseditev njihovih stisk in umeščanja v širši družbeni kontekst so udeleženske raziskave izpostavile kot pomemben dogodek v obdobju čakanja na izid prošenj za podaljšanje dovoljenj, ki jim je povrnil dostojanstvo. F. to povzame s kratko izjavo:

Vidim, da nisem nora, ker nisem edina, ki misli, da to ni človeško.

(F., skupinski pogovor, april 2024)

Takšen proces, ki se je spontano vzpostavil v skupinskih razpravah med etnografskim raziskovanjem, je imel elemente krepiteve moči udeleženih v problemu oz. elemente kolektivnega samozagovornišva. Udeleženke raziskave so z ljudmi s podobnimi izkušnjami skupinsko artikulirale, kako jim je zanikana pravica do stalnega prebivanja in do socialnih pravic ter kakšne nasilne posledice ima to izključevanje iz pravic za življenjske razmere njihovih družin.

5. Razprava

5.1. Strukturno nasilje v vsakdanjem življenju družin s statusom dovoljenja za začasno prebivanje

Ugotovitve etnografskega raziskovanja ponazarjajo, da součinkovanje migracijske zakonodaje z zakonodajo o državljanstvu, trgu dela in socialnem varstvu v vsakdanjem življenju udeleženk raziskave deluje kot **mehanizem izključevanja**, saj jim **otežuje uresničevanje pravice do stalnega prebivanja na ozemlju RS in polnega obsega socialnih pravic**. Življenje z dovoljenjem za začasno prebivanje jim omogoča legalno prebivanje v RS in dostop do nekaterih socialnih pravic samo **pod določenimi pogoji in le za določen čas**. Ti pogoji določajo, da je to dovoljenje veljavno, če ne spremenijo zaposlitvenega statusa in ne izgubijo rednih prihodkov, če ne spremenijo družinskega statusa (se poročijo, se razvežejo) ter če imajo urejeno prijavo bivališča. Dovoljenja za začasno prebivanje so (v primeru udeleženk raziskave) veljavna maksimalno eno leto (pogosto manj), preden poteče njihova veljavnost pa morajo zaprositi za podaljšanje. Postopki za podaljšanje dovoljenj so v letu 2023-2024 trajali vsaj devet mesecev. V obdobju čakanja na dovoljenje se obseg socialnih pravic še zmanjša. **Ta pogojenost in kratkotrajnost dovoljenja za prebivanje ter dolgotrajnost upravnih postopkov pridobivanja dovoljenj udeleženke raziskave postavlja v podrejen in negotov položaj z nenehno grožnjo ilegalizacije in izгона iz države**. Ilegalizacija in izgon iz države zanje pomenita izgubo zaposlitve kot edinega vira sredstev za preživljanje, izgubo stanovanja, vzpostavljenih socialnih mrež, podpore nekaterih socialnovarstvenih storitev, ki izhajajo iz obveznega zdravstvenega zavarovanja in plačanih socialnovarstvenih prispevkov (invalidnine, nadomestila za brezposelnost itd.), družinskih prejemkov, možnosti oziroma prekinitvev izobraževanja, možnosti oziroma prekinitvev zdravljenja oziroma rehabilitacije, ločitev otrok od staršev itd. Analiza podatkov potrди tezo Učakar (2022, str. 61), da grožnja izgube pravnega statusa, ki lahko udeleženke raziskave spet postavi v položaj boja za osnovno človekovo pravico do pravic, ostaja vse dokler vse članice njihove družine ne pridobijo dovoljenja za stalno prebivanje. Dovoljenje za stalno prebivanje udeleženkam raziskave predstavlja varnost, saj se ta izda tujkam za nedoločen čas in jim zato ni treba več vedno znova utemeljevati namena svojega prebivanja ali sredstev za preživljanje.

Ugotovitve raziskave se skladajo z ugotovitvami Pistotnik (2021, str. 86), ki orišejo, da je **povezava med trgom dela, sistemi socialne varnosti ter državljskim statusom mehanizem**

neenakosti in izključevanja, saj legalizira izkoriščanje delavk migrantk (tako v zaposlitvi kot v odtegotvanju socialnih pravic) s pomočjo **pravno predpisane negotovosti državlanskega statusa**. Ljudje z dovoljenjem za začasno prebivanje so v podrejenem položaju v odnosih z delodajalkami, saj morajo obdržati zaposlitev, da se njim in njihovim družinskim članicam ohranja pravica do prebivanja v RS. Udeleženke raziskave (s statusom dovoljenja za začasno prebivanje) zaradi pogojenosti zaposlitve in prihodkov z dovoljenjem za začasno prebivanje vztrajajo v slabih delovnih pogojih, četudi so jim kršene delavske pravice. Nadalje, status dovoljenja za začasno prebivanje jim omogoča manjši obseg socialnih pravic kot tistim z dovoljenjem za stalno prebivanje ali z državljanstvom. Od socialnih prejemkov prejemajo družinske prejemke, do druge denarne podpore za zaščito v primeru brezposelnosti ali nizkih prihodkov pa niso upravičene (do denarne socialne pomoči, varstvenega dodatka, državne štipendije, do nadomestila za brezposelnost pa samo pod določenimi pogoji). Ta pravno predpisana negotovost udeleženkam raziskave **slabša kvaliteto življenjskih razmer**, ker jim **onemogoča uresničevanje delavskih pravic in dostopa do polnega obsega socialnih pravic**. V odnosih z drugimi prebivalkami RS **učinjuje kot neenako razmerje družbene moči in neenake življenjske možnosti**. To ima za posameznice pogubne učinke, saj jim **otežuje zadovoljitev osnovnih življenjskih potreb**, ta **grožnja** ostaja vse dokler vse članice družine ne pridobijo dovoljenja za stalno prebivanje. Migracijska politika RS pa **pogoje za pridobitev dovoljenj za stalno prebivanje** v letu 2024 **zaostčuje**. Ugotovitve potrjujejo Anderssonovo (2014) tezo, da je namen teh zaostrovanj oblikovanje določene skupine delavk v »delavke brez družbene moči«, za katere je značilna nestabilnost, pomanjkanje zaščite, negotovost in ekonomska neprivilegiranaost. Pogoj dokazovanja zadostnih sredstev za preživljanje priseljenkam s slabšim ekonomskim statusom onemogoča pravico do stalnega prebivanja, saj njihovi prihodki in prihranki ne zadostujejo določenemu cenzusu. Nadalje, v letu 2024 v RS stopa v veljavo nov pogoj za vse tujke, državljanke tretjih držav, za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje – potrdilo o opravljenem izpitu iz slovenščine na osnovni ravni (Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o tujcih, 2023). Ta vsem polnoletnim priseljenkam, ki niso uspešne pri dokazovanju znanja iz slovenskega jezika (preko ustnega, pisnega, bralnega in slušnega preverjanja) onemogoča, da bi pridobile status dovoljenja za stalno prebivanje. Nekatere udeleženke raziskave zato v RS živijo s statusom dovoljenja za začasno prebivanje za nedoločen čas, ta status pa jim povzroča stalno negotovost glede temeljnih življenjskih potreb. Andersson (2014, str. 796) to pogojevanje pridobitve dovoljenja za stalno prebivanje opiše kot

hierarhizacijo državljskih statusov, ki pravno definirajo pogoje migrantk za dostop do pravic. Učinek tega hierarhičnega pogojevanja je reprodukcija podrejenosti in izkoriščanja preko začasnosti in negotovosti dovoljenj za (začasno) prebivanje. To oteževanje dostojnih življenjskih razmer udeleženk raziskave oziroma njihovo oteževanje zadovoljevanja osnovnih življenjskih potreb (potreb po dostojnem bivališču, delu, hrani, počitku, varnosti, zdravstveni oskrbi, šolanju itd.) lahko identificiramo kot **strukturno nasilje**.

Strukturno nasilje v življenju udeleženk raziskave deluje kot **verižna pogojenost dostopa do pravic**, saj ta pogojenost otežuje zadovoljitev osnovnih življenjskih potreb oziroma povzroča grožnjo, da lahko vsak trenutek ostanejo brez možnosti zadovoljevanja osnovnih življenjskih potreb. Ugotovitve raziskave potrjujejo, kar Calavita (2005, str. 45-46) ugotavlja v življenjskih razmerah priseljenk v Italiji in Španiji, da so dostopi tujk, državljanek tretjih držav, do zakonitega statusa, trajnega delovnega razmerja, urejenega prebivanja in zdravstvenih storitev prepleteni. Nezmožnost prestopa statusa na enem področju vpliva tudi na druga področja, s čimer udeleženke raziskave ostajajo v stalnem položaju negotovosti glede pravic in življenjskih razmer. To selektivno prepuščanje priseljenk k določenim pravicam Pajnik (2016, str. 18 in 2010, str. 246) in Zorn (2003a, str. 8) imenujeta krožno oziroma verižno pogojevanje dostopa do pravic. Izkušnje udeleženk raziskave to jasno orišejo: brez zaposlitvene pogodbe ni mogoče pridobiti enotnega dovoljenja za delo in prebivanje; brez enotnega dovoljenja za delo in prebivanje vsaj ene članice v družini ni mogoče pridobiti dovoljenja za stalno prebivanje; brez stalnega dovoljenja se ne morejo prijaviti na zavodu za zaposlovanje; če niso prijavljene na zavodu za zaposlovanje, niso upravičene do socialnih prejemkov (razen družinskih prejemkov); brez socialnih prejemkov in samo z minimalnim dohodkom težko najdejo dostopno stanovanje z možnostjo prijave bivališča; brez prijave prebivališča niso vključene v sistem zdravstvenega zavarovanja in lahko izgubijo dovoljenje za prebivanje; brez državljanstva niso upravičene do neprofitnih najemnin; z minimalno plačo (brez zadostnih sredstev za preživljanje) ne dosežajo pogojev za podaljšanje dovoljenja za prebivanje; brez stalnega dovoljenja si ne upajo menjati zaposlitve, četudi so pogoji slabi in kršijo delavske pravice; brez zaposlitve, ki bi jim zagotovila zaslužek nad minimalno plačo, in brez daljše pogodbe o zaposlitvi ne dosežajo cenzusa zadostnih sredstev za preživljanje za dovoljenje za stalno prebivanje za svoje družinske članice itd. Ugotovitve potrjujejo tezo Pajnik (2010 in 2016) in Zorn (2003a, str. 8), da je vprašanje socialnih pravic in dovoljenj za prebivanje povezano v nekakšen začaran krog problemov:

socialno in ekonomsko izključenost, ki otežujeta napredovanje po lestvici državljskih pravnih statusov, kar pomeni, da otežujeta napredovanje po lestvici k večjem obsegu socialnih pravic.

Analiza etnografskega gradiva oriše, da se ta krožna pogojenost dostopa do pravic v njihovem življenju pojavlja **zaradi součinkovanja sledečih dejavnikov:**

- dolgotrajnih, netransparentnih in zapletenih postopkov za pridobitev dovoljenj za prebivanje na upravnih enotah v RS;
- grožnje ilegalizacije oziroma deportacije, ki je prisotna vse dokler priseljenke, državljanke tretjih držav, ne pridobijo dovoljenja za stalno prebivanje;
- pogojenosti pravice do prebivanja z zaposlitvijo (zaposlitev je pogoj, da obdržijo dovoljenje za začasno prebivanje);
- onemogočanja podaljšanja oziroma pridobitve dovoljenja za začasno oziroma stalno prebivanje zaradi nedoseganja restriktivnih pogojev (zadostna denarna sredstva za preživljanje ter potrdila o jezikovnem znanju slovenskega jezika);
- onemogočenega dostopa do celotnega obsega pravic iz socialnega varstva zaradi zakonodaje, ki razlikuje v obsegu pravic med ljudmi z različnimi pravnimi statusi;
- oteženega dostopa do socialnih pravic (zdravstvenih storitev, obveznega zdravstvenega zavarovanja, socialnih denarnih prejemkov za družine itd.) zaradi neustrezne in pogosto neobstoječe podpore pri uveljavljanju pravic in storitev, pomanjkanja prevodov informacij v tuje jezike, neobstoječih možnosti za prevajanje v komunikaciji z zaposlenimi, pomanjkljivih medkulturnih in integracijskih kompetenc zaposlenih ter vse več zapletenih digitaliziranih postopkov pri uveljavljanju socialnih pravic in dostopu do socialnovarstvenih in zdravstvenih storitev;
- pogojenosti veljavnosti dovoljenj za prebivanje in socialnih pravic (zaposlitvenih pogodb, obveznega zdravstvenega zavarovanja, socialnih prejemkov) s prijavo bivališča v obdobju pomanjkanja (dostojnih) stanovanj za najem in dolgotrajnih (devet- do dvanajstmesečnih) upravnih postopkov pridobivanja dovoljenj za prebivanje.

Verižna pogojenost dostopa do pravic udeleženkam raziskave **otežuje zadovoljevanje osnovnih življenjskih potreb oziroma reproducira nenehno grožnjo nezmožnosti zadovoljevanja teh potreb.** V nadaljevanju opišem težave udeleženk raziskave pri zadovoljevanju potreb po dostojnem bivališču, delu in počitku, kvalitetni hrani, zdravstveni oskrbi, šolanju, splošnem občutku varnosti:

- **varnost glede bivalnih razmer** je negotova, saj jim v času čakanja na izid prošenj za podaljšanje dovoljenj za (začasno) prebivanje grozi izguba prihodkov in pravice do prebivanja v RS, kar pomeni izgubo bivališča in deportacijo v matično državo, kjer bi si morale poiskati novo stanovanje in nov vir prihodkov;
- v času življenja v RS s statusom dovoljenja za začasno prebivanje pogojenost njihovega dovoljenja za prebivanje z zaposlitvijo oziroma zadostnimi sredstvi za preživljanje otežuje njihovo potrebo do **dostojnem delu in počitku**; da ohranijo pravico do prebivanja v RS zase in svoje družinske članice, morajo vztrajati v zaposlitvah, kjer so slabi delovni pogoji in so jim kršene delavske pravice (njihove delodajalke jim kršijo pravico do bolniškega staleža, ne plačujejo jim nadur, zaposlitvene pogodbe sklepajo samo za obdobje treh mesecev, izvajajo psihološki teror, kršijo jim pravico do štirideseturnega tedenskega delovnika itd.);
- tiste udeleženke, ki so jim zavrnilo prošnjo za podaljšanje dovoljenja za prebivanje, so v RS ostale brez pravnega statusa, kar pomeni brez pravice do zaposlitve, zdravstvenega zavarovanja in družinskih prejemkov, kar je njihov ekonomski status znatno poslabšalo; odvisne so od prihodkov tistih družinskih članic, ki imajo dovoljenje za prebivanje in zato prihodke oziroma družinske prejemke, vendar ta sredstva pogosto **ne zadostujejo za dostojne razmere za vse članice družine: za plačilo kvalitetne hrane, zdravil, zdravstvenih pregledov, šolskih potrebščin, menjave bivališča** (kjer bi bili boljši pogoji bivanja oziroma nasploh najema stanovanj v osrednjeslovenski regiji, ko ostanejo brez stanovanja);
- v času čakanja na izid prošenj za podaljšanje dovoljenj za začasno dovoljenje jim grozi deportacija, kar pomeni selitev v matično državo, in s tem grožnja **prekinitve šolanja**; to bi pomenilo škodo v razvoju in izobraževanju »otrok s posebnimi potrebami«, saj bi trajalo več let, da bi npr. na Kosovem ali v BiH pridobili ta status za svoje otroke in potrebno podporo ali tovrstna podpora ne bi bila mogoča;
- kratkotrajna in pogojena veljavnost dovoljenj za začasno prebivanje ne omogoča **občutka varnosti in možnosti svobodne izbire** glede svojih bivalnih in delovnih razmer, saj so v času življenja s tem statusom odvisne od delodajalk, družinskih članic, delovanja upravnih enot, saj vsako leto več kot devet mesecev živijo v nenehni negotovosti glede izida oddanih prošenj za podaljšanje dovoljenj za prebivanje oziroma z grožnjo izgube vseh pravic v RS; tiste udeleženke raziskave, ki v RS bivajo brez dovoljenj za prebivanje,

pa živijo v nenehnem strahu in grožnji kriminalizacije ob stiku z institucijami in ob gibanju v javnem prostoru;

- pogosto zaradi neustrezne podpore pri uresničevanju socialnih pravic (zdravstvenih storitev, socialnih prejemkov, obveznega zdravstvenega zavarovanja) ne uveljavljajo teh pravic, zaradi česar imajo **manj finančnih sredstev (za kvalitetno hrano, bivališče, šolske potrebščine za osnovno in srednjo šolo itd.) in slabšo zdravstveno oskrbo**, kot bi jo lahko imele, če bi jim pri uveljavljanju pravic bila omogočena podpora in prevajanje v druge jezike, ki jih dobro razumejo;
- zaradi pravno določenega zmanjšane obsega socialnih pravic za ljudi z dovoljenji za začasno prebivanje nimajo možnosti prijave na ZRSZ in npr. udeležbe na poklicnih izobraževanjih, prejemanja denarne socialne pomoči, nadomestil za brezposelnost, državnih štipendij, subvencij najemnin ali najema neprofitnih stanovanj, kar vpliva na to, da imajo **manj finančnih sredstev ter slabše bivanjske in delovne pogoje**, kot bi jih lahko imele, če bi imele dovoljenje za stalno prebivanje.

Zaradi teh težav pri ohranjanju dostojnih delovnih, bivanjskih, izobraževalnih in zdravstvenih pogojev zase in za svoje družinske članice se strukturno nasilje v vsakdanjem življenju udeleženk raziskave utelesi tudi kot duševne in fizične bolezni, kot so npr. depresija, anksioznost, stres, pregorelost, avtoimunske bolezni, poškodbe zaradi slabih delovnih razmer, ki zaradi nezdravljenja postajo kronične bolezni, in poslabšanje fizičnega zdravja zaradi psiholoških stisk.

Ugotovitve kažejo, da je nasilje realnih učinkov prepleta migracijske politike s politiko državljanstva, trga dela in socialnega varstva v vsakdanjem življenju udeleženk raziskave **vpeto v delovanje družbe (v zakonodajo, delovanje upravnih enot, CSD-jev, zdravstva, šolstva, zavodov za zaposlovanje, profitna podjetja, formalne in neformalne odnose z ljudmi itd.)**. Je **nevidno, statično, stabilno in se zdi naravna posledica delovanja družbe**, četudi učinkuje kot neenako razmerje družbene moči in neenake življenjske možnosti. V liberalnih demokracijah, kjer odkrito državno nasilje ni običajna praksa, se strukturno nasilje kljub temu izvaja prek pravnih in birokratskih sistemov na načine, ki so manj eksplicitni in se zato izmuznejo sankcijam, če kršijo demokratične vrednote, kot so človekove pravice in enakopravnost (Schmidt idr., 2023).

Pri interpretaciji teh stisk kot rezultata strukturnega nasilja sem prevzela razumevanje tovrstnega nasilja, kot so ga opredelili Galtung (1990, 1969), Graebner (2012), Farmer (1996, 2004), McGill (2017) in Gready (2011 v McGill, 2017, str. 81). Galtung (1990, str. 292) nasilje opredeli kot **»napade na osnovne človeške potrebe in splošneje na življenje, ki bi se jim bilo mogoče izogniti; ti napadi pa povzročijo zmanjšanje realne možnosti zadovoljevanja potreb pod stopnjo, ki je potencialno mogoča«**. Nasilje je torej dejanje, ki napada osnovne človeške potrebe, možnost njihove zadovoljitve pa je manjša, kot bi bila, če se nasilno dejanje ne bi zgodilo (Galtung, 1990 v Bučar Ručman, 2016, str. 16). V tem kontekstu Galtung (1969, str. 170–171) razlikuje med direktnim in strukturnim nasiljem. Direktno nasilje po njegovem mnenju vključuje prepoznavnega akterja nasilja, strukturno nasilje pa takšnega akterja ali celo akcije nasilja nima. V tem primeru se nasilje, integrirano v družbeno strukturo ali institucije, kaže kot neenaka razmerja moči v družbenih strukturah ter posledično neenake možnosti za življenje (Galtung, 1969, str. 170–171). Galtung (1990, str. 294) opredeljuje direktno nasilje kot dogodek, strukturno nasilje pa kot proces. Strukturno nasilje je pogosto **nevidno, statično, stabilno in se zdi objektivna, naravna posledica delovanja družbe**, četudi učinkuje kot **neenako razmerje moči in neenake življenjske možnosti** (Galtung, 1969, str. 171–174). Graebner (2012, str. 112) s tem pojmom razume vsako institucionalno ureditev, ki v svojem bistvu delovanja redno in konsistentno povzroča **psihološko nasilje in grožnjo fizičnega nasilja** določenemu delu prebivalstva in mu omejuje življenjske možnosti. Na kratko, strukturno nasilje poimenuje s **strukturno neenakostjo** (Graebner, 2012, str. 112 in str. 119). Gready (2011, str. 15 v McGill, 2017, str. 81) za lažje razumevanje razmer na terenu strukturno nasilje razdeli na tri koncepte: **socialna marginalizacija, politična izključenost in ekonomsko izkoriščanje**. Dostop do finančnih virov je tukaj osrednje vprašanje, vendar McGill (2017, str. 81) meni, da moramo strukturno nasilje analizirati na presečišču ekonomskega izkoriščanja s sistematičnim izključevanjem določenih skupin iz storitev in možnosti, ki so na voljo drugim, kar povzroča velike neenakosti (npr. v zdravstvu in izobraževanju). Ta konceptualna delitev je zgolj v pomoč za raziskovanje in odstiranje virov strukturnega nasilja; v praksi so politične, socialne, kulturne in ekonomske sfere posameznic, družin in skupnosti tesno prepletene, soodvisne in se medsebojno krepijo (McGill, 2017, str. 81-82). Farmer (1996, str. 263) nasilje družbenega sistema poveže s konkretnimi oprijemljivimi nasilnimi posledicami družbenega izkoriščanja v življenju ljudi, s katerimi je sodeloval kot antropolog. Zapisal je, da je treba videti situacijo posameznic kot posledico večjih medsebojno prepletenih sil in drugih »[...] mehanizmov, s

katerimi se **obsežne družbene sile izkristalizirajo v ostre, trde površine individualnega trpljenja**« (Farmer, 1996, str. 263). Farmer (2004, str. 308 v Pistotnik, 2021, str. 24) poskuša strukturno nasilje opredeliti čim bolj oprijemljivo, ko zapiše, da se strukturno nasilje v življenju nekaterih ljudi **utelesi kot niz škodljivih dogodkov** (denimo kot smrt, poškodba, bolezen, zatiranje, stigmatizacija, psihološki teror, revščina), ki omejujejo možnosti delovanja in življenjske priložnosti.

Če povzamem – ugotovitve pričujoče raziskave kažejo, da preplet migracijske politike s politiko državljanstva, socialnega varstva in trga dela v RS v vsakdanjem življenju udeleženk raziskave učinkuje kot strukturno nasilje. Čeprav ugotovitve izhajajo iz izkušenj relativno majhnega priložnostnega vzorca štirih družin, opisujejo delovanje strukturnih dejavnikov, ki (lahko) vplivajo na celotno populacijo raziskave. Zbrani podatki o izkušnjah, kako dovoljenja za prebivanje in dostop do socialnih pravic vplivajo na življenjske razmere priseljenk, državljanek tretjih držav, v Sloveniji, pričajo o učinkih, ki jim otežujejo zadovoljitev osnovnih življenjskih potreb. To posredno nasilje je s pomočjo pravno predpisane negotovosti njihovega državljankega statusa vgrajeno v institucije in je pogosto nevidno, sprejeto ter normalizirano. Tem nasilnim posledicam bi se bilo moč izogniti, če zakonodaja RS in delovanje institucij ne bi razlikovale med državljanke in tujkami, med državljanke EU in državljanke tretjih držav, med prebivalkami z »zadostnimi« sredstvi za preživljanje in tistimi z »nezadostnimi« sredstvi za preživljanje, med prebivalkami z dovoljenjem za stalno prebivanje in tistimi z dovoljenjem za začasno prebivanje ali brez dovoljenj.

5.2. Pomen ugotovitev za socialno delo

Učinkovanje prepleta zakonodaje migracijske politike, politike državljanstva, socialnega varstva in trga dela, ki v jedru razlikuje med priseljenkami glede na njihovo državljanstvo, prihodke, premoženje, družinske vezi, izobrazbo, deluje kot neenako razmerje družbene moči in neenake življenjske možnosti. Priseljenkam, državljanke tretjih držav, omogoča hierarhičen dostop do pravice do prebivanja in socialnih pravic v RS, kar ima za določene posameznice pogubne učinke, saj jim otežuje zadovoljitev osnovnih življenjskih potreb. Tistim z začasnim dovoljenjem za prebivanje ali brez dovoljenja za prebivanje otežuje dostop do dostojnih bivanjskih, delovnih, zdravstvenih in izobraževalnih razmer ter povzroča dolgotrajno negotovost glede prihodnosti teh življenjskih razmer. Analiza podatkov oriše, da je delovanje centrov za socialno delo, šol,

javnih zdravstvenih zavodov in nevladnih organizacij, v katerih delujejo tudi socialne delavke, vpeto v reprodukcijo opisanega strukturnega nasilja.

Uresničevanje pravice do stalnega prebivanja in socialnih pravic v RS je povezano s socialnim delom. Socialno delo je tesno povezano z uresničevanjem socialnih pravic (Zorn, 2023, str. 182), vključno z uresničevanjem pravic socialnega varstva, delavskih pravic, pravic iz zdravstvenega varstva. Hierarhično razlikovanje v obsegu socialnih pravic posameznic pa se razlikuje glede na njihov pravni (državljski) status. Pravni statusi so povezani z migracijsko politiko, politiko državljanstva in trga dela. Te politike pa prebivalkam RS s statusom dovoljenja za začasno prebivanje ali brez dovoljenj v RS povzročajo omejenost uresničevanja socialnih pravic na podlagi Zakona o tujcih (2023), Zakona o spremembah in dopolnitvi Zakona o tujcih (2023), Zakona o državljanstvu (1991), Zakona o socialnem varstvu (2007), Zakona o socialnovarstvenih prejemkih (2010), Zakona o prijavi prebivališča (2016), Zakona o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev (2021), Zakona o splošnem upravnem postopku (2006) itd.

Ugotovitve raziskave orišejo tudi, da ljudje za dostojne življenjske razmere potrebujejo status dovoljenja za stalno prebivanje, ki omogoča prebivanje v RS brez časovne omejenosti in pogojenosti z zaposlitvenimi, ekonomskimi, družinskimi statusi ter ki omogoča večji obseg socialnih pravic. Podatki kažejo, da preplet omenjene zakonodaje priseljenkam, državljankam tretjih držav z dovoljenjem za začasno prebivanje, po kateri delujejo tudi socialne delavke, otežuje uresničevanje pravice do stalnega prebivanja.

Stroki in akademski disciplini socialnega dela te ugotovitve postavljajo vprašanje za samorefleksijo na individualni in kolektivni ravni: kateri načini dela ohranjajo pogoje strukturnega nasilja ter kateri načini dela se temu nasilju zoperstavljajo in poskušajo načela etičnih kodeksov udejanjati tudi v praksi (Mednarodna zveza šol za socialno delo in Mednarodna zveza socialnih delavk in delavcev, 2019). To identificiranje etičnih načinov dela zahteva temeljit premislek, saj je opisano strukturno nasilje, ki je uzakonjeno in normalizirano v delovanju družbe in institucij, v katerih delujejo socialne delavke, še posebej odporno za prepoznavanje in spreminjanje (Hrženjak in Jalušič, 2011, str. 83).

6. Predlogi

6.1. Predlogi za praktične ukrepe

Iz ugotovitev raziskave izhajajo naslednji praktični ukrepi, ki bi zmanjšali situacije strukturnega nasilja v vsakdanjem življenju družin državljanek tretjih držav z dovoljenjem za začasno prebivanje v Sloveniji in nizkim ekonomskih statusom:

- odpraviti bi morale ilegalizacijo in kriminalizacijo ljudi na podlagi Zakona o tujcih (2023), Zakona o spremembah in dopolnitvi Zakona o tujcih (2023), Zakona o državljanstvu (1991), Zakona o prijavi bivališča (2016), Zakona o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev (2021), Zakona o splošnem upravnem postopku (2006) itd. ki za tujke, državljanke tretjih držav, predpisuje stroga merila pri legalizaciji prebivanja na ozemlju RS;
- odpraviti bi morale razlikovanje v obsegu socialnih pravic med prebivalkami RS na podlagi Zakona o tujcih (2023), Zakona o spremembah in dopolnitvi Zakona o tujcih (2023), Zakona o državljanstvu (1991), Zakona o prijavi prebivališča (2016), Zakona o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev (2021), Zakona o splošnem upravnem postopku (2006), Zakona o socialnem varstvu (2007), Zakona o socialno- varstvenih prejemkih (2010);
- upravni postopki za pridobivanje dovoljenj za prebivanje bi morali biti poenostavljeni, standardizirani in hitrejši; na voljo bi morala biti podpora med oddajanjem prošnje in čakanjem na izid prošnje; prosilkam bi moral biti na voljo izboljššan način komunikacije z referentkami; vpogled v status vlog bi prosilkam moral biti dostopen vseskozi med procesom postopka; informacije o postopkih bi morale biti na voljo v več jezikih; za komunikacijo med vlagateljki in referentkami bi morale biti na voljo prevajalke;
- odpraviti bi morale pogoje za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje, kot so sredstva za preživljanje, potrdila o jezikovnem znanju, potrdila o dokazovanju večletnega zakonitega bivanja v RS, urejeno bivališče, urejeno zdravstveno zavarovanje – pravica do stalnega prebivanja bi morala biti obča za vse prebivalke RS;
- pogojenost dovoljenja za prebivanje z zaposlitvenim statusom bi morala biti odpravljena; na voljo bi morala biti podpora pri zamenjavi delodajalk in prijavi kršitev delavskih pravic; organi za sankcije kršitev delavskih pravic bi morali delovati proaktivno in z realnim učinkom sankcij kršiteljicam delavskih pravic in izkoriščanja delavk;
- informiranje o pravicah (delavskih, socialnovarstvenih, zdravstvenih pravicah) bi moralo biti bolj dostopno (npr. »info« točke v javnem prostoru) in na voljo v več jezikih, z

možnostjo prevajalk; na voljo bi morala biti podpora v več jezikih (z možnostjo prevajalk ali medkulturnih mediatorok) pri uveljavljanju pravic (v zdravstvu, na CSD-jih, zavodih za zaposlovanje, šolah, vrtcih).

Če zgornje predloge strnem, lahko trdim, da so za zmanjšanje situacij strukturnega nasilja v vsakdanjem življenju družin državljanok tretjih držav z dovoljenjem za začasno prebivanje v RS in nizkim ekonomskim statusom nujne takšne spremembe v zakonodaji in delovanju institucij na vseh področjih, ki bi vsem prebivalkam Slovenije omogočale uresničevanje predvsem dveh temeljnih pravic: obče pravice do legalnega stalnega prebivanja in dostopa do polnega obsega socialnih pravic.

6.2. Predlogi za načine in metode socialnega dela

Stroki in akademski disciplini socialnega dela ugotovitve raziskave postavljajo vprašanje za samorefleksijo na individualni in kolektivni ravni: kateri načini dela ohranjajo pogoje za strukturno nasilje v življenju uporabnic in sokrajank ter kateri načini dela poskušajo odpraviti mehanizme normaliziranega strukturnega nasilja. Oziroma z drugimi besedami: kateri načini dela upoštevajo stroga merila pri legalizaciji prebivanja na ozemlju RS, sledijo diskriminatorni zakonodaji, ki ločuje prebivalstvo glede na njihov pravni status, in kateri načini dela poskušajo načela iz etičnih kodeksov ter globalnih standardov udejanjati tudi v praksi (Mednarodna zveza šol za socialno delo in Mednarodna zveza socialnih delavcev in delavk, 2019).

V nadaljevanju naštejemo nekaj načinov socialnega dela, za katere menim, da v medsebojnem dopolnjevanju poskušajo odpraviti mehanizme strukturnega nasilja v vsakdanjem življenju družin državljanok tretjih držav z dovoljenjem za začasno prebivanje v RS in nizkim ekonomskim statusom:

- podpora pri postopkih za pridobitev dovoljenj za prebivanje (podpora pri razumevanju in dokazovanju pogojev za pridobitev dovoljenj; podpora pri dostopu do informacij o standardnih postopkih pridobivanja dovoljenj in o statusu vloženih prošenj za dovoljenje; prevajanje);
- podpora pri informiranju o socialnih pravicah in o načinih uresničevanja teh pravic; podpora pri uresničevanju socialnih pravic (prevajanje, kulturna mediacija, zagovorništvo, digitalno opismenjevanje);

- raziskovanje oziroma analiza mehanizmov strukturnega nasilja v njihovem življenju, zato da jih ne bi nehote reproducirale in da bi bile zmožne ustvarjati pritisk na širši ravni, v primerih, ko gre za uzakonjene politike in normalizirane načine dela institucij, ki so nepravilni, zatiralski oziroma nasilni;
- ustvarjanje pogojev za kolektivno samozagovornišvo oziroma sodelovanje v kolektivnem samozagovorništvu, ki deluje kot krepitev moči in ki ustvarja pritisk za spremembe vseh tistih politik, ki ustvarjajo situacije strukturnega nasilja od spodaj navzgor (od tistih, ki jim strukturno nasilje otežuje zadovoljevanje osnovnih življenjskih razmer, do tistih, ki odločajo o teh politikah);
- ozaveščanje javnosti, skupnosti socialnih delavk, aktivistov ter drugih posameznic, skupin in skupnosti o nujnosti sprememb zakonodaje in načinov delovanja institucij, ki so nepravilni, zatiralski oziroma nasilni in jih je moč spremeniti;
- obhod zakonov preko »lukenj v zakonu« ali kršitev zakonodaje, da se posameznicam zagotovi enak dostop do socialnih pravic ne glede na državljanski status ali da se posameznicam zagotovi dovoljenje za stalno prebivanje; ne kot del redne prakse, temveč kot opozorilo, da se praksa, ki deluje po obstoječi zakonodaji, ne sklada z deklaracijami o človekovih pravicah oziroma etičnimi kodeksi socialnih delavk;
- ter na splošno: neutrudno preizkušanje različnih načinov individualnih in kolektivnih uporov proti zakonodaji, delovanju institucij in socialnodelovni praksi, ki ne omogoča uresničevanja obče pravice do stalnega prebivanja in enakega obsega socialnih pravic za vse prebivalke RS, ter takšnih uporov, ki v svojih načinih dela in povezovanja s sokrajankami v središče postavljajo izkustveno znanje ljudi z osebno izkušnjo borbe za pravico do stalnega prebivanja.

7. Viri

- Andersson, R. (2014). Time and the migrant other: European border controls and the temporal economics of illegality. *American Anthropologist*, 116(1). Pridobljeno 12. 6. 2024 s <https://doi.org/10.1111/aman.12148>
- Arendt, H. (2003). *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba.
- Babayan, D. (2011). *Balancing security and development in migration policy: EU mobility partnerships* (Magistrsko delo). Pridobljeno 15. 1. 2024 s <https://www.coleurope.eu/sites/default/files/research-paper/babayan.pdf>
- Bajt, V. (2016). Who »belongs«? migration, nationalism and national identity in Slovenia. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 76(49–66). Pridobljeno 15.5. 2024 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-G2H4Z532/0ed89925-6418-4f39-9b9c-b58f5c7caa08/PDF>
- Bajt, V., & M. Pajnik. (2012). Migrant women's transnationalism: family patterns and policies. *International Migration*, 50(5). Pridobljeno 1. 12. 2023 s https://www.researchgate.net/publication/229946434_Migrant_Women's_Transnationalism_Family_Patterns_and_Policies
- Balibar, É. (2007). *Mi, državljani Evrope?: Meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Sophia.
- Balibar, É., & Wallerstein, I. (1991). *Race, nation, class: Ambiguous identities*. New York: Verso Books.
- Bardutzky, S. (2023). Pravo migracij, njegov predmet, struktura, pravni viri in izrazje. V: S. Bardutzky (ur.), *Uvod v pravo migracij in mednarodne zaščite* (str. 1-27). Ljubljana: Pravna fakulteta.
- Bejarano, C. A., Juarez, L. L., Garcia, M. A. M., & Goldstein, D. M. (2019). *Decolonising ethnography*. London: Duke University Press.
- Benhabib, S. (2010). *Pravice drugih: Tujci, rezidenti in državljanke*. Ljubljana: Krtina.
- Beznec, B. (2016). *Konstituiranje evropskega državljanstva: državljanstvo kot družbena praksa* (Doktorsko delo). Pridobljeno 1. 12. 2023 s http://dk.fdv.uni-lj.si/doktorska_dela/pdfs/dr_beznec-barbara.pdf
- Beznec, B. (2009). Migracije in lateralni prostori državljanstva. *Časopis za kritiko znanosti*, 37(238). Pridobljeno 1. 12. 2023 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-NXPRLMJT/ff3c1575-c784-4917-a534-616744f99a80/PDF>

- Bigo, D. (2005). Frontier controls in the European Union: who is in control? V D. Bigo & E. Guild (ur.), *Controlling frontiers: free movement into and within Europe* (str. 49–99). Aldershot: Ashgate.
- Bigo, D., & Guild E. (2005). Policing at a distance: Schengen visa policies. V D. Bigo & E. Guild (ur.), *Controlling frontiers: free movement into and within Europe* (str. 233–263). Aldershot: Ashgate.
- Brown, W. (2010). *Walled states, waning sovereignty*. New York: MIT Press.
- Bučar Ručman, A. (2016). Strukturno nasilje kot mehanizem zapiranja migrantk v globalne in lokalne totalne institucije. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 67(1). Pridobljeno 12. 6. 2024 s https://www.policija.si/images/stories/Publikacije/RKK/PDF/2016/01/RKK2016-01_AlesBucarRucman_StrukturnoNasiljeKotMehanizem.pdf
- Bučar Ručman, A. (2014). *Migracije in kriminaliteta: pogled čez meje stereotipov in predsodkov* [pdf]. Pridobljeno 15. 5. 2024 s https://www.researchgate.net/publication/277197404_Migracije_in_kriminaliteta_Pogled_čez_meje_predsodkov_in_stereotipov
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: a practical guide through qualitative analysis*. London: Sage Publications.
- Cukut Krilić, S. (2009). *Spol in migracija: Izkušnje žensk kot akterk migracije*. Ljubljana: Založba ZRC.
- De Genova, N. (2002). Migrant illegality and deportability in everyday life. *Annual Review of Anthropology* 31(1). Pridobljeno 1. 12. 2023 s <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.31.040402.085432>
- Dedić, J. (2003). Diskriminacija v postopkih pridobivanja državljanstva. V J. Dedić, V. Jalušič & J. Zorn, *Organizirana nedolžnost in politike izključevanja* (str. 7-22). Pridobljeno 1. 11. 2023 s https://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2014/08/MI_politike_izbrisani.pdf
- Evropska komisija. (b.d). *Slovenija – običajno prebivališče*. Pridobljeno 1. 11. 2023 s <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1128&langId=sl&intPageId=4787>
- Evropski svet in Svet EU. (2024). *Migracijska in azilna politika EU 2024*. Pridobljeno 15. 1. 2024 s <https://www.consilium.europa.eu/sl/policies/eu-migration-policy/>

- Farmer, P. (2004). An Anthropology of Structural Violence. *Current Anthropology*, 45(3). Pridobljeno 1. 6. 2024 s https://www.researchgate.net/publication/232593146_An_Anthropology_of_Structural_Violence
- Farmer, P. (1996). On suffering and structural violence: a view from below. *Daedalus*, 125(1). Pridobljeno 1. 6. 2024 s <http://www.jstor.org/stable/20027362>
- Farris, S. R. (2017). *In the name of women's rights: the rise of femonationalism*. Durham: Duke University Press.
- Federico, V., & Baglioni, S. (2021). Introduction. V V. Federico & S. Baglioni (ur.), *Migrants, refugees and asylum seekers' integration in european labour markets: a comparative approach on legal barriers and enablers* (str. 1-18). Pridobljeno 1. 1. 2024 s <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-030-67284-3.pdf>
- Flaker, V. (2020a). *Štiri osnovne operacije socialnega dela* [Blog]. Pridobljeno 4. 7. 2023 s <https://vitoflakeragenda.blogspot.com/2020/01/stiri-osnovne-operacije-socialnega-dela.html>
- Flaker, V. (2020b). *Postavljanje meja – strup za socialno delo* [Blog]. Pridobljeno 1. 1. 2023 s <https://vitoflakeragenda.blogspot.com/2020/10/postavljanje-meja-strup-za-socialno-delo.html>
- Flaker, V., Cigoj Kuzma, N., Grebenc, V., Kodele, T., Kranjc, B., Pirnat, T., Smole, A., Urek, M., Videmšek, P. & Žnidarec Demšar, S. (2007). *Krepitev moči v teoriji in praksi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Galtung, J. (1990). Cultural violence. *Journal of Peace Research*, 27(3). Pridobljeno 12. 6. 2024 s <https://www.galtung-institut.de/wp-content/uploads/2015/12/Cultural-Violence-Galtung.pdf>
- Galtung, J. (1969). Violence, peace and peace research. *Journal of Peace Research*, 6(3). Pridobljeno 12. 6. 2024 s <https://www.jstor.org/stable/422690>
- Githens, M. (2013) *Contested voices: women immigrants in today's world*. New York: Palgrave Macmillan.
- Gornik, B. (2010). Človekove pravice: utopija sodobnega sveta. V K., Medica, G. Lukič, & M. Bufon (ur.), *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo* (str. 171-190). Koper: Univerza na Primorskem.

- Graebner, D. (2012). Dead zones of the imagination: on violence, bureaucracy, and interpretive labor. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 2(2). Pridobljeno 1. 7. 2024 s https://eprints.lse.ac.uk/53222/1/Graeber_Dead_zones_imagination_2012.pdf
- Greif, M. (2023). Osnovni pojmi Zakona o tujcih. V: S. Bardutzky (ur.), *Uvod v pravo migracij in mednarodne zaščite* (str. 220-238). Ljubljana: Pravna fakulteta.
- Gržinić, M., & Tatlić, Š. (2014). *Necropolitics, racialization, and global capitalism: historicization of biopolitics and forensics in politics, art, and life*. New York: Lexington Books.
- Guild, E. (2001). *Moving the borders of Europe: The inaugural lecture delivered during the official ceremony on the occasion of the assumption of the professorship, University of Nijmegen*. Pridobljeno 15. 1. 2024 s <http://cmr.jur.ru.nl/cmr/docs/oratie.eg.pdf>
- Hrženjak, M., & Jalušič, V. (2011). *Vrata niso baš odprta (treba da jih gurneš, pa da se odvaraju): perspektive v reševanju kompleksnih neenakosti* [pdf]. Pridobljeno 15. 1. 2024 https://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2014/08/siaprem_vrata_niso_bas_odprta.pdf
- Humphries, B. (2004). An unacceptable role for social work: implementing immigration policy. *British Journal for Social Work*, 34(1). Pridobljeno 1. 12. 2023 s https://www.researchgate.net/publication/31400572_An_Unacceptable_Role_for_Social_Work_Implementing_Immigration_Policy
- Jalušič, V. (2003). Organizirana nedolžnost. V J. Dedić, V. Jalušič & J. Zorn, *Organizirana nedolžnost in politike izključevanja* (str. 7-22). Pridobljeno 1. 11. 2023 s https://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2014/08/MI_politike_izbrisani.pdf
- Joppke, C. (2010). *Citizenship and immigration*. Cambridge: Polity.
- Kinchloe, L. J., & McLaren, P. (2000). Rethinking critical theory and qualitative research. V N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (ur.), *Handbook of qualitative research* (str. 279–313). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Kogovšek Šalomon, N. (2011). Dvojna izključitev: položaj izbrisanih prebivalcev na trgu dela. *Delavci in delodajalci*, 4(6). Pridobljeno 15. 1. 2024 s https://www.academia.edu/10202647/Dvojna_izklju%C4%8Ditev_polo%C5%BEaj_izbrisanih_prebivalcev_na_trgu_dela_2011
- Kvale, S. (1995). The social construction of validity. *Qualitative Inquiry*, 1(1). Pridobljeno 1. 7. 2024 s <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/107780049500100103>

- Ladić, M., Bajt, V., & Jalušič, V. (2020). *Nacionalni mehanizem za evalvacijo integracije: Slovenija* (Poročilo za leto 2018). Pridobljeno 15. 1. 2024 s https://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2020/07/NIEM-2018-national-report-SLO_2020_4.pdf
- Ladić, M., Bajt, V., Jalušič, V., & Kogovšek Šalamon, N. (2018). *Nacionalni mehanizem za evalvacijo integracije: Slovenija* (Poročilo za leto 2016). Pridobljeno 15. 1. 2024 s https://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2019/04/SLO_report_1-finalna-verzija-9-4-2019.pdf
- Lesar, I., & Peček, M. (2021). Biti priseljenec v Sloveniji – od raziskav na velikih vzorcih do prvoosebni izpovedi. V I. Lesar, & M. Peček (ur.), *Priseljenci v Sloveniji skozi raziskovalno prizmo študentov Pedagoške fakultete* (str. 5-43). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Leskošek, V. (2016). Migracije in dostop do socialnih pravic v EU in Sloveniji. *Dve Domovini*, 43. Pridobljeno 15. 12. 2023 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-QBSU4KFL/7a5c8626-a531-4514-ada2-f6ac3c9f0085/PDF>
- Lipovec Čebren, U., & Zorn, J. (2023). Kaj otežuje spoštovanje pravic migrantk_ov in begunk_cev? V: S. Burdutzky S. (ur.), *Uvod v pravo migracij in mednarodne zaščite* (str. 27-40). Ljubljana: Pravna fakulteta.
- Lipovec Čebren, U. (2021). *Language as a trigger for racism: language barriers at healthcare institutions in Slovenia*. Pridobljeno 15. 1. 2024 https://www.researchgate.net/publication/350523236_Language_as_a_Trigger_for_Racism_Language_Barriers_at_Healthcare_Institutions_in_Slovenia
- Lorenz, W. (2014). Citizenship, nation-state and social work: Promises and pitfalls of social work's alliance with the nation state. V L. Dominelli & M. Moosa-Mitha (ur.), *Reconfiguring citizenship: social exclusion and diversity within inclusive citizenship practices* (str. 147-158). Farnham: Ashgate.
- Lutz, H., & Amelina, A. (2021). Intersectionality and transnationality as key tools for gender-sensitive migration research. V: Mora, C. & Piper, N. (ur.), *The Palgrave Handbook of Gender and Migration* (str. 55-72). Cham: Palgrave Macmillan.
- Madison, D. S. (2021). *Critical ethnography: method, ethics, and performance*. Chapel Hill: University of North Carolina.

- Mandelc, D., & Banjac, M. (2019). *Pregled in kritična primerjalna analiza teorij državljanstva* (Raziskovalno poročilo Projekta Državljanstvo in diskriminacija: intersekcijski pristop k raziskovanju družbene izključenosti). Pridobljeno 15. 5. 2024 s https://drzavljanstvoindiskriminacija.splet.arnes.si/files/2019/05/Porocilo_pregled-in-kriticna-primerjalna-analiza-teorij-drzavljanstva.pdf
- Mantouvalou, V. (2020). Structural injustice and the human rights of workers. *Current Legal Problems*, 73(1). Pridobljeno 1. 7. 2024 s <https://ssrn.com/abstract=3668755>
- Marsden, S. (2019). Migrant workers, rights, and the rule of law: responding to the justice gap. *Dalhousie Law Journal*, 42(1). Pridobljeno 5. 6. 2024 s <https://core.ac.uk/download/pdf/270306502.pdf>
- Marshall, T.H. (2012). *Državljanstvo, razred in socialna država*. Ljubljana: Sophia.
- McConnell, L., & Smith, R. (ur.) (2018). *Research methods in human rights*. New York: Routledge.
- McGill, D. (2017). Different violence, different justice? Taking structural violence seriously in post-conflict and transitional justice processes. *State Crime Journal*, 6(1). Pridobljeno 1. 7. 2024 s <https://www.jstor.org/stable/10.13169/statecrime.6.1.0079?seq=3>
- Medica, K. (2010). Sodobni integracijski procesi in kontroverznosti krožnih migracij. V K., Medica, G. Lukič, & M. Bufon (ur.), *Migrantke v Sloveniji - med integracijo in alienacijo* (str. 37–56). Koper: Univerza na Primorskem.
- Medica, K., & Lukič, G. (2011). *Migrantski circulus vitiosus: delovne in življenjske razmere migrantk v Sloveniji*. Koper: Univerzitetna založba Annales.
- Medica, K., & Lukič, G. (2010). Predgovor. V K., Medica, G. Lukič, & M. Bufon (ur.), *Migrantke v Sloveniji - med integracijo in alienacijo* (str. 7–9). Koper: Univerza na Primorskem.
- Mednarodna zveza šol za socialno delo & Mednarodna zveza socialnih delavk in delavcev. (2019). *Globalna izjava o etičnih načelih v socialnem delu*. Pridobljeno 1. 6. 2024 s <https://www.iasw-aiets.org/wp-content/uploads/2019/09/GLOBAL-SW-STATEMENT.-SLOVENE-TRANSLATION.pdf>
- Mesec, B. (1998). *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Mesec, B. (1997). *Metodologija raziskovanja v socialnem delu I: študijsko gradivo za interno uporabo*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

- Mezzadra, S. & Neilson, B. (2013). *Border as method, or, the multiplication of labor* [pdf]. Pridobljeno 15. 1. 2024 s <https://read.dukeupress.edu/books/book/1954/Border-as-Method-or-the-Multiplication-of-Labor>
- Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. (2024). *S 1. marcem se bodo transferji posameznikom in gospodinjstvom uskladili z inflacijo*. Pridobljeno 1. 7. 2024 <https://www.gov.si/novice/2024-02-29-s-1-marcem-se-bodo-transferji-posameznikom-in-gospodinjstvom-uskladili-z-inflacijo/>
- Ministrstvo za digitalno preobrazbo. (2024a). *Vodič: Postopki ob rojstvu otroka*. Pridobljeno 1. 6. 2024 s <https://e-uprava.gov.si/podrocja/druzina-otroci-zakonska-zveza/vodic-rojstvo.html>
- Ministrstvo za notranje zadeve (2024a). *Strategija vlade RS na področju priseljevanja 2024*. Pridobljeno 1. 6. 2024 s <https://www.gov.si/assets/vladne-sluzbe/UOIM/razno/Strategija-Vlade-RS-na-podrocju-priseljevanja-2024.pdf>
- Ministrstvo za notranje zadeve. (2024b). *Pogoji za vstop in bivanje tujk*. Pridobljeno 1. 11. 2023 s <https://www.policija.si/delovna-podrocja/nadzor-drzavne-meje/pogoji-za-vstop-in-bivanje-tujcev>
- Ministrstvo za notranje zadeve (2023a). *Strategija vključevanja tujk, ki niso državljanke Evropske unije, v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije 2023*. Pridobljeno 1. 1. 2024 s [https://gradiva.vlada.si/mandat22/VLADNAGRADIVA.NSF/aa3872cadf1c8356c1256efb00603606/c5a6a647305a7754c1258a6200536500/\\$FILE/INTSTR2.pdf](https://gradiva.vlada.si/mandat22/VLADNAGRADIVA.NSF/aa3872cadf1c8356c1256efb00603606/c5a6a647305a7754c1258a6200536500/$FILE/INTSTR2.pdf)
- Ministrstvo za notranje zadeve. (2023b). *S spremembami zakona o tujcih odpravljamo administrativne ovire*. Pridobljeno 1. 11. 2023 s <https://www.gov.si/novice/2023-03-28-s-spremembami-zakona-o-tujcih-odpravljamo-administrativne-ovire/>
- Ministrstvo za notranje zadeve. (2023c). *Z nujno novelo zakona o tujcih prilagajamo pogoj znanja slovenščine*. Pridobljeno 1. 11. 2023 s <https://www.gov.si/novice/2023-11-15-z-nujno-novelo-zakona-o-tujcih-prilagajamo-pogoj-znanja-slovenscine/>
- Ministrstvo za notranje zadeve. (2019). *Strategija Vlade RS na področju migracij 2019*. Pridobljeno 1. 6. 2024 s <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MNZ/SOJ/STR17072019.pdf>

- Muršič, R. (2011). *Metodologija preučevanja načinov življenja: Temelji raziskovalnega dela v etnologiji ter socialni in kulturni antropologiji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Noblit, G. W., Flores, S. Y., & Murillo, E. G. (2004). Postcritical ethnography: An introduction. V G. W. Noblit, S. Y. Flores, & E. G. Murillo Jr. (ur.), *Postcritical ethnography: Reinscribing critique* (str. 1-46). Cresskill: Hampton Press.
- Padgett, K. P. (2017). *Qualitative methods in social work research*. Los Angeles: Sage Publications.
- Pajnik, M. (2016). Wasted precariat: Migrant work in European societies. *Progress in Development Studies*. Pridobljeno 12. 6. 2024 s <https://repozitorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=87638&lang=eng>
- Pajnik, M. (2010). Socialno državljanstvo, migracije in trg dela. V K., Medica, G. Lukič, & M. Bufon (ur.), *Migrantke v Sloveniji - med integracijo in alienacijo* (str. 13 – 36). Koper: Univerza na Primorskem.
- Pajnik, M., & Bajt, V. (2011). Third country migrant workers as third class non-citizens in Slovenia. V M. Pajnik & G. Campani (ur.), *Precarious migrant labour across Europe* (str. 97–118). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pajnik, M., & Bajt, V. (2009). Biografski narativni intervju. *Dve domovini*, 30. Pridobljeno 15. 1. 2024 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-QFYT8MKC/644b76a6-6882-4a38-86e6-6df4513aa661/PDF>
- Pajnik, M., Bajt V., & Herič, S. (2010). Migranti na trgu dela v Sloveniji. *Dve Domovini*, 32. Pridobljeno 15. 12. 2023 s http://twohomelands.zrc-sazu.si/uploads/articles/1603711694_Pajnik_Bajt_Heric_Migranti%20na%20trgu%20dela.pdf
- Pallitto, R., & Heyman, J. (2008). Theorizing cross-border mobility: surveillance, security and identity. *Surveillance & Society*, 5(3). Pridobljeno 1. 7. 2024 s https://www.researchgate.net/publication/239934311_Theorizing_Cross-Border_Mobility_Surveillance_Security_and_Identity
- Pistotnik, S. (2021). *Ljudje brez države: primeri iz območja nekdanje Jugoslavije* (Doktorsko delo). Pridobljeno 1. 1. 2024 s <https://repozitorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=153558&lang=slv>
- Pojmann, W. (2006). *Immigrant women and feminism in Italy*. Aldershot: Ashgate.

- *Pravilnik o načinu ugotavljanja zadostnih sredstev za preživljanje v postopku izdaje dovoljenja za prebivanje (PRAV14355)* (2022). Ur. l. RS 103/2022 in 109/2023. Pridobljeno 1. 6. 2024 s <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=PRAV14355>
- Rasnača, Z., & Bogoeski, V. (2023a). *Interaction between labour law and immigration regimes: the case of short-term third-country national workers in the EU and the EEA* (ETUI Research Paper - Report 2023.06). Pridobljeno 15. 5. 2024 s <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4484010>
- Rasnača, Z., & Bogoeski, V. (2023b). Report on the social security rights of short-term third-country national migrant workers (ETUI Research Paper - Report 2023.04). Pridobljeno 15. 5. 2024 s <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4442820>
- Razsa, M., & Kurnik, A. (2014). Occupy Slovenia: how migrant movements contributed to new forms of direct democracy. V N. Naples, & J. Bickham (ur.), *Border politics: social movements, collective identities, and globalization* (str. 206–229). New York City: New York University Press.
- *Resolucija o imigracijski politiki Republike Slovenije (ReIPRS)* (1991). Ur. l. RS, št. 40/1991. Pridobljeno 1. 6. 2024 s <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=RESO4>
- *Resolucija o migracijski politiki Republike Slovenije (ReMPRS)* (2002). Ur. l. RS, št. 35/2002. Pridobljeno 1. 6. 2024 s <https://pisrs.si/pregledNpb?idPredpisa=RESO20&idPredpisaChng=RESO20>
- Roos, C. (2013). *The EU and immigration policies: Cracks in the walls of fortress Europe?* London: Palgrave Macmillan.
- Samobor, A. (2023). Pravica do družinskega življenja in pravica do združitve družine. V: S. Bardutzky (ur.), *Uvod v pravo migracij in mednarodne zaščite* (str. 245-269). Ljubljana: Pravna fakulteta.
- Schmelz, A. (2022). Disrupting Borders? *Quarterly on Refugee Problems*, 61(2). Pridobljeno 12. 6. 2024 s <https://doi.org/10.57947/qrp.v61i2.34>
- Schmidt, C., Bergen, H., Hajjar, O., Larios, L., Nakache, D., Bhuyan, R., & Hanley, J. (2023). Navigating bureaucratic violence in Canada's two-step immigration system. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 49(19). Pridobljeno 12. 6. 2024 s <https://doi.org/10.1080/1369183X.2023.2235905>

- Schütze, T. (2021). Grenzarbeiten: Anschlüsse kritischer Grenzregimetheorie für die Soziale Arbeit. V OGSA, AG Migrationsgesellschaft (ur.), *Soziale Arbeit in der Postmigrationsgesellschaft: Kritische Perspektiven und Praxisbeispiel* (str. 394-405). Pridobljeno 15. 1. 2024 s <https://www.beltz.de/fileadmin/beltz/leseproben/978-3-7799-6447-6.pdf>
- Simmons, W.P. (2011). *Human rights law and the marginalized other*. New York: Cambridge University Press.
- Slade, M. (2020). *Personal recovery and mental illness: a guide for mental health professionals*. New York: Cambridge University Press.
- Smaga, A. P., & Urlep, P. (2019), *Diskriminacija priseljencev v slovenski družbi* (Magistrsko delo). Pridobljeno 15. 1. 2024 s: <http://pefprints.pef.uni-lj.si/5770/>
- Sobočan, A. M. (2013). *Etika v socialnem delu* (Doktorsko delo). Pridobljeno 15. 1. 2024 s http://www.nbn.si/URN:NBN:SI:FSD:DOC-DIS_SOBOC
- Soysal, Y. N. (1994). *Limits of citizenship: Migrants and postnational membership in Europe*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tedlock, B. (2000). Ethnography and ethnographic representation. V N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (ur.), *Handbook of Qualitative Research* (str. 455–486). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Thörnqvist, C., Olsson, P. H., & Woolfson, C. (2012). Forced labour and migrant berry pickers in Sweden. *The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 28(2). Pridobljeno 1. 6. 2024 s https://www.researchgate.net/publication/271210982_Forced_Labour_and_Migrant_Berry_Pickers_in_Sweden
- Triandafyllidou, A. (2010). Irregular migration in Europe in the early 21st century. V A. Triandafyllidou (ur.), *Irregular migration in Europe: myths and realities* (str. 1-22). Farnham: Ashgate.
- Triandafyllidou, A., & Vogel, D. (2010). Irregular migration in the European Union: evidence, facts and myths. V A. Triandafyllidou (ur.), *Irregular migration in Europe: myths and realities* (str. 291-299). Farnham: Ashgate.

- Učakar, T. (2022). Stopenjska diskriminacija: izzivi prepoznavanja diskriminacije tujcev. V R. Kuhar, & M. Pajnik, *Intersekcionalnost: perspektive strukturne, politične in reprezentacijske neenakosti* (str. 41-65). Pridobljeno 1. 12. 2023 s <https://doi.org/10.4312/9789617128550>
- Učakar, T. (2017). *Migracijska politika EU: nove artikulacije izključevanja v 21. stoletju*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- UMAR. (2021). *Evropski steber socialnih pravic, Slovenija 2000–2020* (Poročilo Urada za makroekonomske analize in razvoj). Pridobljeno 15. 12. 2023 s https://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/ESSP/2021/ESSP_splet.pdf
- Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk. (2024a). *Koliko znašajo zadostna sredstva za preživljanje?* Pridobljeno 15. 1. 2024 s <https://infotujci.si/drzavljan-tretjih-drzav/dovoljenje-za-zacasno-prebivanje/koliko-znasajo-zadostna-sredstva-za-preziviljanje/>
- Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk. (2024b). *Zaposlitev ali delo: enotno dovoljenje za prebivanje in delo*. Pridobljeno 15. 1. 2024 s <https://infotujci.si/drzavljan-tretjih-drzav/nameni-prebivanja-za-izdajo-dovoljenja-za-zacasno-prebivanje/zaposlitev-ali-delo-enotno-dovoljenje-za-prebivanje-in-delo/>
- Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk. (2024c). *Združitev družine*. Pridobljeno 15. 1. 2024 s <https://infotujci.si/drzavljan-tretjih-drzav/nameni-prebivanja-za-izdajo-dovoljenja-za-zacasno-prebivanje/zdruzitev-druzine/>
- Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk. (2024č). *Dovoljenje za stalno prebivanje*. Pridobljeno 15. 1. 2024 s <https://infotujci.si/drzavljan-tretjih-drzav/dovoljenje-za-stalno-prebivanje/>
- Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk. (2024d). *Pogoji za izdajo dovoljenja za začasno prebivanje*. Pridobljeno 15. 1. 2024 s <https://infotujci.si/drzavljan-tretjih-drzav/dovoljenje-za-zacasno-prebivanje/pogoji-za-izdajo-dovoljenja-za-zacasno-prebivanje/>
- Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk. (2024e). *Koliko znašajo zadostna sredstva za preživljanje*. Pridobljeno 15. 1. 2024 s <https://infotujci.si/drzavljan-tretjih-drzav/dovoljenje-za-zacasno-prebivanje/koliko-znasajo-zadostna-sredstva-za-preziviljanje/>

- Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk. (2024f). *Slovensko državljanstvo*. Pridobljeno 15. 1. 2024 s <https://infotujci.si/drzavljanji-tretjih-drzav/slovensko-drzavljanstvo/>
- Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk. (2024g). *Dovoljenje za začasno prebivanje*. Pridobljeno 15. 1. 2024 s <https://infotujci.si/drzavljanji-tretjih-drzav/dovoljenje-za-zacasno-prebivanje/>
- Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantk. (2024h). *Prijava prebivališča*. Pridobljeno 15. 1. 2024 s <https://infotujci.si/drzavljanji-tretjih-drzav/dovoljenje-za-zacasno-prebivanje/prijava-prebivalisca/>
- Wasserman, J. A., Clair, J. M., & Wilson, K. L. (2009). Problematics of grounded theory: innovations for developing an increasingly rigorous qualitative method. *Qualitative Research*, 9(3). Pridobljeno 15. 1. 2024 s <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1468794109106605>
- Wolf, D.L. (1993). Introduction: Feminist dilemmas in fieldwork. *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 13(3). Pridobljeno 1. 6. 2024 s <https://www.jstor.org/stable/3346740>
- *Zakon o socialnovarstvenih prejemkih (ZSVarPre)* (2010). Ur. l. RS 61/2010. Pridobljeno 5. 6. 2024 s <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO5609>
- *Zakon o spremembi Zakona o socialno varstvenih prejemkih (ZSVarPre-G)* (2018). Ur. l. RS št. 73/2018. Pridobljeno 5. 6. 2024 s <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO5609>
- *Zakon o delovnih razmerjih (ZDR-1)* (2013). Ur. l. RS št. 78/2013. Pridobljeno 5. 6. 2024 s <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO5944>
- *Zakon o državljanstvu (ZDRS)* (1991). Ur. l. RS 1/1991. Pridobljeno 1. 11. 2024 s <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/1991-01-0008?sop=1991-01-0008>
- *Zakon o mednarodni zaščiti (ZMZ-1)* (2017). Ur. l. RS 16/2017. Pridobljeno 1. 11. 2024 s <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2017-01-0803?sop=2017-01-0803>
- *Zakon o socialnem varstvu (ZSV)* (2007). Ur. l. RS 3/2007. Dosegljivo 27. 7. 2024 s <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2007-01-0100?sop=2007-01-0100>
- *Zakon o spremembah in dopolnitvi Zakona o tujcih (ZTuj-2H)* (2023). Ur. l. RS 115/2023. Dosegljivo 27. 7. 2024 s <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO5761>

- *Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o tujcih (ZTuj-2G)* (2023). Ur. l. RS 48/2023. Dosegljivo 27. 7. 2024 s <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2023-01-1450>
- *Zakon o tujcih (ZTuj-1)* (1999). Ur. l. RS 64/199. Pridobljeno 1. 1. 2024 s <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1479>
- *Zakon o tujcih (Ztuj-2)* (2023). Ur. l. RS 95/2021. Pridobljeno 27. 7. 2024 s <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO5761>
- *Zakona o splošnem upravnem postopku (ZUP)* (2006). Ur. l. RS 24/2006. Pridobljeno 27. 7. 2024 s <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO1603>
- *Zakon o začasni zaščiti razseljenih oseb (ZZZRO)* (2017). Ur. l. RS 16/2017. Pridobljeno 27. 7. 2024 <https://pisrs.si/pregledPredpisa?sop=2005-01-2839>
- *Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (ZZDT)* (2000). Ur. l. RS 76/2000. Pridobljeno 27. 7. 2024 s <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO1623>
- *Zakon o prijavi prebivališča (ZPPreb-1)* (2016). Ur. l. RS 52/2016. Dosegljivo 1. 6. 2024 s <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO6046>
- *Zakon o urejanju trga dela (ZUTD)* (2010). Ur. l. RS 80/2010. Pridobljeno 1. 6. 2024 s <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO5840>
- *Zakon o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev (ZZSDT)* (2021). Ur. l. RS 91/2021. Pridobljeno 1. 6. 2024 s <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO6655>
- *Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev (ZZSDT-D)* (2023). Ur. l. RS 42/2023. Pridobljeno 1. 6. 2024 s <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO8778>
- Završek, D. (2023). Participatory art in social work: from humanitarianism to humanisation of people on the move. V E. J. Gomez-Ciriano, E. Cabiati, & S. Dedotsi (ur.), *Migration and social work: Approaches, visions and challenges* (str. 25-46). Bristol: Bristol University Press.
- Završek, D., & Leskošek, V. (2006). Uvod. V: D. Završek, & V., Leskošek (ur.), *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji: med družbenimi gibanji in političnimi sistemi* (str. 5-13). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje. (2024a). *Zaposlitev državljanov BIH*. Pridobljeno 1. 11. 2023 s <https://www.ess.gov.si/delodajalci/zaposlovanje-tujk-iz-tretjih-drzav/delovna-dovoljenja/zaposlitev-drzavljanov-bih/>

- Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje. (2024b). *Zaposlovanje državljanov BIH*. Pridobljeno 1. 11. 2023 s <https://www.ess.gov.si/iskalci-zaposlitve/zaposlitev-tujih-drzavljanov/delo-v-sloveniji/zaposlovanje-drzavljanov-bih/>
- Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje. (2024c). *Prijava tujk v evidenco brezposelnih*. Pridobljeno 1. 11. 2023 s <https://www.ess.gov.si/iskalci-zaposlitve/zaposlitev-tujih-drzavljanov/prijava-tujk-v-evidenco-brezposelnih/>
- Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje. (2024d). *Obrazci za delodajalce*. Pridobljeno 1. 11. 2023 s <https://www.ess.gov.si/delodajalci/obrazci-za-delodajalce/>
- Zorn, J. (2023). Ali so meje socialnih pravic tudi meje socialnega dela? Refleksija socialnega dela ob spominjanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije. *Socialno delo*, 62(2-3). Pridobljeno 1. 1. 2024 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-RN3LJ3H3/73c95bf9-ad76-4615-9c09-8c0e819c6869/PDF>
- Zorn, J. (2013). Pravica do gibanja. *Socialno delo*, 52(2/3). Pridobljeno 1. 11. 2023 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-ZSC7I0GY/7c2dec85-8c52-4aa9-ba6c-02b5f3f10a96/PDF>
- Zorn, J. (2008). Ljudje brez pravice do pravic in vloga socialnega dela. *Socialno delo*, 47(3/6). Pridobljeno 15. 12. 2023 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-QEXYHNBA/544a89b3-4838-4e03-b0f4-3bb06f61a1ab/PDF>
- Zorn, J. (2005a). Globalne neenakosti – predgovor. *Socialno delo*, 44(4/5). Pridobljeno 1. 11. 2024 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-KO5WAJ01/c6d23271-5d18-4c9e-9730-040233a43e32/PDF>
- Zorn, J. (2005b). Oris slovenskega državljanstva - od ius sanguinis k evropskemu apartheidu. V S. Autor & R. Kuhar (ur.), *Če ne boš priden, te bomo dali Slovincem: Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti 04* (str. 146-168). Pridobljeno 1. 11. 2023 s <http://mediawatch.mirovni-institut.si/nestrpnost/porocilo/04/nestrpnost.pdf>
- Zorn, J. (2003a). *Etnografija vsakdanjega življenja ljudi brez slovenskega državljanstva* (Doktorsko delo). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Zorn, J. (2003b). *Politike izključevanja v nastajanju slovenske državnosti: Raziskava o vsakdanjih izkušnjah ljudi, ki so bili leta 1992 izbrisani iz Registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije* (Poročilo raziskave v okviru projekta raziskovalnih štipendij Mirovnega inštituta 2002). Pridobljeno 1. 11. 2024 s <https://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2014/08/Zorn01.pdf>